

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-PEDAGOGIKA INSTITUTI

TEXNOLOGIYA FAKUL'TETI

MENEJMENT KAFEDRASI

G.SHOKIROVA, O.AHMEDOV, A.ADASHEV

**“Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish”
FANIDAN**

MA'RUZALAR MATNI

NAMANGAN-2016

1- Mavzu. “Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish” fanining predmeti va vazifalari.

1. Kursning predmeti va vazifalari
2. Kursning maqsadi va moxiyati.
3. Birja bozor infratarkibining muxim bo’lagi.

Mamlakatimiz iqtisodiyoti bozor munosabatlariga otishi tub o'zgarishlarga olib keldi. Ayniqsa, muomala sohasidagi o'zgarishlar keng kolamda va keskin yuz berdi.

Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyot muomala sohasining asosiy elementlaridan biri bo'lgan birja va yarmarka savdosining mavjudligi hamda taraqqiyoti bilan harakterlidir.

Zamonaviy bozor tizimiga kiruvchi birja va yarmarkalar kengaytirilgan takror ishlabchiqarish jarayonini uzluksizligi va ijtimoiy mahsulot aylanmasini tezlanishini ta'minlaydi. Birja va yarmarkalar faoliyati evaziga tovarlar muomala vaqti qisqaradi, asosiy fondlar, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi oshadi, aylanma mablag' va bank kreditiga bo'lgan talabni qisqarishi hisobiga boshqa sohalarga yonaltiriladigan resurslar zaxiralarini osishi bilan e'tiborga molikdir. Shuning uchun birja va yarmarka tizimi orqali aylanma mablag' vositalarining aylanishi tezlashishi hozirgi davrning asosiy iqtisodiy vazifalidan biri bo'lib maydonga chiqadi.

Bozor mexanizmlarining muhim tarkibi bo'lgan birja savdolari ekanligi ham barchaga ma'lumdir. Bugungi kunda kichik biznes sub'ektlari tovar-moddiy resurslariga bo'lgan o'z ehtiyojlarini qariyb 70 foizini birja savdolarida qilinadigan xaridlari hisobidan ta'minlanmoqda. Birja savdolaridagi aylanma mablag'lar hajmi ohirgi yillarda bir necha barobar ortdi. Hozirgi kunda ulgurji savdo aylanmasining uchdan ikki qismi birja savdolari hissasiga tog'ri kelmoqda. Vaholanki, 2000 yilda bu korsatkich atiga 8,5 foizdan iborat bo'lgan edi.

Iqtisodiy islohotlarning uchinchi ustivor yonalishi sifatida xususiy mulkchilik tarmog'ini kengaytirish, biznes uchun qulay muhit yaratish va uning kafolatlarini mustahkamlash vazifalarini hal qilishga xizmat qiluvchi birja savdolarini rivojlanishi, uning samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Bir necha yuz yildirki, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotining markazida birjalar faoliyati turadi. Kop yillar AQSH, Buyuk Britaniya, Yaponiya va boshqa mamlakatlarda birjalarni muvoffaqqiyatli faoliyat korsatishlari bizning mamlakatimiz uchun ham ibratli tajriba mavjudligidan dalolat berib turibdi.

Respublikamiz va Mustaqil Davlatlar hamdostligi mamlakatlarida birja savdosiga bag'ishlangan kopgina maqolalar, ilmiy ishlanmalar vaqtli matbuotda, ixtisoslashgan nashriyotda tez-tez uchrab turdi. Rossiyada chop etilgan G.Ya. Rezgo, I.A. Ketova va O.I.Degterevalarning “Birjevoe delo”, N.G.Kamenevaning “Organizatsiya birjevoy trgovli”, Respublikamizda chop etilgan S.Salimovning “Birja i birjevaya deyatelnost” hamda Yu.T.Dadaboev, N.Azizova, A. Xudoyberdievlarning “Birjevoe delo (tsikl lektsiy)” larni chop etilishi birja va yarmarka savdosining ahamiyati nihoyatda kattaligidan dalolat berib turibdi.

Mazkur fanning predmeti talabalarni bozor iqtisodiyotida birja va yarmarkalarni ulgurji savdoning bir turi sifatidagi orni, birja va yarmarka opreatsiyalari, baholar kotirovkasi, tovar va boshqa birjalar, yarmarkalarda savdoni olib borish tartibini aniqlovchi omil sifatida qaraladi. Birja va yarmarkalar tovarlarga bolgan buyurtmalar harakati texnologiya zanjirida tovar ishlab chiqaruvchilar va tovar iste'molchilari ortasidagi aloqalarni ornaturvchi omildir.

“Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish” fanining vazifasi hozirgi birja va yarmarkalar faoliyatlarini tashkil etish, ular oldida turgan muammolarni organish va ular faoliyatlarini xuquqiy asoslariga katta e'tibor berish bilan birga, birja va yarmarkalarni turkumlanishi va rivojlanish istiqbollari tahlil etishdan iboratdir.

“Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish” fanining maqsadi va mohiyati.

Fanning o'qitish jarayonida birja va yarmarkalarning tarkibiy tuzilishi, ular faoliyatlarini huquqiy muvofiqlashtirish hamda faoliyatlari ustidan nazorat ornash, savdolashish tartibi, birja bitimlari tuzish va imzolashdagi qaltisliklarni bartaraf etish, xejirlash, brokerlik faoliyati va yarmarkalarni tashkil etish tamoyillari haqida batafsil ma'lumotlar berib boriladi.

Hozirgi davrda fyuchers, fond va valyuta birjalari, bozor tizimida muhim ahamiyat kasb etuvchi “Savdo uylari” faoliyati, ularning tarkibiy tuzilmalari hamda faoliyatlarining muvofaqqiyatli garovi va zamonaviy bozor tizimida sodir boladigan barcha jarayonlarga sezilarli ta'sir etuvchi ularning moddiy-texnika bazalariga katta e'tibor qaratilyapti.

Bundan tashqari keyingi vaqtda O'zbekiston respublikasida birja va yarmarka savdosini rivojlantirish borasida qabul qilingan yangi me'yoriy hujjatlar talablari, tadbir choralari mazmuni haqida fikr yuritiladi.

Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish fani “Marketing”, “Oziq-ovqat tovarshunosligi”, “Nooziq-ovqat tovarshunosligi”, “Savdo tadbirkorligi”, “Savdo menejmenti” va boshqa qator ixtisoslashtirilgan fanlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Birja va yarmarkalar bozor infratarkibining muhim bolagi.

O'tish davrining islohatlari natijasida tovarlar bozori infratarkibi yoqdan bor qilindi, zarur infratarkibsiz zamonaviy tovar ishlab chiqarishning samarali faoliyat korsatishi mumkin emas.

Chunki, hom-ashyo, tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchilar, birja va yarmarkalar savdogarlarining ikki taraflama manfaatli tijorat foydasi olishlariga yonaltirilgan, tijorat faoliyatining mustaqil shakli bolgan birja va yarmarkalar tovar bozori infratarkibining muhim unsurlari (elementlari)dan biri hisoblanadi.

Ushbu birja va yarmarkalarda maxsus ishlab chiqilgan qoidalar boyicha tanlangan tovar nomenklaturalarini sotuvga tayyorlash va ular yuzasidan oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshiriladi.

Mamlakat ichkarisidagi va tashqarisidagi yagona bozor sharoiti barcha yarmarka va birjalar faoliyatini tashkil etish va ularni shakllariga ta'sir etuvchi yagona qoidalar va an'analarni mavjudligini e'tirof etadilar.

Har bir birja va yarmarka faoliyati harakteri va ishni tashkil etish xususiyatlari boyicha bir-birlaridan farq qiliuvchi o'ziga xos taraflariga ega

bolsalar-da, ularga ta'sir etuvchi yagona tarmoq qonun-qoida va an'analar yaxlitliklariga egadirlar.

Yarmarka va tovar birjalarini zamonaviy avtomatlashtirilgan ulgurji savdo tovar omborlari bilan birgalikda yaxlit kompleks bo'lib faoliyat korsatishlari kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligiga va birja va yarmarkalarda tovar aylanma xarakatlarining tezlashuviga xizmat qiladi.

Keyingi vaqtlarda, "Birja va yarmarkalar davri o'tib ketdi, ular o'z oldilariga qoyilgan vazifalarni uddalay olmadilar, hozir ularni keragi yo'q"- degan gaplar ham bor. Lekin bunday fikrlar notog'ri, jahon amaliyoti tajribasi shuni korsatmoqda-ki, tovar ishlab chiqarish va uni muomalasining taraqqiyoti birja va yarmarkalar ahamiyatini kamaymagani, balki aksincha ortayotganini tasdiqlamoqda. Birja va yarmarkalar faoliyatlari natijasida tovar massasi naqd pul bilan qoplanadi, yangi sharoitda birja va yarmarkalarning vazifalari, ularning iqtisodiy ahamiyati mazmunan boyidi, shaklan o'zgarishlarini boshidan kechirdi. Shuning uchun ham tovar birjalari va yarmarkalar taraqqiyoti yonalishlarini har taraflama organish zaruriyati kun tartibida kondalang bo'lib turibdi.

Birja va yarmarkalar taraqqiyoti tarixi, ularning tarkibiy qismlari va tajribalarini atroflicha organib, umumlashtirib, ularning kelajakdagi rivojlanishlari tamoyillarini aniqlash va zamonaviy tovar bozoridagi vazifalarini belgilab berish juda muhimdir.

Qisqacha xulosalar:

Mazkur fanning predmeti bozor iqtisodiyoti sharoitida birja va yarmarkalarning o'rnini va vazifalari, birja va yarmarkalardagi savdo operatsiyalarini olib borish tartibi, ulardagi baholar kotirovkasi tovarlar harakati zanjirida tovar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtalaridagi aloqalarda birja va yarmarkalar faoliyatlari mazmuni va mohiyatini organishdan iboratdir.

Ushbu fan zamonaviy birja va yarmarkalar faoliyatlarini tashkil etish huquqiy asoslari va ular oldida turgan muammolarni organish bilan birga bozor iqtisodiyoti sharoitida birja va yarmarkalarining turkumlanishi, rivojlanishi istiqbollari tahlil etishdan iboratdir. Ham mahsulot ishlab chiqaruvchilar, ham birja va yarmarkalar savdogarlarining ikkitaraflama manfaatli tijorat foydasini olishga yonaltirilgan tijoratning mustaqil shakli bo'lgan birja va yarmarkalar tovar bozori infratarkibining eng muhim elementlaridan biridir.

Tovar ishlab chiqarish va uni muomalasining taraqqiyoti birja va yarmarkalar rolini kamaymaganini, balki aksincha ortayotganini tasdiqlamoqda chunki u tovar massasini naqd pul bilan qoplanishidir.

Mamlakat ichkarisidagi va tashqarisidagi yagona bozor sharoiti barcha yarmarka va birjalar faoliyatini tashkil etish va ularni shakllariga ta'sir etuvchi yagona qoidalar va an'analarni mavjudligini e'tirof etadilar.

2 - Mavzu. Birja va yarmarkalar rivojlanishi tarixi.

O'quv moduli birliklari:

1. Tovar birjalari va yarmarkalar.
2. Birja savdosi evolyutsiyasi.

3. Jahon iqtisodiyotida birjalarning rivojlanishi.
4. Birja va yarmarkalarining qaror topishi xususiyatlari.

Bozor va bozor munosabatlari rivojlanishining mahsuli bo'lmish, Tovar birjalari va yarmarkalari tarixiy uzoq evolyutsion yo'lni bosib otdi. Birja va yarmarkalar savdosi shakllari umumiy tashkiliy qirralarini saqlab qolgan holda bir qator o'zgarishlarini boshidan kechirib, iste'molchi talablariga moslashib borib, faoliyatini yangi qirrali, yonalishlari paydo bo'la boshladi. Birja faoliyati yonalishi asta-sekin iqtisodiy transformatsiyalashib eski tashkiliy shakl yangi iqtisodiy mazmun bilan toldirilib borildi.

O'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan birjani tug'ulishi Yaponiyada I asrga, Qadimgi Rimda I asrning oxiriga, Florentsiyada esa XIII asr ga tog'ri keladi. XVI – XVII asrlarda Yevropa mamlakatlarida birjalarni paydo bolishi ulgurji bozor faoliyatini boshlanishiga olib keldi.

«Birja» so'zi lotincha bursa- xamyon so'zidan kelib chiqqan deb hisoblanadi. Flandriyaning eng katta savdo shaxri bo'lmish Bryugge dagi savdo yig'ini maydoni yaqinida joylashgan «Burse» mehmonxonasi ham shu yerlik mashhur Zadogan Van der Burse zoti nomi bilan atalgan. Ushbu uchta hamyon tasviri tushurilgan tamg'a bilan bezalgan mehmonxonada savdogarlar boshpana topishadi, tijorat xabarlaridan voqif bolishar va turli oldi – sotdi bitimlarini tuzishar edilar.

Dastavval manufaktura ishlab chiqarishigacha bo'lgan ulgurji savdoning shakli – real mavjud tovar birjasi paydo boldi. Uni boshqalardan, avvaldan ornatiladigan qoidalarga boysungan holda ma'lum bir joyda, muntazam kelishilgan vaqt va sharoitlar asosida savdolashib savdoni takrorlanib turilishi boshqa bir savdodan farq qilar edi.

Kopchilik xarid operatsiyalar mavjud tovarlar boyicha bitimlardan iborat bolar edi.

Sanoat inqilobi oziq-ovqat va hom ashyoga bo'lgan talabni tez ortishiga, Jahon savdosi ham hajmi, ham tovar xillarini o'sishi bir xil xususiyatli tovarga qoyiladigan talab korsatkichlarining ortishiga olib keldi. Tovar birjalari savdoni tashkil etish, birjadan joy berish va odatdagi savdo xarid qoidalarini o'rnatish bilan cheklanmay asosiy faoliyat doirasiga tovarlar standartlarini o'rnatish, kontraktlar shakl-nusxalarini ishlab chiqish, baho kodi, anglashilmovchiliklar yechimi (Arbitraj) hamda axborot yig'ish va tarqatish kabi ishlarni kiritdilar. Barcha birjalar borgan sari xalqaro savdo markazlariga aylanib bordi. Real tovarlar boyicha muddatli, talab qilingan tovarni ma'lum narx va muddatda yetkazib berish kafolatini beruvchi, foyda olish imkonini beruvchi bitimlar asosiy ahamiyat kasb etadigan boldi.

Bu oz navbatida firmalar uchun oz ishlab chiqarish harajatlarini oldindan aniqlash imkonini berdi, Natijada ishlab chiqarish jarayonida qatnashmagan va faqat kafolat sarmoyasi bo'lmish sarmoyaning bir qismi boshab-ortib qoldi. Erkin raqobatli juda kop sotuvchilari va xaridorlari mavjud bozor sharoitida birja tipi kopayib borayotgan tovar massasini ishlab chiqaruvchidan iste'molchiga eng kam ijtimoiy zarur mehnat va sarmoya sarf harajatlar evaziga yetkazib berishiga imkon yaratdi.

XIX asr oxiri XX asrni boshlarida real tovar birjalari ahamiyati tushib ketdi, Shu bilan birga butunlay yangi xil tovar birjalari - fyuchers birjalari paydo bola boshladi. Bu jarayon har bir mamlakatda turlicha shaklda bolsada, vaqt bobida ancha cho'zilib ketdi, hatto choyan, komir, spirt, beda, solod(qizil miya – dorivor o'simliklar) boyicha birja savdolari umuman toxtab qoldi.

Hozirgi vaqtda mavjud real tovarlar birjalari bir nechta mamlakatlardagina saqlanib qolgan bo'lib, ulardagi ayriboshlash hajmi uncha katta emas. Ular odatda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan, kam talab qilinadigan iste'moli, sotilishi va xarid qilinishi sust bo'lgan tovarlar ulgurji savdosi bo'lib xizmat qiladi. Ba'zan ma'lum – muhim tovarlar eksportida mamlakat sanoati manfaatlarini himoyasini tashkil etadi. Ulardan eng kattasi Hindiston, Indoneziya, Malayziyada faoliyat korsatmoqdalar.

Binobarin tovar birjasi instituti oz ahamiyatini yoqotgani yoq, balki huquqlar bozori tovariga aylandi yoki fyuchers birja deb ataluvchi birja korinishini oldi. Aynan shu birjalar g'arb mamlakatlari tijoratining asosi hisoblanadi.

O'zbekiston respublikasining mutaqillikka erishishi keng ko'lamli iqtisodiy islohatlar bilan kechmoqda, ma'muriy buyruqbozlik tizimi orniga qisqa vaqt ichida bozor iqtisodiyoti qonunlariga asoslangan iqtisodiy tizim yaratila boshlandi. 1991-yilning mart oyida Respublikamizda birinchi, ochiq turdagi aktsionerlik jamiyati shaklidagi «Toshkent» universal tovar-hom ashyo birjasi tashkil etilib, 48 ta ta'sischilar va 125 ta aktsionerlar manfaatlarini birlashtirdi. Tashkil etilgan yilning o'zidayoq birja tovar oboroti 3 milliard rublni tashkil etdi. 1992 yilning yanvar oyidan boshlab, birjada qimmatli qog'ozlar bilan oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshirila boshlandi. «Toshkent» birjasi birja faoliyatining muhim omili bo'lgan birja infratarkibini yaratish bilan ham shug'ullana boshladi. Bevosita birjani tashabbusi bilan «Birjevoy vestnik vostoka» gazetasi chop etila boshlandi, «Umid» Osiyo sug'urta kompaniyasi va qator boshqa tashkilotlar tashkil etildi. Birja faoliyatini keng reklama qilinishi oqibatida, Respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida 36 ta universal tovar-hom ashyo birjalari faoliyat korsata boshladilar. Biroq birja faoliyatiga ta'lluqli qonunlarni, me'yoriy hujjatlarni, yetarli tajribani yoqligi bu ishda ba'zi qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Masalan, birjalarni tashqi iqtisodiy aloqalar sohasidagi tovarlarni eksport-import operatsiyalari uchun zaruriy litsenziyalar masalasi kun tartibida kondalang bo'lib, oz yechimini anchagachan topa olmadi.

1992 yilning iyulida Respublika Oliy kengashi tomonidan qabul qilingan «Birja va Birja faoliyati haqida»gi qonuni , birja faoliyati, birja tovari, ta'sis sarmoyasi, ta'sischilar doiralarini, ta'sis etilajak birjalarni royxatdan o'tqazib qayd etish va faoliyatlari uchun ruxsatnomalar berish tartibini aniqlab berdi, shuningdek, qonunda birjalar shakllari belgilab berildi. Ular ochiq yoki yopiq turdagi aktsionerlik jamiyatlari korinishidagi xojalik sub'ektlari bo'lishlari, ixtisoslashuvi boyicha, tovar-fond, intellektual mulk, savdosining tashkil etish shakli boyicha - aralash bo'lishlari mumkinligi takidlab qoyildi. Qonun birjalar bevosita savdo vositachiligi faoliyati bilan shug'ullanishlari, birja faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan korxonalar ta'sischilari sifatida aktsiyalar xarid qilishlari taqiqlab qoydi.

Ushbu qonunni amalda qo'llanishi avval tashkil etilgan birjalarni kopchiligini faoliyat yuritish huquqidan mahrum etdi. Chunki, ular qonun talablariga tola javob bera olmadilar. O'zbekistonda birja harakati rivojdasining 1-bosqichi xulosalariga kelsak, "Toshkent" va boshqa universal tovar-hom ashyo birjalarni tashkil etilishi, ularning keng ko'lamdagi brokerlik idoralarining faoliyati ma'lum darajada Sobiq Ittifoq korxonlarining uzulib ketgan xo'jalik aloqalarini yangi bozor iqtisodi shartlari asosida tiklanishga muvofiq bolindi.

"Toshkent" universal birja Markaziy Osiyo va boshqa Mustaqil davlatlar hamdostligi hududidagi birjalar bilan hamkorlik aloqalarini yolga qoyib yubordi. Bu esa oz navbatida kop yillar davomida shakllangan yagona iqtisodiy hududni qaytadan vujudga keltirdi.

Birja ishi amaliyotida, turli xil texnika va texnologiyalar sinovdan otdi, chet el birjalari tajribalari organildi, broker va boshqa birja faoliyati mutaxassislari tayyorlandi.

Birja narxlar dinamikasi xaqidagi, iqtisodiy jarayonlarni rivojlanishi va boshqa informatsiyalar manbai sifatida maydonga chiqdi. Birja savdosi natijasida mamlakatimizga keltiriliyotgan va chetga olib ketilayotgan tovarlar narxlari kotirovkasi, ayniqsa paxta tolasi narxi kotirovkasi shakllana boshladi. Bu esa oz navbatida Jahon bozoridagi paxta tolasi kon'yunkturasini organishga va paxtani xarid narxlarini ozgarishi uchun manba bolib xizmat qildi.

Respublikada birjalar faoliyatlari rivojlanishi uchun yangi turtki bolib, 1994 yil 21 yanvarda e'lon qilingan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiy islohatlarni yanada chuqurlashtirish, xususiy mulkchilikni himoya qilish va tadbirkorlikni rivojlantirish choralari haqida" gi farmoni maydonga chiqdi. Chunki ushbu farmonning 11 bandida "Korxonalar tassarufida qoladigan mahsulotlarni sotish boyicha tovar-hom ashyo birjalari ishtirokida ulgurji yarmarkalar otkazish amaliyoti joriy etilsin. Ushbu yarmarkalarda xarid qilingan tovarlarni respublikadan tashqariga olib chiqish uchun hech qanday ruxsatnomalar talab qilinmaydi, ular bojxona to'lovlaridan ozod etilsin" deb e'tirof etilgan qismi tadbirkorlikni va birjalar faoliyatlarini rivojlanishi uchun muhim turtki boldi.

Shu yili "Toshkent" universal tovar-hom ashyo birjasi qayta tashkil etilib, uning negizida tovar hom-ashyo va qimmatli qog'ozlar savdosiga ixtisoslashgan "Toshkent" fond birjasi tashkil etilishi, ularning faoliyat yonalishlarini aniqlanishi Respublikada birjalarni xalqaro birjalar darajasiga yaqinlashuvi bilan Birjalar faoliyatining rivojlanishi ikkinchi bosqichi boshlandi.

1995 yili O'zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining "1995 yilda Iste'mol bozorini birincha galdagi muhim tovarlar bilan boyitishning qo'shimcha choralari haqida" gi qarori bilan Respublikamizning barcha viloyatlarida Respublika tovar-hom ashyo birjasining filiallari tashkil etildi va keyinchalik bu filiallar mutaql xo'jalik sub'ektlari sifatida faoliyat korsata boshladilar.

1997 yil 10-oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tovar va xizmatlar" ni eksport qilishni rag'batlantirishning qoshimcha choralari haqida" gi farmoni xo'jalik sub'ektlarining eksport- import operatsiyalarini tartibga soldi.

Mamlakatimiz raxbariyati birja va yarmarka savdosini rivojlantirish masalalari bilan muntazam shug'ullanib, bu tarmoqdagi tub o'zgarishlarning tashabbuskori boldi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasi 1999 yil 15 aprelda qabul qilgan "Birja va yarmarka savdosining samaradorligini oshirish choralari haqida" va o'sha yil 6 mayda "O'zbekiston Respublikasida birja va yarmarka savdosini yanada rivojlantirish choralari haqida" gi qarorlari, birjada birja bitimlari tuzish tartibi, birja tovari royhati va valyuta operatsiyalarini tartibga solish, Birja qoshida hisob-kitob (Kliring) palatalari tuzishni joriy etdi.

Yuqorida zikr etilgan Hukumat qarorlarini qabul qilinishi hisob-kitob palatasini joriy etilishi, eksport-import operatsiyalarini keskin ortishiga olib keldi, raqobatchilik muhitini yaratdi. 2000 yil 1999 yilga nisbatan birja tovar oboroti 3 barobar o'sgan bolsa, 2001 yilning 9 oyida ushbu ko'rsatkich 2000 yilning 9 oyiga qaraganda 2 barobar o'sgan.

2001 yilda "O'zbekiston Respublikasining birja va birja faoliyati haqida" gi qonunini yangi tahriri qabul qilindi, bu esa o'z navbatida Birja savdosini respublikamizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohat talabalari bilan moslashtirib tartibga solish imkoniyatini yaratdi.

Respublikamizda birja faoliyatiga maxsus ruxsatnomlar berishning muhim shartlaridan biri birja savdolashuvida qatnashuvchi xo'jalik sub'ektlari yagona elektron savdo tizimi bilan bog'lik bo'lishlari shartligidir. O'zbekiston Respublika To'var-hom ashyo birjasida elektron savdolashuv tizimini joriy etilishi quyidagi maqsad va vazifalarini ko'zlab amalga oshirilmoqda:

Mamlakatda yagona birja hududini yaratish, umumiy milliy tovar bozorini shakllantirish;

Birja operatsiyalari va tovar bozorlarining erkinligi va oshkoraligini oshirish;

Birja savdolashuvidagi raqobatchilik muhitini, savdolashuv ishtirokchilari sonini oshirish;

Respublikamiz birja savdolashuviga chet ellik xo'jalik sub'ektlarini jalb etish, O'zbekiston tadbirkorlarini chet el tovar bozorlariga chiqishlari uchun imkoniyatlar yaratish;

Kunu-tun - butun sutka davomida savdolashuv imkoniyatini yaratish;

Birjadagi eksport-import operatsiyalar bitimlari yuzasidan joriy harajatlarni kamaytirish;

Kichik shahar va qishloq joylaridagi tadbirkorlar uchun, joylashishidan qat'iy nazar birjadagi savdolashuvda qatnashish imkoniyatini yaratish.

Elektron savdolashuvda qatnashuvchi xo'jalik sub'ektlarining doirasi juda keng:

Tovar ishlab chiqaruvchilar, savdo korxonalari, xususiy tadbirkorlar, jurnalistlar, talaba-o'quvchilar va boshqa birja savdolashuvi haqidagi informatsiyaga zaruriyati bor bo'lgan shaxslar;

Birja savdolashuvida qatnashmaydigan va lekin o'z faoliyatlari uchun "Biznes navigator" informatsiya ma'lumot manbaidan foydalanuvchi tovar ishlab chiqaruvchilar, xususiy tadbirkorlar;

Malakali brokerlar vositachiligida birja savdolashuvida qatnashuvchi tovar ishlab chiqaruvchilar, savdo korxonalari;

Mustaqil qatnashuvchi tovar ishlab chiqaruvchi va savdo korxonalari dilerlari, uzoq masofada turib Birja savdolashuvida o'z mahsulotlari yuzasidan savdo olib boruvchi sub'ektlar;

Mustaqil elektron brokerlar va boshqalar.

Elektron savdolashuv tizimi quyidagi imtiyozlarni beradi:

Qayerda bo'lishlaridan qat'iy nazar internet tizimiga bog'lanib, maxsus kompyuter dasturi va qayd etilgan ruxsatnomaga ega bozor qatnashchilariga oldi-sotdi muzokaralarida qatnashish;

Biznes operatsiyalarining tezkorligi (bir lahzada bir nechta operatsiyalar olib borish imkoniyati borligi) hisobiga tijorat korsatkichlarining mislsiz o'sishi;

Qo'l mehnati yordamida tahlil qilishdagi tasavvur qilish qiyin bo'lgan axborot oqimidan eng muhimi va maqulini tanlab olish imkoniyatini beradi.

O'zbekiston agrosanoatb irjasi 25 dekabr 1991 yili , O'zbekiston Respublikasi "Birja haqidagi qonuni" asosida tashkil etilgan bo'lib, Mamlakatimiz mustaqilligining tengdoshidir. O'zagrosanoatbirja ta'sischilari Respublika Agrosanoat kompleksi, "Dehqonsavdo", "Prestij" Savdo uylari va birnecha qoshma korxonalaridir, ularning har biri faqat 10% aktsiyaga egalik qilishlari mumkin xolos. Birja nizomiga muvofik hech bir ta'sischi belgilangan miqdordan ortiq aktsiyaga egalik qilish huquqiga ega emasdirlar. Hozir Birja qoshida 2ta muvofiqlashtiruvchi kengash faoliyat korsatmoqda, ayniqsa Kichik va O'rta biznes sub'ektlarini qo'llab quvvatlash kengashi samarali faoliyat korsatmoqda. O'zbekiston agrosanoatbirjasi va Rossiya federatsiyasi o'rtasida kliring hisob-kitobi tizimi joriy qilingan bo'lib, bu o'z navbatida Sobiq Ittifoq Respublikalari ortasida amalga oshirilayotgan savdoda narx-navoni 30-40 % ga kamayishiga olib keladi. Birja elektron tizim orqali xalqaro bozorga bevosita chiqish imkoniyatiga egadir.

Qisqacha xulosalar:

O'ziga xos xususiyatga ega bo'lgan birjani tug'ulishi Yaponiyada I asrga, qadimgi Rimda I asrning oxiriga, Florentsiyada esa XIII asr ga to'g'ri keladi. XVI – XVII asrlarda Yevropa mamlakatlarida birjalarni paydo bo'lishi ulgurji bozor faoliyatini boshlanishiga olib keldi.

Sanoat inqilobi oziq-ovqat va hom ashyoga bo'lgan talabni tez ortishiga, Jahon savdosini hajmi, ham tovar xillarini o'sishi, bir xil xususiyatli tovarga qoyiladigan talab korsatkichlarining ortishiga olib keldi. Tovar birjalari faoliyat doirasiga tovarlar standartlarini ornatis, kontraktlar shakl-nusxalarini ishlab chiqish, baho kodi, anglashilmovchiliklar yechimi (Arbitraj) hamda axborot yig'ish va tarqatish kabi ishlari kiradi. Barcha birjalar borgan sari xalqaro savdo markazlariga aylanib bordi.

Hozirgi vaqtda mavjud real tovarlar birjalari bir nechta mamlakatlardagina saqlanib qolgan bo'lib, ulardagi ayirboshlash hajmi uncha katta emas. Ular odatda mahalliy ahamiyatga ega bo'lgan, kam talab qilinadigan iste'moli, sotilishi va xarid qilinishi sust bo'lgan tovarlar ulgurji savdosi bo'lib xizmat qiladi. Ba'zan ma'lum – muhim tovarlar eksportida mamlakat sanoati manfaatlarini himoyasini tashkil

etadi. Ulardan eng kattasi Hindiston, Indoneziya, Malayziyada faoliyat korsatmoqdalar.

3 - Mavzu. Tovar birjasi – zamonaviy bozor faoliyatining asosiy omilidir.

O'quv moduli birliklari:

1. Birja - bozor elementi sifatida
2. Bozor iqtisodi rivojida birjaning roli.
3. Tovar birjalari klassifikatsiyasi.
4. O'zbekistonda tovar birjalarining paydo bo'lishi, rivojlanishi va o'rni.
5. Tovar birjalarining iqtisodiy funksiyalari.

Ayni paytda ongimizga ishbilarmon, tadbirkor, pul, milliy valyuta, bank, soliq koprok singib bormoqda va kundalik hayotimizdan o'z ornini topmoqda.

Mamlakatimiz 1991 mustaqillikka erishgach, jahon tajribasini rad etmagan holda ijtimoiy taraqqiyotning o'ziga xos va o'ziga mos yo'lini ishlab chiqdi hamda shu yo'ldan bozor iqtisodiyoti sari yo'l tutdi.

Respublikamizda bozor munosabatlariga o'tishning quyidagi nazariy asoslarini va mezonlari aniqlandi:

- iqtisodiyotni mafkuradan holi bo'lishi va uning siyosatdan ustivorligi;
- davlatning bosh islohatchi bo'lishi;
- qonunlar va ularga rioya qilish ustivorligi;
- xalq manfaatlariga qaratilgan kuchli ijtimoiy siyosatni yurgizish;
- bozor iqtisodiyotiga asta-sekin, bosqichma-bosqich o'tib borish.

Bozorda tovar ayriboshlashning mohiyatini pul vositasi bilan ifoda etuvchi va bozorni boshqarib turuvchi ob'ektiv iqtisodiy qonunlar bozor qonunlari deb yuritiladi. Bular jumlasiga:

- Talab va taklif qonuni;
- Pul muomalasi qonuni kiradi.

Bu qonunlar bozor munosabatlari sohasida amal qiladigan qonunlardir. Ular ob'ektiv tarzda amal qiladi. Bozorda talab oshsa, narxni ham oshiradilar, agar pasaysa, narxni ham tushiradilar.

Bozor munosabatlariga o'tish ishlab chiqarish vositalarini, barcha tovarlarni iste'molchilarga bozor orqali erkin narxlarda sotish imkoniyatini yaratdi. Endi ushbu aloqalar ulgurji savdo bozorida tovar birjalari orqali amalga oshiriladi. Bu yerda ommaviy bir xildagi tovarlar (paxta, don, metall va boshqa) erkin narxlarda, naqd pulsiz, korxonalarning bankdagi maxsus hisob raqami orqali hisob-kitob yuritish yo'li bilan sotiladi.

Tovar birjalari ham o'zida raqobat, talab, taklif, baho, narx kabi bozor mexanizmlarini mujassamlashtiradi. Birja bir tarafdin tovar sotish ilinjida bo'lgan sotuvchi tomon, ikkinchi tomondan o'z talabini qondirish uchun harakat qilayotgan xaridor uchrashadigan joy bo'lib, ular har ikkalasi ham mustaqil xo'jalik sub'ektlaridirlar. Oldi-sotdi jarayoni vositachi dallol–broker, diler, treyderlar orqali amalga oshiriladi. Birjada ham xuddi boshqa bozorda bo'lgani kabi tovar narxi talab va taklif bilan bevosita bog'liqdir. Agar ishlab chiqaruvchi birjaga yangi,

sifati yaxshilangan tovar olib kelsa, u o'z moliga yuqori narx o'rnatish huquqiga egadir. Bu holda birja qatnashchilari ham ijobiy yondoshsalar ishlab chiqaruvchi olgan foyda ortacha tarmoq foydasi korsatkichidan yuqori bo'ladi.

Bu o'z navbatida boshqa ishlab chiqaruvchilarni ishlab chiqarishni katta foyda keltiruvchi tovarni ishlab chiqarishga qayta jihozlashga undaydi. Bu holda tadbirkorlar ko'proq xaridorlarni jalb qilish maqsadida tovar narxini bir oz pastroq belgilaydi. Vaqt o'tishi bilan yuqorida zikr etilgan tovarga bo'lgan ehtiyoj qondiriladi, bozor boyiydi- to'yinadi, narxlar ma'lum bir joyda toxtaydi. Agarda yangi tovar ishlab chiqaruvchi o'z tovarini sota olmasa, tovar kutilgan talab bilan quvvatlanmasa, tovar narxi asta –sekin pastga, birjadagi barcha mavjud partiya mollari sotib bo'lingunga qadar tushib boradi.

Talab va taklif ortasidagi nomutanosiblik oqibatida mavjud real tovarni sotuvchi va sotib oluvchilari oldi-sotdi bitimlarini amalga oshirishga tayyor bo'lmay qoladilar. qachon talab va taklif vositachilar tamonidan vaqtinchalik ushlab turilganda birjada xejirlash ya'ni narxni keskin tushib ketishi yoki kotarilab ketishidan sug'urta qildirish mexanizmi orqali qoniqarli darajadagi foyda olishga erishadilar.

Tovar birjasi bozor narxi, bozor holati, uni kayfiyati haqidagi va boshqa tijorat axborotlari shakllanadigan joy bo'lib xizmat qiladi. Birja narx haqidagi axborotning yagona manbai bo'lib u narx shakllanishi jarayoniga borgan sari ko'proq ta'sir korsatadi. Birja axborotnomalari nashr etilsada, oldi-sotdi savdo bitimlari natijalari haqidagi axborot tijorat siri bo'lib qoladi. Shuni takidlash joizki, birjaning o'zi savdo vositachilik faoliyati bilan shug'ullanmaydi faqat, uning uchun sharoit yaratib beradi. Savdoni brokerlik idoralari va brokerlar amalga oshiradilar.

Kopgina taraqqiy etgan mamalakatlar qonunchiligida birja maqsadli pul qoyish, qoyilmalarda o'z hissalarini (pay) ga ega bo'lish, korxonalar bevosita birja faoliyatlarini muvofiqlashtirish va tashkil etish bilan bog'liq bo'lmaganda, ularni aksiyalarini sotib olish huquqidan mahrumdirlar. Birja zimmasiga faqat tashkilotchilik roli yuklanadi.

Bozorni tabiiy qonunlari bo'lgan talab va taklif qonunini inkor etmagan holda tovar birjasi mamlakatimiz bozor tizimiga rejalashtirish va muvofiqlashtirish, uni sog'lomlashtirish elementlarini kiritdi.

Birja orqali tovarlarni ishlab chiqarish sohasidan iste'mol sohasiga tezkor harakati amalga oshiriladi, chunki birja savdosi faqat differentsial foyda (chayqovchilik foydasi) olgandagina amalga oshiriladi. Birja bizda, yana tadbirkorlarni iqtisodiy o'qitish vazifasini ham bajaradi. Birja ozida tovar kontsentratsiyalashuvi evaziga tovar zahiralarini ma'lum bir muddat vaqtda va makonda taqsimlash joyi bo'lib xizmat qiladi.

Bozor elementi bo'lmish birja mohiyatini tushunish uchun uni o'ziga xos xususiyatlarini birma-bir sanab o'tish kerak:

- bozorda savdoni qayta yangilash va tashkilotchiligi muntazamligi;
- avvaldan o'rnatilgan ma'lum qoidalarga rioya qilishlilik (har bir birja o'z nizomi, o'z savdo qoidalariga ega va ularga qat'iy rioya qiladi);
- ma'lum bir joyga o'rnanib moslashganligi;
- tovarlarga standartlar o'rnatish;

- ma'lum bir xil (tip) kontraktlar ishlab chiqish;
- narxlarni kotirovkalash;
- mojaro-kelishmovchiliklarni bartaraf qilish-arbitraj;
- birjani axborot sohasidagi faoliyati;
- tovarni o'zi yoqligida bitim tuzilishi;
- bitimlarni o'ziga xos xususiyatlari;
- muqobil sotuvchi va xaridor taraflaridan amalga oshiriluvchi ikki taraflama auktsion printsiplari;
- sifat jihatidan bir-birini ornini bosuvchi, ba'zida bir-biriga tola mos keladigan bir xil xususiyatli tovarlar bilan savdo qilish.

Bitimlarni chayqovchilik harakteri, savdo qatnashchilarining maksimal yuqori tijorat natija sari intilishi – birja savdosining iqtisodiy harakatlantiruvchisidir.

Bundan tashqari, fyuchers birja savdosi quyidagi qo'shimcha qirralarga egadir:

- asosiy maqsad tovarlarni iste'mol qiymati emas balki, almashtirish qiymati bolgan bitimlarning soxtalik harakteri;
- mavjud real tovar bozori bilan vosita orqali aloqa o'rnatish (xejirlash orqali);
- birja vakili bolmish kontraktlarda tovar iste'mol qiymatini butunlay unifikatsiyalanganligi;
- bitimlardagi qarama-qarshi agentlarni almashinuvi va bitimlarni naqdsizligi.

Fyuchers birja bir vaqtda ma'lum tovarlar narxlari bozori bolib turib, birja kotirovkalariga sezilarli darajada ta'sir korsatibgina qolmay, real-mavjud tovarlar boyicha tuziladigan aniq bitimlarga xejirlash mexanizmi orqali ta'sir korsatib ularni haqiqiy narxiga ham o'z ta'sirini otkazadi. Oxir oqibatda tovar ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligiga ta'sir etadi.

Birja mexanizmi tadbirkorlar orasida xojalik yuritishdagi yaxshi sharoit uchun, eng yaxshi mahsulot ishlab chiqarish va realizatsiya qilish orqali maksimal eng yuqori foyda olish uchun iqtisodiy kurashni qo'llab-quvvatlaydi. Raqobat samarali bozor mexanizmi demakdir.

1990-1991 yillardagi mamlakatimizdagi iqtisodiy va siyosiy sharoit o'ziga xos birja jarayonini keltirib chiqardi va natijada keyinchalik birjalar rivojlandi. Real tovar birja savdosi hozir bozor jarayonini boshidan kechirmoqda.

Birja va davlat munosabatlari har qaysi mamlakatda har xil tuzilgan.

Yevropada boshidanoq birja faoliyatiing barcha qirralarini qamrab olgan qonunchilik asosida davlati nazoratida edi. Birjalarda narx-navo atrofidagi chayqovchilik haddan oshirib yuborilgan vaqtlarda ularni yopib qoyilardi. 1996 yil Germaniyada, 1903 yil Avstriyada don-g'alla, yog'-moy sanoati uchun hom ashyo hisoblangan yog'li don dukkakli mahsulotlar birja savdosi ta'qiqlandi, (shakar, paxta, rangli metallar birja savdo bitimlari davom etdi).

1960 yilda Hindistonda ham paxta, zig'ir, yog'-moy birjalari yopildi. Bu hol boshqa qator mamlakatlarda ham amalga oshirildi.

Birja faoliyatini normalashtirishda birja haqidagi qonunchilik ahamiyati nihoyatda kattadir.

Birja qonunchiligi - birja savdosini muvofiqlashtiruvchi qonunlar yig'indisi. Asosiy maqsad - kichik firma va mayda chayqovchilar manfaatlarini himoya qilish

va birjada haddan tashqari o'sish yoki pasayish sun'iy ravishda g'ayri qonuniy harakatlarni va korxonalar markazlarini sun'iy sindirishni oldini olishdir.

Birja savdosini qonuniy muvofiqlashtirish ayniqsa keyingi 20 yil ichida sezilarli darajada kuchaydi. Ilgari birja savdosi birjani o'z tomonidan ishlab chiqarilgan qoida va me'yoriy hujjatlar asosida kopgina mamlakatlarda tartibga solinar edi.

Hozirgi vaqtda kopgina mamlakatlarda o'z qonunchiligida birja faoliyatini muvofiqlashtiruvchi, tartibga soluvchi umumiy bir biriga mos bandlari mavjud.

Birja faoliyatini muvofiqlashtirish birjada bitim tuzish va imzolash tartibi va talablari va hamda birja ishini umumiy tartibi ma'lum ishlar majmuidir.

Birja faoliyatini huquqiy muvofiqlashtirish tarixiy nuqtai nazardan quyidagi yonalishda rivojlangan:

- davlat tomonidan muvofiqlashtirish ;
- birja va birja bozoridagi boshqa qatnashchilar tomonidan muvofiqlashtirish;
- birja bozorini o'z o'zini muvofiqlashtirish printspidan foydalanish.

Kopgina horijiy mamlakatlar tajribasida birja faoliyatini davlat nazorati quyidagi printsplarga rioya qilish asosida qurilgan:

- jamiyat uchun foydalilik;
- birja savdosini ochiqligi va oshkorligi;
- o'z-o'zini muvofiqlashtirish printspidan foydalanish;
- birja savdosi qatnashchilarini huquqiy kafolati;

Demak birja faoliyatini muvofiqlashtirishda davlatni ahamiyati ancha katta.

Iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasi shuni korsatadiki, davlat va bozor tizimi bir-biri bilan chambarchas bog'lik, birgalikda harakat qiladilar. Odatda bozor iqtisodiyoti samarali ishlashni qo'llab quvatlovchi huquqiy asoslari davlat tomonidan ta'minlanadi.

Huquqiy asosning mavjudligi davlatni boshqaruvchi tashkilotlar tomonidan ham ishlab chiqarish sohasi ham, muomala sohasida qatnashuvchi barcha sub'ektlar uchun bir xil majburiy "o'yin qoidalari" ni o'rnatish imkonini beradi.

Birja faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilinishi - butun iqtisodiyotni boshqarishni bir muhim omilidir. Davlat firma korxonalari rivojlanishi uchun imkon beruvchi raqobatni rag'batlantiradi, monopoliyalar rolini cheklaydi, iqtisodiyot infratarkibi orqali resurslar taqsimotini tartibga soladi, pul sistemasini qo'llab quvvatlaydi, iste'molchilar haqqini himoya qilib iste'molchilar va tovar ishab chiqaruvchilar o'rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtiradi. Aholi daromadlarini qayta taqsimlash masalalari, hamda ijtimoiy dasturlarni moliyaviy ta'minlash ham davlat zimmasidadir. Bundan tashqari ishchi xizmatchilar soqlig'ini himoya qilish, mehnat himoyasi, atrof muhitni himoyalash hamda istemochilarni huquqiy himoya qilish ham davlat tomonidan amalga oshiriladi.

Birja faoliyati qoida va tartiblarini ishlab chiqishda davlatni boshqaruv organlari (parlament qonun chiqarish tashabbusiga ega tashkilotlar bilan birga).

Birja mutaxasis xodimlari hamda birja mijozlari ham qatnashishi muhim ahamiyatga egadir. Buni ahamiyati ayniqsa qimmatli qog'ozlar bozorida kattadir, chunki odatda birjadan turli qimmatli qog'ozlarni sotib oluvchi investorlar birja savdo bitimlarida bevosita ishtirok etmay o'z huquq va mablag'larini birjada

mutaxassis vositachiga ishonib topshiradilar. Shuning uchun mijozlar o'z manfaatlarini huquqiy kafolatiga ishonch hosil qilishlari kerak.

Davlat tomonidan birja faoliyatini muvofiqlashtirishni taqiqlash harakteriga ega bo'lmashligi kerak. Uni vazifasi birja faoliyatini muvofiqlashtiruvchi talab va qoidalarni izchil nazorat qilish bilan birga birja savdo qatnashchilarining barchasi uchun bir xil huquqiy imkoniyat yaratish va ularni rag'batlantirishdan iboratdir. Shuning uchun birja savdosida qatnashchilar va birjani o'z faoliyati uchun ruxsatnomalar berish, javobgarlikka tortish tizimini o'rnatish, hamda ularni nazorat qilish borasida yagona huquqiy asos yaratishdan iboratdir.

Davlat tomonidan birja faoliyatini muvofiqlashtirish uning uchun yagona huquqiy asos yaratishdan iboratdir.

Birja savdosi davlat tomonidan huquqiy muvofiqlashtirish odatda maxsus davlat tashkilotlari hamda mahalliy davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi.

Birja bitimlari muvofiqlashtirishni eng ishchan tizimi AQSHda vujudga keldi. AQSHda birja savdosini muvofiqlashtirish 1973 iyundan boshlandi.

Mamlakat tovar birjalaridagi barcha operatsiyalarni birjalar o'zi hamda tovarlar fyuchers savdosi bo'yicha komissiya (TSFK) tomonidan muvofiqlashtirishi ayniqsa katta ahamiyatga egadir. Komissiyaning fyuchers savdoni muvofiqlashtirilishi, uni nazorati ostida "O'z-o'zini boshqarish", deb ifodalash mumkin. Komissiyaning har bir a'zosi prezident tomonidan tayinlanadi va kongres tomonidan tasdiqlanadi.

AQSH fyuchers savdosida KTFT qonuniy eng yuqori tashkilot bo'lishiga qaramay amalda u narxlarni sun'iy tebranishni va korxonalarini sun'iy sinishini bartaraf etish bo'yicha tadbir va choralarni ishlab chiqarish va tadbir etish majburiyatlarini fyuchers savdosi qatnashchilari zimmasiga yuklaydi. O'zi esa o'z-o'zini boshqarish jarayonini muntazam kuzatib turadi.

AQSH birja savdosini huquqiy muvofiqlashtirishni hozirgi zamonaviy shakli uzoq vaqt mobaynida shakllandi.

AQSH dagi birja bozori paydo bo'lgandan 50 yil o'tgandan keyin ham birja faoliyatiga ta'lluqli federal umumdavlat qonunlari yo'q edi. Har bir birja o'z qoidalariga ega edi. 1861-1865 y fuqarolararo urushdan keyin hom-ashyolar bahosi tushish davri keldi. Bunday holatda tovar ishlab chiqaruvchilar aybni, birja chayqovchilari va birja bozoriga qo'yidilar. Zudlik bilan birja savdosini, jumladan fyuchers savdosini tartibga soluvchi qator qonunlar qabul qilina boshlandi. Birinchi bo'lib Illinoys shtati qonun qabul qildi. 1867 yilda qabul qilingan qonun sotuvchida mavjud bo'lmagan tovarni muddatli sotuvini taqiqladi. Qonun deyarli qo'llanilmagan bo'lsa-da, ammo 1867 yilda Chikago savdo palatasining yetti nafar a'zosi xibisga olindilar. Ular mavjud bo'lmagan tovarlar bo'yicha savdo bitimi imzolaganlikda ayiblandilar. Ba'zi bir shtatlarda fyuchers savdoni butunlay taqiqlovchi qonunlar ham qabul qilingan edi. Mahbuslar tez orada erkinlikka chiqarilgan bo'lsalar-da vujudga kelgan janjal birja bozoridagi nohushliklarni keltirib chiqardi. Bir yil o'tar-o'tmas qonun bekor qilindi. Birinchi jahon urushi mobaynida AQSH hukumati va birja (fyuchers) bozorlari o'rtasida kelishuv bitimi amal qildi, bozorni muvofiqlashtiruvchi barcha harakatlar chipakka chiqdi. 1816

yilda qabul qilingan “Fyuchers paxta savdosi haqida”gi qonun bu boradagi birinchi qadam bo’ldi.

1921 yilda ishlab chiqilgan “Fyuchers savdo haqi”dagi qonun ham tez orada g’ayri konsituttsiyaviy deb e’lon qilindi va qonun matni qayta ishlanib, 1922 yil “Fyuchers don savdosi” haqidagi qonun nomi bilan qabul qilindi.

Qonun kontrakt bozori tushunchalarini birinchi bor ifodalab berdi. Don savdosida fyuchers kontraktlar bo’yicha ma’muriyatni qishloq xo’jalik departamenti doirasida ta’sis etdi. Mazkur qonun doirasida o’sha vaqtda mavjud bo’lgan Chikago savdo birjasi va 9 ta boshqa birjalarda don savdosi muvofiqlashtirildi.

Ma’muriyat birja a’zolari hisob raqami va kitobini tekshirish hamda bozor faolliklari va savdoni nazorat qilish huquqini qo’lga kiritdi.

AQSH kongresi keyingi 10 yilliklar davomida ushbu qonunga turli o’zgartirishlar kiritdi. Lekin faqat 1939 yilgi inqiroz va 1930 yillardagi dipressiyalar bu qonunni qayta ko’rib chiqishga olib keldi. 1936 yildagi qonun tovar birjalari bo’yicha komissiyalar tuzishni ko’zda tutgan edi. 1947 yilga kelib ushbu komissiya nomi “Tovar birjalari bo’yicha ma’muriyat” deb o’zgartirildi.

Tovar birjalari klassifikatsiyasi. Tovar birjalarini klassifikatsiyasi eng avvalo ularning maqsadlari va tashkiliy maqomiga qarab aniqlanadi.

Ular aksioner kompaniyalar, jamiyatlar, huquqiy shaxs maqomiga ega xususiy korxona ko’rinishida bo’lishlari mumkin.

Odatda birjalar yopiq aksionerlik jamiyati maqomida tashkil etiladi. Bunday birjalarning aksiyalari faqat nizomda belgilangan doiradagina harakatda bo’lishi mumkin. Tovar birjalarining yopiq aksionerlik jamiyat ko’rinishida tashkil etilishining asosiy sababi birjada ko’p millonlik savdo operatsiyalar amalga oshiriladi, bunday harakterdagi operatsiya qatnashchilari to’la to’lov qobiliyatiga ega, obro’li bozor qatnashchilari bo’lishlari maqsadga muvofiq. Aks holda birja obro’siga putur yetadi. Ana shu nuqtai-nazardan tovar birjalari ochiq va yopiq aksiyanerlik jamiyatlari shaklida bo’lishlari mumkin.

Tovar birjalari tovar nomenklaturalariga qarab ixtisoslashgan va universal bo’lishlari mumkin.

Taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasida tovar birjalari tashkiliy tamoyili bo’yicha 2 guruhga bo’lish mumkin; 1.Maxsus korporativ huquq harakteridagi: Masalan davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari.

Xususiy mulk shaklidagi tovar birjalari.

Bulardan tashqari tovar birjalari ko’pchilik bozor iqtisodi munosabatlari ustivor mamlakatlarda tovar birjalari, ko’pchilik, hatto butun tuman, viloyat, mamlakat aholisini manfaatlari yo’lida hizmat qiluvchi (Tovarnie birjo` s publichno-pravo`m xarakterom). Ular o’zining maxsus ishlab chiqarilgan nizomiga ega bo’lgan tovar birjalari kritish mumkin.

Universal tovar birjalarning tovar nomenklaturasi juda keng bo’ladi. Bunga misol Chikago birjasi bo’la oladi, Chikago tovar birjasida sitrusli mevalar, choy, qahva, neft, yog’och-taxta, qoramol, baliq, qimmatli qog’ozlar, oltin, kumush, platina, mis, o’simlik yog’i va boshqalar . Ayni shunaqa universal tovar birjalari qatoriga Tokio tovar birjasi, Gong-kong birjalarini kiritish mumkin. O’zbekistonda

universal tovar birjalar qatoriga O'zbekiston tovar hom-ashyo birjasi va uning viloyatlardagi filiallari, Respublika universal agrasanoat birjalarini kiritish mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalari ma'lum tor doiradagi tovarlar nomenklaturasi (hatto bitta tovar) bilan savdo qiliuvchi tovar birjalari bo'lib ularning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Bular qatoriga;

- fond birjalari;

- valyuta birjalari;

- intellektual mulk, uning ob'ektlari bilan savdo qiluvchi birjalar;

- aralash nomenklaturali birjalar;

- mehnat birjalarini kiritish mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalariga "NEW-YORK stok exchange" , "London metals exchange" larni kiritish mumkin. Bitta tovarga ixtiosolashtirilgan tovar birjalariga "Kanzas Siti bord treyd" (buqday), London qahva birjalarini kiritish mumkin.

Tashkiliy tamoyillariga ko'ra tovar birjalari ikki guruhga bo'linadi:

Maxsus karoporativ (kopchilik) huquq harakteridgi, davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari;

Xususiy mulk shaklidagi tovar birjalarini kiritish mumkin.

Birinchi guruhdagi tovar birjalariga odatda rivojlangan mamlakatlardagi tuman, viloyat, mamlakat aholisining manfaatlari yo'lida xizmat qiluvchi va o'zining maxsus ishlab chiqilgan nizomiga ega bo'lgan tovar birjalari kiritiladi, Rossiyada chop etilgan adabiyotlarda- "Birjo` publichnno pravovogo haraktera" deb talqin etiladi.

Mehnat birjalari ham ma'lum hudud aholisi, hatto butun mamlakat manfaatlarini himoya qiluvchi birjalar qatoridan joy olishga haqlidir. Bunday birja xususiyatlari alohida mavzuda yuritiladi.

Qisqacha xulosalar:

Bozorda tovar ayriboshlashning mohiyatini pul vositasi bilan ifoda etuvchi va bozorni boshqarib turuvchi ob'ektiv iqtisodiy qonunlar bozor qonunlari deb yuritiladi. Bular jumlasiga:

Talab va taklif qonuni;

Pul muomalasi qonuni kiradi.

Bu qonunlar bozor munosabatlari sohasida amal qiladigan qonunlardir. Ular ob'ektiv tarzda amal qiladi. Bozorda talab oshsa, narxni ham oshiradilar, agar pasaysa, narxni ham tushiradilar.

Tovar birjalari ham o'zida, raqobat, talab, taklif, baho, narx kabi bozor mexanizmlarini mujassamlashtiradi. Birja bir tarafdan tovar sotish ilinjida bo'lgan sotuvchi tomon, ikkinchi tomondan o'z talabini qondirish uchun harakat qilayotgan xaridor uchrashadigan joy bo'lib, ular har ikkalasi ham mustaqil xo'jalik sub'ektlaridirlar. Oldi-sotdi jarayoni vositachi dalol-broker, diler, treyderlar orqali amalga oshiriladi. Birjada ham xuddi boshqa bozorda bolgani kabi tovar narxi talab va taklif bilan bevosita bog'liqdir. Agar ishlab chiqaruvchi birjaga yangi, sifati yaxshilangan tovar olib kelsa, u oz moliga yuqori narx ornatish

huquqiga egadir. Bu holda birja qatnashchilari ham ijobiy yondoshsalar ishlab chiqaruvchi olgan foyda ortacha tarmoq foydasi korsatkichidan yuqori boladi.

Tovar birjalarini klassifikatsiyasi eng avvalo ularning maqsadlari va tashkiliy maqomiga qarab aniqlanadi.

Tovar birjalari tovar nomenklaturalariga qarab ixtisoslashgan va universal bolishlari mumkin.

Ixtisoslashtirilgan tovar birjalari ma'lum tor doiradagi tovarlar nomenklaturasi (hatto bitta tovar) bilan savdo qiluvchi tovar birjalari bolib ularning ham oziga xos xususiyatlari mavjud.

Bular qatoriga;

- fond birjalari;

- valyuta birjalari;

- intellektual mulk, uning ob'ektlari bilan savdo qiluvchi birjalar;

- aralash nomenklaturali birjalar;

- mehnat birjalarini kiritish mumkin.

tashkiliy tamoyili boyicha 2 guruhga bolish mumkin;

1. Maxsus korporativ huquq harkteridagi Masalan davlat tomonidan nazorat ostiga olingan tovar birjalari.

2.Xususiyl mulk shaklidagi tovar birjalari.

4-mavzu. Birjalar boshqaruv organlari va birja faoliyatining huquqiy asoslari

O'quv moduli birliklari:

1.Tovar birjalari va ularni bo'linmalari vazifasi va funktsiyalari.

2.Boshqaruv tashkilotlari.

3.Tovar birjalarining tashkiliy bo'linmalari.

4. Birjalar: ta'sisshilar, birja a'zolari, ularning xuquq va majburiyatlari.

5. Boshqaruvni tashkil etish.

Tovar birjalariing tashkilotchilik xususiyati har qanday davlat bozor iqtisodiyoti rivojlanishiga ijobiy ta'sir korsatadi.

Ayni vaqtda birjalar funktsional - axborot nuqtai nazardan mukammal organizm sifatida qabul qilinib bozorni har taraflama tashkil etishga xizmat qiladi.

Tovar birjasi deganda ozi ornatan qoidalarga asosan avvaldan aniqlangan joyda va avvaldan aniqlangan vaqtda oshkora savdolashuv shaklda amalga oshiruvchi ulgurji bozorni shakllantiruvchi va birja savdosini muvofiqlashtirish yoli bilan tashkil etilgan yuridik huquqiy shaxs korinishidagi tashkilot tushuniladi.

Tovar birjalari amaldagi qonunlar doirasida tasdiqlanuvchi oz filiallari va maxsus bolinmalariga ega bolishlari mumkin.

Huquqiy jihatdan birjalar barcha mamlakatda rasmiy royxatdan otkazilgan turli huquqiy shaklda barpo etilgan birlashmalar hisoblanadilar. Kopincha ular shakli ma'sulyati cheklangan jamiyat, ortoqlik, xissadorlik-aktsiyadorlik asosotsiyalari korinishida boladilar.

Umumbirja mulkiga nisbatan birjani hamma a'zolari mulkni teng huquqli egalari bolishlari bilan birga bir vaqtning ozida ozlari qoygan ulushlari va

olinadigan daromadlarga egalik qiladilar. Ular tashkil qilgan huquqiy yoki jismoniy hamjamiyat - jamoa korinishida bo'lib ulardagi alohida fuqarolar, tashkilotlar birja brokerlik to'lovlari yig'implari, savdodan keladigan chegirmali foydaga egalik qiladilar.

Kopincha birjalar korporatsiya sifatida faoliyat korsatib, qaysi mamlakatda joylashgan bolsalar, o'sha mamlakat qonunchiligi doirasida harakat qiladilar. Rivojlangan mamlakatlarda birjalar kopincha foyda olishga intilishmay notijorat maqomiga ega bo'lib insonparvarlik va diniy g'oyalarga tayanib turli kuchli e'tiborga molik soliq imtiyozlariga ega tashkilot sifatida maydonga chiqadilar.

Birja o'zi bevosita savdo operatsiyalarini o'z funktsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq zarur hollardagina amalga oshiradi. AQSHdagi ba'zi birjalar o'z obro' - e'tibrlarini oshirish maqsadida, yillik hisobotlarida asosli ravishda kopmilliardli raqamlarni keltirsalarda faqat ramziy 500- 1000 dollar atrofida toza foyda olishlari mumkin. U yerda birjalarga boshqa savdo birjalarida (asosan fond) qimmatli qog'ozlar sotib olish va sotish ruxsat etilgan.

Albatta yirik birjalarni notijorat maqomi ilgari yoq edi.

Ammo keynchalik birjalar roli va funktsiyalari tushunchalari tamoman o'zgarib ketdi.

Birjalarni tijorat tashkilotlari sifatidagi faoliyati qatnashchilari tomonidan investorlar kabi turli kapital qoyilmalardan daromad olishlari nazarda tutilar edi. Investorlar daromadlarini oshirish yo'llaridan biri birja savdosini qimmatlashuvi mijozlar uchun turli to'lov va yig'imalar va boshqalar orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu esa o'z navbatida ma'lum vaqtdan keyin birja operatsiyalarini o'sishini toxtatadi. Va shu bilan birga birja a'zolari mijozlar savdo faoliyatidan chegirmalari yig'ish orqali o'z foydalarni oshirishlariga yonaltirilgan intilishlarini yuzaga keltirishi muqarrar.

Birjani huquqiy shaxs sifatida egalik qiladigan mulklari quyidagilar hisoblanadi:

- nizom sarmoyasi sifatida birja a'zolari qatnashchilari tomonidan berilgan mulk boshqa kiritmalar;
- birja faoliyati davomida ichki xodimlar tomonidan yaratilgan mahsulot, xizmat qiymati,;
- qatnashchi a'zolarning yillik badallari ,birja operatsiyalaridan tushumlar, turli xil xizmatlar uchun to'lovlar , qoidabuzarlarga solingan jarima tushimlari , xaridlar to'lovlari;
- mulk yoki pul shaklidagi boshqa xarid tushumlari va h.k.

Odatda birja nizom shartnomasi ma'lum miqdordagi birja sertifikatlariga bo'linadi va birjani har bir a'zosi kamida bitta birjada operatsiya otkazish huquqini beruvchi bitta sertifikatga ega bo'lishi kerak. Birja sertifikatlari paylari yig'indisi birjaning nizomda korsatilgan asosiy sarmoyasini tashkil etadi. To'var birjalari tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy va yordamchi funktsiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin;

- real tovarlarni oldi-sotdisi;
- chayqovchilik;
- xejirlash;

- narxlar kotirovkasi;
- birja tovarlariga standartlar o'rnatish;
- bir xil korinishli kotirovkalar varaqalarini ishlab chiqish;
- savdo odatlarini hisobga olib hakamlilik - arbitrajlik funktsiyasini amalga oshirish va h.k

Tovar birjalarini boshqarish har bir birjalarda o'ziga xos tomonlari bilan ajralib turuvchi uchta tashkilot tomonidan amalga oshiriladi; birja a'zolari (paychilar), ta'sischi umumiy yig'ilishi (birja komiteti direktorlar kengashi) va ijrochi boshqaruvchi.

Birjani oliy organi bo'lib birja ta'sischi va azolari umumiy yig'ilishi hisoblanadi. U nizomni unga kiritilgan o'zgartirishlari bilan tasdiqlaydi. Birjaning boshqa hujjatlarini ham faqat umumiy yig'ilish tasdiqlaydi.

Birja umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqisiz birja xodimlari, taklif qilinganlar va boshqalar qatnashishlari mumkin.

Tovar birjalarining tarkibiy bo'linmalari.

Mavzuning ushbu bandi mazmunini ochish uchun, O'zbekiston Respublikasi (tovar) mol-hom ashyo birjasi tarkibiy bo'linmalarini misol sifatida e'tiboringizga havola etamiz.

O'zbekiston Respublikasi mol (tovar) hom-ashyo birjasi respublikamizning 12 viloyatida o'z filiallariga ega bo'lib, ularga uslubiy maslahatlar yordamini muntazam berib boradi.

Bevosita Respublika mol hom-ashyo birjaning tarkibiy qismi sifatida faoliyat korsatuvchi bo'linmalarga quyidagilarni sanab o'tish mumkin: 1. Toshkent shaxri, Bobur ko'chasida joylashgan, metall, yog'och va boshqa qurilish materiallari bilan savdo qiluvchi maydon;

2. "Birjaservismarkaz" ochiq turdagi aksiyadorlar jamiyati, mizojlarga quyidagi birja xizmat turlarini korsatadi;

- yuklarni bo'xona rasmiyatchiligi;
- yuklarni taxlash, saqlash, ortish-tushirish ishlari borasidagi xizmatlar;
- 26 ta do'konlarda mayda ulgurji savdoni tashkil etish;
- transport xizmatlari;
- ijara xizmatlari va boshqalar.

3. Birjalararo axborot-tahlil markazi, tarkibida a) Uslubiy bo'lim; b) Brokerlar tayyorlovchi o'quv kurslari.

4. "O'zauksionsavdo" hosila korxonasi.

5. Xitoy xalq respublikasida joylashgan "O'zbekyarmarkasi" qoshma korxonasi.

Birja va birja tarkibidagi korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish ishlarini, Birja nizomiga muvofiq tashkil etilgan Komissiya, Komitet va maxsus bo'limlar amalga oshiradilar. Bu ishlarni bajarish maqsadida jadvalda 150 – 200 nafar xizmatchi – mutaxassislarni yo'llab ishlatish ko'zda tutilgan birja apparati mavjuddir.

O'zbekiston respublikasi mol (tovar) hom-ashyo birjasi Komissiya va Komitetlari quyidagilar:

1. Komissiyalar; 2. A'zolar qabul qilish, 3. Arbitraj, 4. Savdo etikasi, 5. Nazorat-kuzatish, 6. Operatsiya ishlari bo'yicha, 7. Taftish komissiyasi, 8. Yangi tovarlar bo'yicha komissiya, 9. Savdo zallarining komissiyasi, 10. Kotirovka komissiyasi.

Birjani boshqaruv apparati bo'limlari: 1. Birja tovarlari; 2. Birja bitimlari yuzasidagi hisob-kitob ishlari amalga oshirish uchush xizmat qiluvchi – kliring palatasi; 3. Iqtisodiy tahlili; 4. Birja savdosini takomillashtirish; 5. Axborot-ma'lumot markazi.; 6. Birja savdosini tashkil etish va ta'minlash bo'limi; 7. Ma'muriy-xo'jalik bo'limi; 8. Ombor xo'jaligi.

Bulardan tashqari birja tarkibiy qismlarga quyidagi boshqaruv tarkiblarni kiritish mumkin; Birja zali, elektron axborot taxta-tablosi, Elektron hisoblash tizimi, telefon, telegraf, maksimil, radio va boshqa aloqa tizimlari va boshqalar.

Kopincha birjalarni keyingi davrdagi mamlakat iqtisodidagi ahamiyatining ortishi tufayli, yirik birjalarida taniqli ommaviy axborot agentliklarning vakolatxonalari tashkil etilgandi. Ba'zi birjalarda esa birja muzei kabi tarkibiy bo'linmalar faoliyat korsatmoqdalar.

Qisqacha xulosalar:

Tovar birjasi deganda o'zi o'rnatgan qoidalarga asosan avvaldan aniqlangan joyda va avvaldan aniqlangan vaqtda oshkora savdolashuv shaklda amalga oshiruvchi ulgurji bozorni shakllantiruvchi va birja savdosini muvofiqlashtirish yo'li bilan tashkil etilgan yuridik huquqiy shaxs ko'rinishidagi tashkilot tushuniladi.

Tovar birjalari amaldagi qonunlar doirasida tasdiqlanuvchi o'z filiallari va maxsus bo'linmalariga ega bo'lishlari mumkin.

Kopincha birjalar korporatsiya sifatida faoliyat korsatib, qaysi mamlakatda joylashgan bo'lsalar, o'sha mamlakat qonunchiligi doirasida harakat qiladilar. Rivojlangan mamlakatlarda birjalar kopincha foyda olishga intilishmay notijorat maqomiga ega bo'lib insonparvarlik va diniy g'oyalarga tayanib turli kuchli e'tiborga molik soliq imtiyozlariga ega tashkilot sifatida maydonga chiqadilar.

Tovar birjalari tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy va yordamchi funktsiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin;

- real tovarlarni oldi-sotdisi;
- chayqovchilik;
- xejirlash;
- narxlar kotirovkasi;
- birja tovarlariga standartlar o'rnatish;
- bir xil ko'rinishli kotirovkalar varaqalarini ishlab chiqish;
- savdo odatlarini hisobga olib hakamlilik - arbitrajlik funktsiyasini amalga oshirish va h. k.

Birjani oliy organi bo'lib birja ta'sisчилari va a'zolarining umumiy yig'ilishi hisoblanadi. U nizomni unga kiritilgan o'zgartirishlari bilan tasdiqlaydi. Birjaning boshqa hujjatlarini ham faqat umumiy yig'ilish tasdiqlaydi.

Birja umumiy yig'ilishida ovoz berish huquqisiz birja xodimlari, taklif qilinganlar va boshqalar qatnashishlari mumkin.

Birja faoliyatini tezkor boshqarish maqsadida taxminan 60—70 kishidan iborat boshqaruv apparati tashkil etilishi mumkin.

5-mavzu. Birja savdosini tashkil etish

O'quv moduli birliklari:

1. Birja savdosi ishtirokchilari.
2. Birja operatsiyalari zalidagi savdo jarayoni.
3. Savdolashish tartibi.
4. Birja savdosining tashkil etishning muhim hususiyatlari.

Birja savdosida operatsiyalar zaliga savdo qatnashchilari kiradilar. Ularga birja ish tajribasiga ega shu ishga mahsus yollab olingan xodimlar va hamda birja komitetlari vakillari kiradilar. Ular o'z navbatida brokerlar, diller - dallollarga, treyderlar, klerklar va maklerlardan iborat bo'ladilar. Bulardan tashqari operatsiyalar zaliga, birja xodimlari bosh ijrochi rais, idora raisi, birja kengashining ma'sul a'zosi davlat komissari va hamda birja kengashi tomonidan ruxsat etilgan boshqa kishilar kiritiladilar.

Birja vositachisi o'z doimiy mijozlarini shakllantirish uchun harakat qilib, ularning manfaatlari uchun birjada tovarlar sotib oladi va sotadi. Birja vositachisi doimiy mijoz bo'lmagan korxona va tashkilotlar uchun ham savdo bitimi tuzishi mumkin .

Birja tovarlarni sotish, sotib olish va yoki ularni boshqa tovarlar bilan almashtirish operatsiyalari faqat birja vositachilari tomonidagina amalga oshiriladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- Brokerlar - o'z xizmatlari uchun chegirma haq oluvchi birja a'zolari bo'lib, ular mijozlar buyurtmalari boyicha tovar sotish va xarid qilish boyicha savdo kontraktlarini tuzadilar.

- Dallol yoki diler - o'z hisobi yoki o'z nomidan birja vositachiligini olib boruvchi , birja a'zosi. Ular birjada o'z joylariga ega bo'lib kotirovka ishlarini amalga oshiradilar. Ularni daromadlari sotib olish va sotish narxlarini tafovutidan, hamda valyuta va qimmatli qog'ozlar kurslarini o'zgarishidan iboratdir.

- Treyderlar - bu birja a'zolari bo'lib, o'zlari uchun savdo qiladilar.

- Maklerlar (jobberlar)- brokerlardan farqli ularoq faqat o'z hisobidan va faqat o'zi uchun tovar sotadi va sotib oladi. Birjada savdoni boshqaruvchi xizmatchini ham odatda makler deyiladi.

- Klerklar – birja zalida turli majburiyatlarni bajarib yuruvchi xizmatchilar.

Butun savdo bitimi birja zalida amalga oshiriladi. Birja zaliga hamma ishtirokchilar sig'ishi kerak . Horijiy birjalar operatsiyalar zaliga 2-3 ming kishi bemalol sig'adigan bo'lib har-bir savdo qatnashchisi uchun qulay ish sharoiti yaratilgan. U kabina yoki sektsiyalarga bo'lingan bo'ladi.

Dunyoning kopchilik birjalarida birja savdosi bir necha tovarlar bilan bir vaqtda bir necha sektsiyalarga birdaniga olib boriladi. Bitimlar imzolash uchun har bir sektsiyada katta zal sahnidan pastroq bo'lgan nisbatan kichik maydoncha ajratiladi.

Birja a'zolarining har bir qatnashchisi uchun savdo zalida bir xil imkoniyat yaratilgan holda joylashtiriladi. Shuning uchun ham ko'pgina horijiy birjalar zallarining korinishi amfiteatr yoki sirk sahnasiga juda oxshash bo'lib, savdo qatnashchilari bir-birlarini va operatsiya olib boruvchi boshqaruvchini yaxshi ko'rishlari, bir-birlarini imo-ishora harakatlarini yaxshi tushina olishlari imkoniyatiga ega bo'lishlari zarur. Rossiyada Chelyabinsk universal birjasi yuqoridagi talablarga javob beruvchi birjalardan biri. Birja halqasining markazi va chekkalarida biroz balandlikda birja xodimlari va birja savdoni olib boruvchi va bitimlar imzolansa, ularni ro'yxatga oluvchi xodimlar egallashadi.

Baobro' firmani vakili bo'lgan broker odatda birja chuqurchasining balandroq bosqichini egallaydi. Uning qolida ko'pgina buyurtmalari bo'lib, uni hamma savdogarlar va u hammani korib turishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari yaxshi joy firma vakili bilan doimo aloqada bo'lib turishlikni ta'minlaydi.

Treyderlar joyi chuqurlikning eng past yoki pastki bosqichlari hisoblanadi.

Chuqurlikda broker va treyderlar orasida faqat narx hisobini olib boruvchi klerk xizmatkor bo'ladi. Unda ratsiya bo'lib har bir narxi o'zgarishini ratsiya orqali e'lon qilishi kerak.

Savdo predmeti bo'limish yangi tovar nomi kompyuter sistemasiga kiritiladi va devordagi elektron tabloga chiqarilib savdoning borishini aks ettirib turadi. Bitim qatnashchilari hisobchi klerkka oxirgi narxni eslatib qo'yishlari kerak, bo'lsa bitim bekor qilinadi.

Horijiy birjalar elektron tablo devorlarida faqat bitim narxlarini aks ettiribgina qolmay birjadagi boshqa mollar, boshqa tovar, valyuta va fond birjalaridagi ma'lumotlar, hatto narx harakatlariga ta'sir etuvchi ob-havo, tovar ortirilishi, siyosiy ahvol voqealar va boshqalar haqidagi ma'lumotlar berib boriladi.

Brokerlar odatda savdo zaliga savdo boshlanishiga 30 daqiqa qolganda yig'iladilar. Ularning har biri qolida savdodagi tovarlar ro'yxati, narxi, buyurtma hajmi idora yoki ombor joylashgan joy, tovar yetkazib berilishi haqidagi ma'lumotlar yozilgan mahsus varaqalar bilan ta'minlangan bo'ladi. Har bir tovar seksiyasida uch marotaba bong urilib savdo boshlanganligi e'lon qilinadi.

Birja savdosi oshkora tashkil etiladi. Takliflarni oxirgi maqullagan savdo qatnashchisi kontrakt - bitim tomoni hisoblanadi. Ya'ni taklif talab narxi bilan mos kelganini, tovar esa sotilganini bildiradi.

Forvard va qo'shimcha shartlar bilan tuziladigan bitimlar tomonlar kelishuvi asosida amalga oshiriladi.

Sektsiyada savdoni birja makleri olib boradi. Avval tez sotilishi kerak bo'lgan real mavjud tovarlar bilan ish boshlanadi. Keyin esa takliflar bo'yicha forvard (ya'ni hisob-kitoblari bitim kuni emas bir oz vaqt otgandan keyin va boshqa shartlar bilan) operatsiyalari bo'yicha bitimlar tuziladi. Har bir seksiyada savdo quyidagi tartibda olib boriladi.

Dastavval makler ushbu birja kunida savdoga qoyilgan barcha tovarlar ro'yxatini o'qiydi. Makler ro'yxatni o'qiyotgan paytda bitim uchun zarur tovarlar topgan brokerlar qollaridagi guvohnomalari yoki qollarini baland kotaradilar. Makler darhol tovarni sotuvga chiqarayotgan brokerlik idora raqamini aytadi. Broker idorasi vakili harakatni tasdiqlamasa (yoki shu paytda shu yerda bo'lmasa,

yoki mudrab qolsa) tovar savdodan olib tashlanadi va broker birjaga kelmaganligi uchun birjaga jarima tolovi undiriladi.

Undan song makler boshqa tovar turiga otadi. Butun ro'yxat o'qib bo'lingach kichik tanaffus e'lon qilinadi. Keyin bong bir marta urilgandan song ishning ikkinchi qismi, brokerlar takliflari muhokamasiga otiladi. Har bir brokerik taklifining muhokamasi ikki qismdan iborat boladi.

Muhokamaning ikkinchi qismida sektsiyaga yig'ilgan haridor brokerlarning muqobil (qarama-qarshi takliflari) muhokama qilinadi.

Broker xaridorlar tovar xarid qilish shartlarini e'lon qiladi. (yoki tovarning bir qismini).

Bu shartlar tovar hajmi va narxi hususida boladi. Agar bitim yana imzolanmasa makler sotuvga qoyilgan tovarlar ro'yxatini keyingi pozitsiyasini muhokamasiga otadi.

Birja savdosining tashkil etishning muhim hususiyatlari.

Birja savdosini tashkil etishning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, savdoda to'g'ridan-to'g'ri biron bir tovar yoki tovar nushasi ishtirok etmaydi. Birjada standart talablariga javob beradigan tovarlar yoki qimmatli qog'ozlarning ma'lum miqdori bilan savdo qilinadi. Savdodagi tovarlar birja tovarlariga va birjada sotilishi mumkin bo'lmagan tovarlarga bo'linadi.

Birjalar va birja faoliyati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunining Z-moddasida ko'rsatilishicha: "Mol-mulk, hizmatlar, mahsulot" yetkazib berishga doir shartnomalar, intellektual mulk, qimmatli qog'ozlar, valyuta mablag'lari va fuqarolar o'rtasidagi muomilaga chiqariladigan boshqa tovarlar birja tovarlari hisoblanadi.

Er, yer osti boyliklari, suvlar, boshqa tabiiy resurslar, madaniyat va tarixga doir milliy boyliklar ro'yxati, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Vazirlar mahkamasi tomonidan belgilanadigan boshqa tovarlar birja tovari bo'lishi mumkin, emas. Masalan, birja bo'lmagan tovarlarga qurol – yaroqlar, zaharli ximikatlar, zargarlik buyumlari, dorivor o'tlar va boshqalar kiradi.

Birjada sotiladigan tovarlar alohida talablarga javob berishi zarur. Ular quyidagilardan iborat

- tovarlar sifati jixatidan bir xil bo'lishi zarur;
- tovarlar soni hajmi yoki og'irligi bo'yicha aniq bo'lishi lozim;
- shu partiyada tovarlarni har qanday boshqasiga almashtirish mumkin bo'lishi kerak.

Birja tovarlarning soni va assortimenti doimo o'zgarib turadi. Hozirgi vaqtga kelib birjadagi tovar turlari XIX asr oxiridagi 200 tadan 60-b5 taga tushib ketdi. Bo'lardan 45 tadan ko'prog'i birjada doimo harakat qiladi. Masalan, oziq-ovqat, to'qimachilik xom-ashyo, rangli metallar kiradi. Tarixan birinchi yaratilgan birjalardan tovar birjasidir. Bunda ommaviy tarzda ishlab chiqariladigan, ayniqsa xom-ashyo va oziq-ovqat tovarlari, ulgurji oboroti to'plangan bo'ladi. XX asr boshlarida birja tovarlari hisoblangan tovarlar bugungi kunda G'arbiy tovar birjalarida ahamiyatga molik emas. Masalan, ko'mir, faner, qora metallar, sariq moy, ipak va shunga o'xshashlar. Lekin yangi tovarlar paydo bo'lmoqda. Bo'lar qo'rg'oshin, nikel , mazut, benzin, dizel yoqilg'isi, propan va boshqalar. Bizning

birjalarda hozirgi vaqtda davlat buyurtmalaridan va respublikalararo majburiyatlarini ta'minlash uchun mo'ljallangan hajmdan yuqori bo'lgan tovarlarni erkin narxda sotish uchun ruxsat etilgan. Shu tufayli tovarlar hajmi ko'p emas, hozirgi birjada birja tovarlari va birjada bo'lmagan tovarlar ham muomilada yuribdi, birjalarning o'zi esa universal magazinni eslatadi.

«Toshkent» birja savdosida xattoki ayollar zonti, qurilish binolari, yer tomorqasi, kantselyariya buyumlari, ish holatlari va boshqalarni uchratish mumkin. Respublikamizda birja bo'lmagan tovarlar mahsus idoralarning Mudofaa vazirligi, Davlat mulkchilik qo'mitasi, Yustitsiya vazirligi va O'zbekiston Vazirliklari Mahkamasining mahsus qarorlari bilan boshqariladi, tartibga solib turiladi. Keyingi yillarda O'zbekistonda yetakchi birjalarimizning savdoni ixtisoslashtirishga bo'lgan tayyorgarlik ishlari olib borilmoqda. Bunda klassik birja tovarlariga imtiyoz ko'proq beriladi.

Qisqacha xulosalar.

Birja savdosida operatsiyalar zaliga savdo qatnashchiari kiradilar. Ularga birja ish tajribasiga ega shu ishga mahsus yollab olingan xodimlar va hamda birja komitetlari vakillari kiradilar. Ular uz navbatida brokerlar, diller - dallollar, treyderlar, klerklar va maklerlardan iborat.

Birja savdosi oshkora tashkil etiladi. Takliflarga oxirgi maqo'llagan kimsa bitim tomoni hisoblanadi. Ya'ni taklif talab narxi bilan mos kelganini tovar esa sotilganini bildiradi.

Dastavval makler ushbu birja kunida savdoga qo'yilgan barcha tovarlar ro'yxatini ukiydi. Makler ro'yxatni ukiyotgan paytda bitm uchun zarur tovarlar topgan brokerlar qo'llaridagi guvoxnomalarini yoki qo'llarini baland kutaradilar. Makler darxol tovarni sotuvga chiqarayotgan brokerlik idora rakamini aytadi. Broker idorasi vakili harakatni tasdiqlamasa (yoki shu paytda shu yerda bo'lmasa, yoki mudrab kolsa) tovar savdodan olib tashlanadi va broker birjaga kelmaanligi uchun birjaga jarima to'laydi.

Undan sung makler boshqa tovar turiga utadi. Butun ro'yxat ukib bulingach kichik tanaffus e'lon qilinadi. Keyin bong bir marta urilgandan sung ishning ikkinchi qismi, rokerlar takliflari muxokamasiga utiladi. Har bir brokerik taklifining muxokamasi ikki qismdan iborat bo'ladi.

Muxokamaning ikkinchi qismida sektsiyaga yigilgan haridor brokerlarning muqobil (qarama-kari takliflari) muxokama kiinadi.

Broker haridorlar tovar harid qilish shartlarini e'lon qiladi. (yoki tovarning bir qismini).

Bu shartlar tovar xajmi va narxi xususida bo'ladi. Agar bitim yana imzolanmasa makler sotuvga qo'yilgan tovarlar ro'yxatini keyingi pozisiyasini muxokamasiga utadi.

6-mavzu. Birja bitimlari va brokerlik faoliyati

O'quv moduli birliklari:

1.Birja bitimining moxiyati.

- 2.Bitim turlari.
- 3.Birjada broker xizmatining urni va axamiyati.
- 4.Birja savdosini olib borish tartibi.
5. Shartnoma turlari va ularni tuzish tartibi.

Birja savdosi deyarli har doim sotuvchi va haridor ortasida bitim imzolash bilan tugaydi. Birja bitimi bu birja (savdolashuvi) savdosi davrida birja qatashchilari tomonidan birja tovariga nisbatan royxatga olingan birja kelishuvi (shartnomasi)dir. Birja bitimlari huquqiy, iqtisodiy tashkiliy va etik (ma'naviy) tomonlari bilan harakterlanadi. Huquqiy (yuridik nuqtai nazardan bitim fuqarolik huquqi va majburiyatlarini o'rnatish va o'zgartirishga yoki toxtatishga qaratilgan xarakat tushuniladi. Birja bitimini xuquqiy tarafdin bitim qatnashchilarining xuquq va majburiyatlarini o'z ichiga oladi.

Birja bitimini tashkiliy tomoni bitim xili va qatnashchilarini aniqlash va bitim tuzish uchun zarur bo'lgan ma'lum xarakatlarni bajarish tartibini aniqlash bilan birga xarakatlarni aniq hujjatda aks ettirish bilan ifodalanadi.

Birja bitimining iqtisodiy tomoni bitim tuzishning asosiy maqsadi (iste'molchi extiyojlarini qondirish, birja tovarini sotish, narx o'rnatish, foyda olish, pul qoyish, chayqovchilik va x.k.) ifodalaydi.

Etika (ma'naviyat) tomonidan birja bitimlariga va birja savdosiga umumiy jamoatchilik munosabatlari, birja qonunchiligini rioya qilinishi (an'ana, me'yor va axloq kabi tushunchalarni birja qonunida ifoda etilganligi va uni barcha birja qatnashchilari tomonidan bajarilishi)dir .

Birja bitimlari natijasida qatnashchilar nima qilib bo'lsa xam emas balki qabul qilingan qonun va qoidalarga amal qilgan xolda ma'lum miqdorda foyda olishlari bilan ifodalanadi.

Tovar birjalarida tuzilgan bitimlar quyidagi xususiyatlarga egadirlar:

- bitim birja tovarini oldi sotdi shartnoma (kontrakt) si bolib unda tovar darxol yoki kelishilgan mudatda yangi egasiga yetkazib berilishi kerakligi ifodasidir;

- bitim tuzish tartibi, royxata olish va rasmiylashirilishi birja haqidagi davlat qonunchiligiga va aniq bir birja (o'sha joyni ozidagi) da qabul qilingan (o'rnatilgan) qoidalarga mos bo'lishi;

- birja o'z savdosida tuzilgan royxatga olingan bitimlar yuzasidan kafolat berishi;

- bitimlar birjada tuzilgan bo'lib, ma'lum qoidalarga javob berishi kerak, javob bermaydigan bitimlar birja tasarrufidan tashqrida g'ayri birjaviy deb xisoblanadi va bunday bitimlar yuzasidan birja kafolati berilmaydi;

- birja g'ayri birjaviy bitimlar tuzayotgan birja qatnashchilariga nisbatan turli sanksiyalar qo'llashga xaqlidir;

- birjada bitimlar birja hisobidan yoki birja nomidan tuzilmaydi, bitim tuzish birja qatnashchilarining odatda mutahasis vositachi bo'lgan birja a'zosi - brokerlar funktsiyasidir;

- birja bitimi tuzishga tayyorgarlik birjadan tashqarida boladi, ammo uni imzolash esa aniq birja savdolashuv jarayonida amalga oshiriladi.

Bitim tuzishga “imzolash” asos kontragentni ochiq olib borayotgan savdoda ushbu tovar sektsiyasi makleri tomonidan inobatga olingan og’zaki roziligi isbotdir.

Birjada royxatga olingan vaqtdan boshlab bitim imzolangan xisoblanadi. Bitim imzolanayotganda tomonlar o’zaro hal qilishi zarur bolgan masalalar doirasida bitim tuzish shakli va tartibi kabilarni kelishib oladilar.

Bitimning tarkibiy shartlari:

1. tovarni nomlanishi (yoki nomi);
2. uni sifati;
3. tovar xajmi (yoki partiyasi);
4. harid qilingan tovar qiymati tolov shakllari va narxi;
5. yetkazib berish manbai, bazasi;
6. tovar qabul qilinadigan joy;
7. tovar yetkazib berish shartlari va bitim bajarilish muddati.

Bitim tuzilganda tovarni nomi, uni xajmi, sifati, narxi, xammaga oshkora e’lon qilinishi shart. Qolgan barcha bitim shartlari tijorat siri sifatida aytilmasligi xam mumkin.

Bitimlar yagona huquqiy asosga ega bo’lishliklari uchun xar bir birja kontragentlari orasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida maxsus qoidalar ishlab chiqadilar. Bular bitimlarni tayyorlash, ularni bajarish, bitimlar yuzasidan xisob-kitoblar, bitimlar bajarilish yuzasidan javobgarlik va xamda e’tirozlar yechimi haqidagi qoidalardir.

Shunday qilib bitimlarni qonunchilik asosida o’z navbatida birja savdosidagi beandisha savdogarlikka qarshi kurash turlaridan biridir. Bitim tuzishga tayyorgarlik odatda birjadan tashqarida olib borilib, bitimning savdolashish jarayonida har bir birjada o’zi uchun o’rnatilgan qoida va me’yoriy xujjatlar asosida amalga oshiriladi.

Birjada savdolashuv deyarli har-hil xususiyatlari boyicha klassifikatsiyalanadigan birja bitimlari bilan yakunlanadi.

1-jadval

Birja bitimlari tuzish shartlari.

№	Xarakteristikasi	Garb mamlakatlari birja savdosi	Rossiya
1.	Tovar turlari	Kat’iy belgilangan	ma'lum tovar guruxlaidan xox agan tva turlari
2.	Tovar sifati	Kat’iy belgilangan	Xar bir bitimda kelishib olinadi

3.	Tovar mikdori	Kat'iy belgilangan	Bitim oldidan kelishib olinadi
4.	Bitim shartlari	narxi, etkazish muddati	narxi, etkazish muddati, tovarga tovarayribolash
5.	Tovarni tasdiklovchi xujat	Oldi-sotdi kontrakti	Oli-sotdi buyurtmasi
6.	Ma'lum vakt va ma'lum joyda savdolashuv	ma'lum vatda ma'lum tovarma'lum narxda	ma'lum tovar gunularidan keishuv narxida istalgan vakda
7.	Savd texnologiyasi	kupmaroiaba bitim tuzish	Variantlar tanlovi asosida sotuvchi vaxaridorlar uzaro oldi-sotdi sharti buyicha
8.	Birja savdolashuvi natijasi	Tovar oldi-sotdi kontrakti	Tovar etkazib bersh shartnomasi

Ko'proq uchraydigan savdo ob'ekti xam asl tovar, ham kontrakt sifatida uchraydigan bitim. Unda tovar yetkazib berish muddati, uni narxi, sifati va xajmi kelishib olinadi. Bitim imzolanayotgan paytda aynan birjada tovarni mavjud bo'lishi zaruriy shartlardan emas.

Hozirda birjalarida asosan bitimlar mavjud tovarlar yuzasidan bitiladi. Birjalarda omborlarning yoqligi uchun birjalarda bitimning eng oddiy xili tovarni zudlik bilan yetkazib berish usuli qollaniladi. Mavjud - real tovarlar yuzasidan

bitiladigan bitimlar bu sharnomada korsatilgan shartlar boyicha tovar qiymati xaridor ixtiyoriga o'tayotgan paytda tolanadi.

Birja bitimlari turlari quyidagilarga bo'linadi.

Birja bitimlari turlari

1. Real (mavjud) tovarlar yuzasidan bitiladigan bitimlar.

2. Real tovarsiz bitimlar.

Real (mavjud) tovar yuzasidan bitiladigan bitimlar quyidagilarga bo'linadi:

- Real tovarlarni darxol yetkazib berish boyicha bitimlar;

- Forvard bitimlari, ma'lum muddatdan song yetkazib berish sharti bilan;

- Barter bitimlari;

- Turli o'zaro kelishilgan shartlar bilan bitiladigan bitimlar.

Forvard bitimlari o'z navbatida, tovon (zalog) li bitimlar va mukofotli bitimlarga bo'linadilar.

Tovonli bitimlar esa, harid bitimlar va sotuv bitimlarga bo'linadilar.

Mukofotli bitimlar ham o'z navbatida; - oddiy bitimlar;- ikkiyoqlama bitimlar, bitimlardan qaytish imkoniyati bor bitimlar; - Murakkab bitimlar (oddiy bitim bilan ikkiyoqlama bitimlarni qoshilgani);

- qisqa bitimlar (xajm korsatkichi ma'lum mukofot evaziga oshirilishi ko'zda tutilgan).

Oddiy bitimlar o'z navbatida, xarid bitimlar va sotuv bitimlariga bo'linadilar.

Tovonli (s zalogom) birja bitimlari majburiyatlarida bir kontragent ikkinchi kontragentga bitim bitish chog'ida ikkala tomon uchun qoniqarli ma'lum kafolatli tolov amalga oshirish ko'zda tutilgan bitimlardir.

Mukofotli bitimlarda, bir kontragent ikkinchisiga maxsus majburiyatda bitim bitish evaziga kelishilgan mukofotni to'lash majburiyatini o'z zimmasiga oladi yoki mukofot tolanmasa, ikkinchi tomon kontragent bitimdan butunlay voz kechishi ko'zda tutilgan birja bitimidir.

3. Birjada brokerlik xizmatining orni va ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasining "Birja va birja faoliyati" haqidagi qonunida belgilanishicha, brokerlik faoliyati birja vositachiligi faoliyatining muhim qismi bo'lib, uning mazmuni; Mijoz xisobidan va nomidan birja bitimlari tuzish; Birja vositachisi nomidan va mijoz xisobidan; Mijoz nomidan, birja vositachisi hisobidan bitimlar tuzish xuquqiga ega birja xizmatchisi.

Brokerlik firmalari, xususiy, tadbirkorlik korxonalari bo'lib, mas'uliyati cheklangan jamiyat, xamkor korxona, shaxsiy-xususiy korxonalar shaklida bo'lishlari mumkin.

Brokerlik firmalari yuridik (xuquqiy) shaxs maqomiga ega bolmasliklari, biron-bir korxona, tashkilotning tarkibiy qismi bo'lishlari ham mumkinligi Rossiya Federeatsiyasining "Tovar birjalari" haqidagi qonunida e'tirof etilgan.

Odatda brokerlik xizmatlari faoliyatlari quyidagi funktsiyalarini bajarishga yo'naltirilgan bo'ladi:

Birjada buyurtmachi buyurtmasi boyicha birja bitimlari bitishda birja vositachiligini amalga oshirish (faqat yetarli darajadagi malakaga egaligi haqidagi guvohnomasi va attestati mavjudligida).

Birjadan tashqaridagi vositachilik ya'ni birjadan tashqarida bitilayotgan oldi-sotdi shartnoma-bitimlarida vositachilik qilish;

Birja va marketing faoliyatlari yuzasidan turli maslaxatlar berish, zarur tijorat axborotini yig'ish;

Bitilgan bitimlar boyicha zarur xujjatlarni rasmiylashtirish;

O'zbekiston Respublikasi amaliy qonunlari va me'yoriy xujjatlarga zid bo'lmagan boshqa funktsiyalarni bajarish imkoniyatiga egadir.

Birja faoliyatida brokerlik xizmatidan foydalanish mijozlarga quyidagi imtiyozlarni beradi.

Oz shaxsiy xarajatlarini oshirmay turib, savdo operatsiyalari xajmini sezilarli darajada o'sishiga erishish;

Yuqori malakali savdo personalini xizmatidan foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi;

Savdolashuv operatsiyalariga brokerlik firmalar xizmatini jalb etish, xizmat xarajatlarini savdo xajmidan ma'lum foiz - protsent miqdorida xisoblash imkoniyatini beradi.

Brokerlik firmalar xizmatining ahamiyati ayniqsa, fond birjalarida kattadir.

1. Mijozlar aksiyalar sotib olish chog'ida, shubhali shaxslar xizmatidan foydalanib, betayn-beqaror narxlarda emas, balki shu kungi savdolarida shakllangan narxlarda obro'li aksiyalar harid qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Korxonalar, fuqorolarni bosh yotgan jamg'arma pul mablag'larini qimmatli qog'ozlar bozoriga faol jalb qilish evaziga milliy iqtisodni rivojlantirish imkoniyatlarini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Birja bitimlari - bu birjada birja savdosi natijasida brokerlik firmalari bilan tuzilgan bitim. Uni tuzishda Birja boshqarmasi Kengashining 18 sentyabr 1991 yilda tasdiqlangan «Birja savdosi qoidalarini» va ko'rsatilgan tartibga amal qilingan. Birja bitimi birja yig'ilishida amalga oshiriladi, birja bitimlari faqat shahsan birja a'zolari bilan emas, shuningdek ularni nomidan ish olib boruvchi brokerlik idorasi a'zosi bilan ham tuzilishi mumkin.

Birja bitimlari shu birja harakatda bo'lgan tovar va qimmatbaho qog'oz birligi uchun tuziladi. Birja savdosi qoidalariga muvofiq davlat buyurtmasi va respublikalararo majburiyatlarni ta'minlash uchun o'tkazilgan tovarlar hajmidan ortiqchasi birjalarda tadbirkorlarga erkin narxdarda sotish uchun ruxsat beriladi. Fond birjalarida «birjalarning fond bo'linmalarida» bitimlar faqat qonunchilik, xususan amal qilayotgan qimmatbaho qog'ozlar to'g'risidagi qo'llanmada mo'ljallangan tartib asosida chiqarilgan va harakat qilayotgan aksiyalar va boshqa qimmatbaho qog'ozlar bilan tuziladi. Ikki tomondan tuziladigan birja bitimlari ham og'zaki ham yozma ravishda amalga oshirilishi mumkin. Bitim makler orqali tuzilganda yozma shaklda bitim tuzish shartdir. Birja bitimining xususiyatlari quyidagilardan iborat:

a) bitimni amalga oshirish joyi - birja yig'ilishida;

b) birja sub'ektlari - birjaning a'zolari;

v) birja buyumi - tovarlar, qimmatbaho qog'ozlar «kotirovkaga savdoda ishtirok etish uchun qo'yilgan»;

g) birja bitimlari faqat birjada tuziladi, lekin har doim birjadan tashqarida amalga oshiriladi, chunki birjada tovarning o'zi bo'lmaydi;

d) bitimni belgilangan muddatlar va tartibda ro'yxatga olish.

Demak, birja bitimi belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan vaqtdan boshlab tuzilgan hisoblanadi. Birjadagi brokerlik faoliyati jarayonida qo'llaniladigan xujjatlar va ularga berilgan qo'shimchalarida aks etirilgan shartlarni hisobga olgan holda amalga

Demak, birja bitimi belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan vaqtdan boshlab tuzilgan hisoblanadi.

Birjadagi brokerlik faoliyati jarayonida qo'llaniladigan xujjatlar va ularga berilgan qo'shimchalarida aks ettirilgan shartlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Tovarning nomi, bahosi, to'rgan yeri va bitimni amalga oshirish muddatidan tashqari birja bitimlarining mohiyati kommertsiya siri hisoblanadi va uni tarqatish man etiladi. Birja bitimlari turli xil bo'ladi «1 chizmaga qarang». Birja bitimlari ikki kategoriya bo'yicha tuziladi:

- bir bo'lgan tovar bilan bitim tuzish;

- tez darxol tuziladigan bitimi.

Kassa sotishi - tez xal etilishi zarur bo'lgan bitim bo'lib, o'zining xuquqiy tabiati bo'yicha u odatdagi oldi-sotdi shartnomasidir. Tez tuziladigan bitim - o'z mohiyati bo'yicha bu tovarni sotuvchi ma'lum muddatga haridorga yetkazib berish bo'yicha tuziladigan shartnomadir.

TOVAR BIRJALARINING BITIMLARI

Xaqiqiy tovar bilan tuziladigan bitim	Ma'lum muddatga tuziladigan bitim
Kassa yoki "spot" bitimi	Kelasi muddatda yetkaziladigan
tovarlar uchun kontrakt bitimi	Darxol yo "farvord" bitimi
bitimi	Fyuchers
Barter bitimi	
"Shartli" bitim	Mukofatga asosan tuziladigan
bitim	
"Kredit" bilan tuzilgan bitim	Kreditga berish asosida tuziladigan bitim

1 - chi chizma. Tovar birja bitimlari.

Bunday bitim tuzishda Birja savdosi qoidalarida shartnomani Birja muddati odatda oyning oxiri yoki oyning o'rtalarida ikki oygacha deb mo'ljallanadi. Belgilangan muddatlarda tuzilgan bitimlar shu vaqtga kelib tugatish, borasi orqali tugatiladi. Tezkor bitim ob'ekti ko'pincha qimmatbaho qog'ozlar hisoblanadi, juda kam xollarda - tovarlar bo'lib chiqadi. Tezkor bitimni shartli ravishda bir qancha turlarga ajratiladi:

- bahodagi farq hisobiga foyda olish uchun tuziladigan bitim. U o'z navbatida raport va dekort bitimlariga ajratiladi; - arbitraj bitimlar.

Boʻlardan tashqari birjalararo bitimlar ham tuziladi. Bu birja operatsiyalarining mahsus xili boʻlib, bunda bitim ikki va undan ortiq birjalar oʻrtasida tuziladi. Bunday bitimlar tuzishni rivojlanishi tuda konli tovar va kapital bozorini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga egadir.

Real, bor boʻlgan tovarni qisqa vaqt ichida yetkazib berish uchun tuziladigan bitimlar dunyo amaliyotida, «SPOT» deb yuritiladi, Ular uzoqroq muddat oraligʻda tovar yetkazib berishni moʻjallashi ham mumkin. Bunday bitimlarni «forvard» bitimlari deb yuritiladi. Forvard bitimlari qrzga tuziladigan bitimlar va barter bitimlariga boʻinadi. Eksportlarning baholashlariga qaraganda barter bitimlari salmogʻi umumiy bitimlar miqyosida 60 foizni tashkil etdi. Mamlakat iqtisodiyotini bozor munosabatlariga oʻtishi davrida vaqtinchalik «shartli» bitim tuzishdan foydalanish mumkin. «Shartli» bitim real tovar bilan bitim tuzish boʻlib, bir tovarni sotishda boshqa tovarni sotib olish sharti qoʻyiladi. Birja bitimlariga tegishli boʻlgan qoidalarni birjalarning oʻzi mustaqil ravishda belgilaydilar.

Birjaning savdo zalida brokerlar, odatda savdo jarayoni boshlanishidan yarim soat ilgari yigʻiladilar. Chunki ularning qoʻllarida taklif etilayotgan tovarlar roʻyxatining bahosi, miqdori, brokerlik idorasining tartibi: joylashgan joyi, hisob-kitob qilish usullari va tovarni yetkazib berish muddatlari koʻrsatilgan maʼlumot varaqasi boʻladi.

Uch marta bong urilishi savdoning har bir tovar sektsiyasida boshlanganini xabar qiladi. Birja savdosi ochiq ovoz bilan takliflarga aniq «xa» deb javob berishi bilan bitimni hal boʻlganligi printsipti, forvord bitimlari va «shartli» bitimlar qoʻyilgan talablarga tomonlarning oʻzaro roziligi printsipida tashkil etiladi.

Birja sektsiyasida savdoni makler olib boradi. Dastlab u darhol sotilishi uchun taklif etilgan real (aniq) tovarlar boʻyicha savdo olib boradi, soʻngra (tezlik bilan tuziladigan bitim) forvord bitimlari tuzish takliflarini muhokamaga qoʻyadi. Har bir sektsiyada tovarlar savdoga quyidagi tartibda oʻtadi:

1 . Makler shu birja kunida savdoga chiqarilgan tovarlar roʻyhatini oʻqiydi. Makler tovarni eʼlon qilish bilan bitimga ishtiyoqi paydo boʻlgan brokerlar oʻz roʻyxatlarini yuqori koʻtaradilar. Agar tovarga xohish paydo boʻlgan boʻlsa, unda makler shu tovarni tavsiya etgan brokerlik idorasi nomerini eʼlon qiladi.

2. Undan soʻng makler keyingi bongdagi sotish uchun tavsiya etilgan tovarlarning roʻyxatini oʻqiydi. Roʻyxat eʼlon qilingandan keyin bir oz (10 daqiqa) tanaffus boʻladi. Soʻng bir marotaba bong urilgandan keyin ishning ikkinchi qismi boshlanadi va bunda brokerlar takliflari muhokama qilinadi. Har bir brokerlik takliflarini muhokama qilish ikki qismdan iborat boʻladi. Birinchi qismida maʼlumot varaqasida berilgan tovarga takliflar muhokama qilinadi. Muhokamada tovarning barcha partiyasiga haridor topilsa, makler savdoning shu bandi boʻyicha ikkinchi ishni boshlaydi. Shartlar tovarning miqdoriga, taklif bahosiga va boshqalarga tegishli boʻladi. Agar bitim yana tuzilmasdan qolsa, u davrda makler savdoda sotish uchun chiqarilgan tovarlarni keyingi punktini muhokama qilishga oʻtadi.

Forvard (darhol tuzilgan) bitimlarni tuzish uchun takliflar muhokamasi bir muncha farq qiladi. Bunday - holda makler yigʻilganlarga forvard bitimi tuzishni va shu tovarni tavsiya etgan brokerlik idorasi nomerini eʼlon qiladi. Shundan soʻng

sotuvchi broker (yoki uni javobgar yordamchisi) sektsiya markaziga chiqadi va bir necha daqiqa davomida yig'ilganlar bilan ularni qarshi takliflarini muhokama qiladi.

Agar brokerlarni qarshi takliflar qoniqtirmasa, unda maklerni bu to'g'rida xabardor qiladilar. Makler bu taklif muhokamasini ohiriga yetkazadi.

Agar bitim tuzuvchi tomonlar yana aniqlanmay qolsa, u vaqtda muhokama kelasi birja kuniga qoldiriladi. «Shartli» bitim tuzish takliflarini alohida sektsiyalarda muhokama qilish xuddi shu tarzda o'tkaziladi. «Shartli» bitim tuzishning xususiyati shundaki, bunda broker sektsiyada «Shartli» bitim deb qo'yilgan o'z tovari shu savdo kuni sotilib ketgan bo'lsa, uni savdodan tushirishi mumkin. Ammo tovarni boshqa sektsiyaga o'tkazish ishlari faqat savdo ishlari bitgandan keyingina amalga oshiriladi.

Shunday qilib, sotuvchi va oluvchi brokerlar birja ro'yxatidan o'tgan vaqtdan boshlab bitimga kelishadilar.

Demak, broker oldi-sotdi bitimlar tuzilishida o'z mijozlarining topshirig'iga binoan va ularning nomidan vositachilik hizmatini amalga oshiruvchi shahsdir.

Diler - bu birjada o'z nomi va o'z hisobidan vositachilikni amalga oshiruvchi shahsdir. Shunday qilib bitimni tuzilishi, tomonlarni, ya'ni oluvchi va sotuvchi brokerlarni og'zaki kelishuvi asosida makler bitimini asosiy parametrlarini birjadagi kartochkasiga yozish bilan tugallangan hisoblanadi.

Brokerlik hizmatlariga tuziladigan sharnomada mijoz va brokerga yuklatiladigan o'zaro javobgarliklar qayd qilingan bo'lishi kerak. Ikki tomondan ham birja faoliyatini tartibga soluvchi 1992 yilning 2 iyulidagi O'zbekiston Respublikasi qonuniga muvofiq ish yuritishlari lozim. Brokerlar o'z harakatlari uchun qonunga muvofiq bitim ishtirokchisi bo'lgan uchinchi shaxs emas, balki o'zlari javob beradilar.

Broker o'z aybi bilan topshiriqni bajarmasa mijozga shtraf to'laydi. Shtraf shartnoma topshirigida miqdordan foiz hisobida to'lanadi va shartnoma avvaldan ko'rsatilgan bo'ladi. Amaliyotda ikki tomonning kam majburiyatni bajara olmay qolishining turlicha xollari sodir bo'ladi. Albatta, ularning sababi va boshqa xususiyatlarini bilgan xoldagina, oldi-sotdi masalalarini aniqroq xal qilinadi.

Agar mijoz ham o'z majburiyatlarini boshqarmasa, broker unga ham ma'naviy, ham moddiy chora ko'rishi mumkin. Brokerning oladigan moddiy mukofoti mijoz tomonidan uch kun ichida to'lanmasa va birja hizmatlari bajarilmasa, bunday holatda mijoz shtraf to'laydi.

Mijoz har bir o'tgan kunga to'lanadigan mukofot va birja tushumi qiymatining 0,2 foiz miqdorida shtraf to'laydi. Ammo shtraf miqdori 10 foizdan oshmasligi lozim. Bu demakki, mijozdan majburiyatni bajarguncha, lekin 50 kundan ko'p bo'lmagan vaqt mobaynida shtraf olib boriladi.

Birja savdosini olib borishda birja faoliyati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonunida ko'rsatilgan qoidalarga rioya qilish zarur. Bu qoida birja a'zolarining umumiy yig'ilishi vakolat bergan birjaning boshqaruvchi idorasi tomonidan tasdiqlanadi.

Birja savdo-sotig'i qoidalarida quyidagilar man etiladi:

1 . Narx-navoning o`zgarishiga ta`sir ko`rsatish maqsadida bir shaxs tomonidan bevosita yoki soxta shahslar orqali tovarlarni oldi-sotdi qilish;

2. Birja savdo sotig`i qatnashchilari tomonidan kelib turib birjadagi kundalik narx-navoni o`zgartirishi yoki belgilab borishi mumkin bo`lgan har qanday xatti-harakatlar;

3. Bozor kon`yukturasini sun`iy ravishda o`zgartirishga olib kelishi mumkin bo`lgan soxta ma`lumotlar tarqatish man etiladi.

Broker mijoz uchun ishlaydi. Brokerlik ishlarida muvaffaqiyatga erishmoqchi bo`lgan har bir kishi bu qoidani yaxshi bilib olishi shart.

Broker tupik ravishda o`z nomidan va mijoz hisobidan, uning uchun o`z nomidan ish olib borishi, bitim tuzishi mumkin. Amalda broker bilan mijozlarning o`zaro munosabatlari quyidagi xujjatlarni tuzishni taqozo etadi:

1. Buyurish shartnomasi;

2. Komissiya shartnomasi;

3. Ishonch qog`ozi;

4. Bankning kafolat qog`ozi yoki bank ma`lumotnomasi;

5. Brokerning mijozga hisoboti;

6. Bor bo`lgan tovar bilan oldi-sotdi bitimi tuzilgan bo`lsa, tovarni yetkazib berish shartnomasi;

7. Xabarnoma. Agar brokerlik hizmatlarida o`zgarish ro`y bersa, mijoz bundan belgilangan muddatda xabardor qilinadi;

8. Aloqa bog`lash shartlarini kelishish protokoli.

Protokol shartlari bo`yicha broker mijozga kod belgilaydi va u barcha shartnomalarning tepa chap burchagida ko`rsatilgan bo`ladi. Bu nominatsiya ishlarini sir saqlash va mijozni broker bilan aloqa bog`lab turish imkoniyatini beradi. Buyurish shartnomasi va komissiya shartnomasida nimalar ko`rsatiladi? Broker birjada bitim tuzishda unga sotish yoki harid qilish topshirilgan tovar to`g`risida to`liq ma`lumotga ega bo`lishi kerak.

Shuning uchun u mijoz bilan tovarni nomi, uni ishlab chiqargan korxona nomi, tovar miqdori va sifati, uni joylashtirish kabilarni kelishib olish lozim.

Agar tovar sotilgan bo`lsa, broker va mijoz uchun tovarni saqlab turilgan joyi unga xaq to`lash tartibi va shakli, yetkazib berish muddati kabilar shartnomada ko`rsatiladi. Ish shartnomalarida mijoz broker uchun buyurish turlarini ham belgilaydi, ham yozadi. Masalan, u nimalarni buyurish mumkin?

Birinchidan, tovarni birja kunidagi bahoda sotishi yoki olishi kerakmi?

Ikkinchidan, tovarni belgilangan narxdan yuqori bo`lmagan darajada sotishi yoki olishi kerakmi?

Uchinchidan, yoki narx ma`lum darajaga oshganda sotish - (olish), kerakmi, shu kabilar ko`rsatiladi.

Shartnomada ko`rsatiladigan yana bir eng muhim bandi shuki, u ham bo`lsa majburiyatni bajarish kafolati.

Shartnomani tuzish broker va mijozlarning rekvizitlarini, nomlarini yuk jo`natuvchi (yoki oluvchi) larning manzilgohlarini va rekvizitlarini ko`rsatish bilan tugallanadi.

Buyurish shartnomasi va komissiya shartnomasi ko`pincha tovarlar va qimmatli qog`ozlarga tuziladi. Hozirgi vaqtda bizning tovar birjalarimizda, ma`lumki, bitimning ikki turi amal qiladi va bu ikki turi bor bo`lgan tovar bilan va «shartli» bitim ko`proq tuziladi.

Broker uchun mijozni pul to`lay olishga kafolat berishi muhim ahamiyatga ega. Bunday kafolatni bildirish uchun mijozni hisobot schyotida pul mablag`lari borligi to`g`risidagi bank ma`lumotnomasi yoki bankning

kafolat qog`ozi brokerlik hizmatining shartnomasini tuzishda muhim ahamiyatga ega. Kafolat ma`lumotnomasi berilgan kun, ishonch qog`ozi tuziladigan kundan ilgari tuzish zarur.

Shunday qilib tovarni sotish yoki olish bo`yicha topshiriqni bajarib, broker kelishilgan muddatda (odatda uch kun ichida) mijozga hisobot berishi shart. Hisobotda amalga oshirilgan bitim bo`yicha kontragentning taklif etilgan tovarni olishi yoki sotishi to`g`risidagi hujjatlar qo`shib beriladi.

Birjada kontragent shartnomasi bir brokerlik idorasi (sotuvchi) bilan, ikkinchi (oluvchi) idora o`rtasida tuziladi. Bunday shartnoma oldi-sotdi shartnomasi hisoblanib, xaqiqiy tovar asosida bitim tuzilganda amalga oshiriladi. Sotuvchi va oluvchi brokerlar o`rtasida tezda tuziladigan bitim asosida tovarni iste`molchiga (haridorga) yetkazib berish shartnomasi tuziladi.

Mijoz brokerdan hisobotni olgandan so`ng, shu muddatda brokerga;

- mukofot to`lashi;
- birjada bitimni ro`yxatdan o`tkazish qiymatini;
- bitimda yuklatilgan barcha majburiyatlarni (masalan, tovarni o`z vaqtida jo`natish) bajarishi shart.

Brokerlik hizmati shartnomalari amaliyotda ro`y bergan har qanday o`zgarishlarni inobatga olgan bo`ladi.

Qisqacha xulosalar.

Bitim tuzishga “imzolash” asos kontragentni ochiq olib borayotgan savdoda ushbu tovar sektsiyasi makleri tomonidan inobatga olingan ogaki roziligi isbotdir.

Birja bitimlari turlari quyidagilarga bulinadi.

1 Real (mavjud) tovarlar yuzasidan bitiladigan bitimlar.

2 Real tovarsiz bitimlar.

Real (mavjud) tovar yuzasidan bitiladigan bitimlar quyidagilarga bulinadi:

Real tovarlarni darxol yetkazib berish bo`yicha bitimlar;

Forvard bitimlari, ma`lum muddatdan sung yetkazib berish sharti bilan;

Barter bitimlari;

Turli uzaro kelishilgan shartlar bilan bitiladigan bitimlar.

Forvard bitimlari uz navbatida, Tovon(zalog) li bitimlar va mukofotli bitimlarga bulinadi.

Tovonli bitimlar esa, harid bitimlar va sotuv bitimlarga bulinadi.

Mukofotli bitimlar ham uz navbatida; - oddiy bitimlar;- ikkiyoklama bitimlar, bitimlardan qaytish imkoniyati bor bitimlar; - Murakkab bitimlar (oddiy bitim bilan ikkiyoklama bitimlarni kushilgani); - Qisqa bitimlar(xajm ko`rsatkichi ma`lum mukofot evaziga oshrilishi kuzda tutilgan).

Oddiy bitimlar uz navbatida Harid bitimlar va sotuv bitimlariga bulinadi.

Tovonli (s zalogom) birja bitimlar majburiyatlarida bir kontragent ikkinchi kontragentga bitim bitish choida ikkala tomon uchun qoniqarli ma`lum kafolatli tulov amalga oshirish kuzda tutilgan bitimlardir.

Brokerlik faoliyati birja vositachiligi faoliyatining muhim qismi bo`lib, uning mazmuni; Mijoz hisobidan va nomidan birja bitimlari tuzish; Birja vositachisi nomidan va mijoz hisobidan; Mijoz nomidan, birja vositachisi hisobidan bitimlar tuzish xuquqiga ega birja hizmatchisi.

7-mavzu. Fyuchers birjalarining roli va ahamiyati

O`quv moduli birliklari:

- 1.Fyucherli birja xarakteristikasi.
- 2.Funksional mexanizmlar.
- 3.Fyucherli bozor.
4. Fyuchers shartnomalarini mazmuni va tayyorlash tartibi.

Faqat fyuchers kontraktlar asosida birja savdosini olib borilishi fyuchers birja deyiladi. Bunday birjalar XIX - asrning ikkinchi yarmida paydo boldi. Fyuchers birjalarning paydo bolishi muomala harajatlarini kamaytirish, sarmoya aylanishida narxlarni noxush tebranishini oldini olish, noqulay konyunktura oqibatida zarur boladigan zaxiralar sarmoyasini miqdorini kamaytirish va pul korinishidagi sarmoya qoyilmalarini kopaytirib olish imkoniyatlarini oshirish bilan bog`liqdir.

Fyucher birja savdosi, real mavjud tovarlar birjasidan quyidagilar bilan farq qiladi; bitimlarni fiktiv (tovarsiz) xakteri, faqat 1-2 % bitimlar tovar yetkazib berish bilan yakunlanadi, qolganlarida narxlar tafovuti tolanadi halos, real mavjud tovar bozori bilan xejirlash bilangina bog`liqligi , tovar narxi va yetkazib berish muddatidan tashqari kontrakt shartlarini tola unifikatsiyalaganligi , kontrakt sotuvchi va haridor ortasida emas, balki xisob palatasida royxatdan otkazilganligi uchun fyuchers bitimlar tovarlarsiz bitilib, ham real tovar, ham valyuta, ham aktsiya indeksleri foiz stavkalari yuzasidan bolishi mumkin.

Butun jahon fyuchers birjalaridagi operatsiyalar xajmi 20 trillion dollardan oshadi. Fyuchers birjalar baxolarni aniqlash, axborotlar oqimidan oqilona foydalanish, kontrakt shartlarini bajara olmaslik havfini bartaraf qilish, kontrakt shartlarini bajarish samaradorligi, bajarish imkoniyatlarini oshirish kabi funktsiyalarni bajaradi.

Oddiy tovar birjalardagi shartnoma majburiyatlarini bajara olmaslik havfi fyuchers birjalarni, fyuchers kontraktleri va savdosini rivojlanishining asosiy sababi boladi.

Odatda kontrakt shartlarini bajara olmaslik havfini bartaraf etish bozor qatnashchilari zimmasiga yuklanadi.

Masalan: narx tebranishi natijasidagi havfdan xejerlar fyuchers kontraktlar vositasidan foydalanib chayqovchilardek oz zimmalariga olib, narx kotarilganda foyda olish umidida boladilar. Demak bir taraf uchun noxushlik bolgan vaziyat boshqa bir taraf uchun cheksiz imkoniyatlar ochishi mumkin.

Narxlardagi tebranma havf mavjud bo'lib, kundalik xayotda uni bir kimsa hoxlaydimi yo'qmi mavjud. Muammo faqat kim qanaqa bu masalaga yondashishida. Fyuchers birja aynan shunday mexanizmni ishlab chiqadi.

Narxlarni aniqlash. Fyuchers narxlari fyuchers bitimlar bo'yicha birja narxlaridir, ya'ni fyuchers kontraktlari muddati davomidagi kontrakt asosidagi narxlaridir.

Fyuchers bozori minglab narx baland, pasligiga qarab sotuvchi va xaridor qatnashchilarini o'z ichiga oladi. Albatta sotuvga qoyilgan xamma tovarlar bo'yicha narx dinamikasini korsatuvchi obroli xujjatlar bo'ladi. Masala shundaki fyuchers bozorini xar bir qatnashchisi o'zning (narx borasidagi) fikrini oltin xisobidagi naqd pul bilan ta'minlaydi. Agar narxlar dinamikasi haqidagi ma'lumotlardan habarsiz qolgan bozor qatnashchilari oyindan chiqishsa (kontraktdagi tovarlarni sotib yuborishsa), bundan zarur ma'lumotlarga ega bozor qatnashchilari o'zlari uchun foyda ko'rish maqsadida foydalanadilar. Fyuchers bozorini o'zga hos xususiyatlaridan biri xejirlash operatsiyalarining mavjudligidir.

Xejirlash – bu mavjud tovarlar bozoridagi narx (tavakkalchiligi) qaltisliklaridagi baxoni tushib ketishini oldini olish maqsadida fyuchersli bozordan foydalanishga asoslangan xarakterni ifodasi deb tushunish mumkin.

Buning mohiyati shundan iboratki, fyuchers birjada bitilgan bitim ayni shu tovar yuzasidan mavjud tovar birjasida bitiladigan bitimning “debocha – boshlanishi” yoki ornini bosuvchi bitim deb tushunish mumkin; Masalan: Savdogar – tijoratchi birjada Neft xarid qildi va uni qayta sotish maqsadida payt poylab turibdi, Mavjud tovarni joriy narxda zudlik bilan yetkazib berish sharti bilan sotishni hoxlamay, harid qilingan neft yuzasidan fyuchers kontraktini sotadi. Keyin mavjud neft sotilsa, agar mavjud tovar bozorida narx tushsa, fyuchers kontrakt sotib olgan tijoratchi shaxs zarar koradi, lekin fyuchers kontraktini sotgan shaxs esa o'z navbatida narxlar tafovuti miqdorida foyda ko'rishi mumkin. Agar mavjud tovarlar bozorida narx kotarilsa, teskari natija vujudga kelishi muqarrar. Fyuchers kontraktlari qayta – qayta sotiladi va sotib olinadi, ko'rinib turibdiki bir bozordagi zarar, boshqa bozordagi foyda bilan to'ldiriladi va shu tariqa narxlarning noqulay tebranishi oqibatlarini yumshatiladi.

Xejirlashdan mavjud tovarlar bozoridagi bitilajak bitimlardagi narxlarni aniqlash, bir maromda ushlab turish uchun xam foydalaniladi. Masalan xom ashyo iste'molchisi oktyabr oyida kerak bo'ladigan xom ashyoni oktyabr oyida narx kotarilib ketishidan qo'rqib, oldindan oktyabr oyida yetkazib berilishi mo'ljallangan fyuchers kontraktini sotib oladi,... keyin mavjud tovar sotib olayotganda fyuchers kontrakti yo'q qilinadi, agar bazis narx o'zgarmay qolsa, mo'ljallangan narx darajasi saqlanib qolinadi.

Bajarilishi texnikasi bo'yicha ikki xil xejirlash mavjud;

Qisqa xejirlash – fyuchers kontraktlarini sotish;

Uzun xejirlash – fyuchers kontraktlarni sotib olish.

Xar qanday xejirlash bitimi ikki bog'indan iboratdir; birinchi bog'inda fyuchers kontrakti bo'yicha pozitsiya ochiladi, ikkinchi bog'inda teskari bitim bilan shu pozitsiya (ma'lum tovar yetkazib berish majburiyati) yopiladi.

Klassik xejirlash kontraktlarida xejirlashning birinchi va ikkinchi bog'in pozitsiyalari bitta tovar yuzasidan bolgan, xam miqdor, xam muddat korsatkichlari bir xil bolishi kozda tutilar edi.

Fyuchers narxlarni doimiy tebranib turishi - real fakt. Alxol bu tebranishlar bozor qatnashchilarining doimiy ozgarib turuvchi ma'lumotlarini taxlili natijasidagi nuqtai nazari muxim bolib, fyuchers bozorini ushbu axborot oqimidagi sezgirlik korsatkichidir.

Kontrakt shartlarini bajara olishlilik va samaradorlik, Fyuchers birjalari eng samarador va kontrakt shartlari doimo bajariladigan bozordir, samaradorlik fyuchers bitimlarni soddaligi va tezligidadir. Fyuchers birja brokerlik firmasida xisob raqami va telefoni bor kishi uchun juda oson ish, u bir necha daqiqa ichida joriy narxlarni bilib bitim tuzish uchun buyruq berish va buyruq bajarilganligi haqidagi tasdig'ini olish mumkin.

Narx tavakkalchiliklari bilan bog'lik qaltisliklar quyidagi xillarga bolinadilar:

- Zaxiralari mavjud tovarlar narxlari boyicha;
- Yarim tayyor maxsulotlar narxlari boyicha;
- Bolajak (ishlab chiqarilayotgan) maxsulot narxlari boyicha;
- Qat'iy narx bilan sotib olish shartnomalari;
- Qat'iy narx bilan sotish shartnomalari.

Tovar ishlab chiqaruvchilar ozlari uchun xom ashyo xarid qilishlari uchun (kelajak xarid) narxlar tavakkalchiligini oz zimmalariga oladilar. Bu narx tavakkalchiligi - kelajak xarid tavakkalchiligi deyiladi.

Tavakkalchilik darajasini pasaytirish usuli quyidagi xususiyatlarga ega bolmog'i kerak:

- Oson (engil) amalga oshirilishi;
- Korxona boshqaruvidagi shakllangan yengillikni buzmasligi;
- Narx tavakkalchiligini, kredit tavakkalchiligi bilan almashtirmasligi;
- Xaddan tashqari qimmatga tushmasligi kerak.

Bozorlar haqidagi axborot fyuchers birjani muxim funktsiyasi. Axborotni birja qatnashchilarini hammasi uchun bemalol olishlari imkoniyati va oshkoraligi savdoni halol raqobat sharoitida olib borishga majbur qiladi. Fyuchers birjaning ob'ektivligi barcha tovarlar boyicha atroflicha axborotni borligi bilan birja qatnashchilari ortasidagi raqobatni ta'minlanganligidadir. Fyuchers birjalar savdodagi tovarlar narxini belgilamaydilar, ular faqat narx belgilovchi qatnashchilar savdolashuvi natijasida aniqlanadigan narxlar uchun joy masalasini hal qiladilar xalos.

Birja oz funktsiyalarini bajarish uchun ma'lum sharoitlar bolishini ta'minlashi kerak:

- operatsiyalar amalga oshiriladigan honalarning jixozlanganligi;
- aloqa va axborot vositalari;
- tez va samarali bitim tuzish imkonini beruvchi tartib ishlab chiqish;
- bitimlar samaradorligini ta'minlovchi kliring tizimini joriy etish;
- amaldagi qonunchilikka mos bozorning xamma qatnashchilari tomonidan bajariladigan qoidalar;
- samarali fyucher kontraktlari.

Birja savdo qatnashchilarining u yoki bu birja operatsiyalarini amalga oshirish uchun murojat etadigan joyidir. Agar birjalar rivojlanishi boshida hamma operatsiyalar birja binosida amalga oshirilgan bolsa, xozirda dunyoning barcha ilg'or birjalari tasarrufida keng quloch yoygan mijozlardan buyurtmalar olish xizmatlari va yagona elektron birja savdolashuv tizimi bor.

Fyuchers shartnomalariga opsiyonlar. Sotish va sotib olish shartnomalari. Premiya. Opsiion bu muayyan qimmatli qog'ozni kelishilgan baho va muddatda sotib olish va sotish xuquqini beruvchi ikki tomonlama shartnoma. U egasiga kontrakt (bitim) da kelishilgan bahoda, belgilangan muddatda qimmatli qog'ozlarni yoki tovarlarni sotib olish xuquqini beradi. Opsiion sotuvchi uchun sotish, haridor uchun sotib olish xuquqini beradi.

Opsiionning asosan quyidagi uch turi mavjud.

1) Sotib olish uchun opsiion (opsiion Call) kelajakda aktivlar kursining oshishidan himoya qilish maqsadida haridorning aktivlarini (valyuta, qimmatli qog'ozlar, tovarlar va x.k. larni) sotib olish xuquqini (ammo, majburiyatini emas) beruvchi kontraktidir.

2) Sotish uchun opsiion (opsiion put) aktivlarning kursini pasayishidan himoya qilish uchun sotuvchiga uz aktivlarini sotish imkonini (ammo majburiyatini emas) beruvchi kontraktidir.

3) Kush opsiion (opsiion stellage) haridorga aktivlarni ba'zis narxda sotib olish yoki sotish imkonini beradi. Ammo baravariga sotish va harid qilish mumkin emas. Kush (stellaj) opsiion – sotishga opsiion va sotib olishga opsiion baravariga bir xil muddat ichida va bir xil narxda sotib olinish xolatida vujudga keladi.

Har bir opsiionda muddati ko'rsatilgan bo'ladi. Opsiionning amal qilish sanasi va davri belgilangan muddatdan chikib ketgan bo'lsa, u xolda mazkur opsiion qabul kilinmaydi.

Opsiionlarning amerikacha va yevropacha stillari mavjud. yevropacha stilda opsiion faqat belgilangan muddatda (kunda) ishlatilishi mumkin. Amerikacha stilida esa opsiion unda belgilangan muddat ichida, istalgan vaqtda ishlatilishi mumkin.

Bir turdagi shartnomalarni qo'llash ulgurji savdoning rivojlanishidagi navbatdagi bosqich bo'ldi. Bunday shartnomalarda mahsulotlarning standartlashtirilgan miqdori, sifati va uni ijro etish muddati belgilab ko'yilgan, narxi esa savdo-sotik. jarayonida aniqlangan. Bir turdagi shartnomalarning qo'llanilishi shu shartnomalarnyng o'zini sotish va sotib olish imkoniyatini keltirib chiqardi va shu asosda fyuchers bozori yuzaga keldi. Fyuchers bozori mahsulot sotuvchi va sotib oluvchilarga muayyan tovarlarning oldi-sotdi harajatlarini kamaytirishga, narx xatari ehtimolini pasaytirishga imkon beradi.

Masalan, burdoy ishlab chiqaruvchi urur xali yerdaligi vaqtidayok fyuchers bozoridan o'z mahsulotini sotish uchun foydalanishi mumkin. Bu bilan u qanday maqsadni ko'zlaydi? Javob oddiy: o'z hosili narxini protektsiya, ya'ni himoya qilishni. Hosil besh yoki olti oydan keyin yirib olinadi. Shu davr ichida burdoy bahosi ancha miqdorda tebranib turishi mumkin. Shuning uchun dehqon o'z hosili

narxining keskin pasayishi oldini olish uchun xej (ya`ni inglizcha "Ies)" so`zidan olingan bo`lib, narx pasayishi extimolidan himoyalaniş'ma`nosini anglatadi) qiladi. Ya`ni o`z xosilini fyuchers bozorida sururtalaydi. Shu yo`l bilan u o`z hosiliga shunday sotish bahosini ta`minlaydiki, bu baho uning xo`jalik faoliyatidan foyda olish uchun imkon berishi mumkindir. Dehqon kelgusi hosilini sotganda uning sotish bahosi shakllanadi. Bahoning oshishi foyda keltiradi, aksincha bo`lsa, zarar ko`radi. Fyuchers bozori dehqonga ehtimoliy xatarlardan xej qilish, ya`ni saqlanish xuquqlni beradi va demak, xej qilish mahsulotning sotish bahosini belgilaydi.

Bu vaziyatni boshqa tarafdin karab chiqamiz. Faraz qilaylik, burdoyniing potentsial iste`molchisi - non ishlab chiqaruvchi burdoyni kelgusida muayyan vaqtda sotib olishni mo`ljallamoqda. U ham dehqon singari, burdoyniing harid bahosi unga foyda keltirishi kafolatlanishini xohlaydi.

Darhaqiqat, agar kelgusi besh yoki olti oy mobaynida bug`doy bahosi ancha oshib ketsa, non ishlab chiqaruvchi o`zining bo`lajak daromadini xavf ostida deb hisoblashga majbur bo`ladi. Shu boisdan, u fyuchers bozorida ishtirok etishi va kelgusida muayyan vaqtda mahsulotlar yetkazib berish to`grisida shartnoma sotib olishi kerak. Non ishlab chiqaruvchi dehqon singari bahoga kafolat olgach, burdoy bahosining keyingi o`zgarishlariga e`tibor bermay, o`z xo`jalik faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Fyucherslar bozorida xej qilish usuli orqali real tovar bozorndagi baholar o`zgarishi xataridan himoyalaniş misolini ko`rib chiqamiz.

Sotuvchi. Faraz kilaylik, dexqon iyun oyida standart miqdordagi, ya`ni 5000 kg. burdoyni 3 oydan keyin sotish uchun uni yetkazib beriladigan vaqtdagi narx bo`yicha shartnoma tuzdi. Bozorda iyun oyida 1 kg. burdoyniing narxi 44 so`m bo`lgan.

Dexqon narxning pasayishidan himoyalaniş maqsadida fyucherslar.bozoridagi iyun oyidagi narx bo`yicha xuddi shuncha miqdordagi burdoyniing 1 kgni sentyabr oyida 46 so`mdan sotish uchun tuzilgan fyuchers shartnomatsi sotib oladi.

Faraz qilaylik, dehqonning xavotirlanishi to`rri bo`lib chiqdi va sentyabr oyida 1 kg. burdoyniing narxi 38 so`mgacha tushib ketdi. Lekin dehqonning ko`lida bajarilishi shart bo`lgan fyuchers shartnomasi (bug`doyni sotish bo`yicha) bo`lgani sababli, dehqon vaziyatni yopish uchun xuddi shuncha miqdordagi burdoyniing 1 kg.ni 41 so`mdan sotib olish to`rrisidagi qarama-qarshi fyuchers shartnomasini sotib oladi.

Natija quyidagicha bo`ladi:

Burdoy bozori	Fyuchers bozori
---------------	-----------------

iyun	
5000 kg. burdoyniing	5000 kg. burdoyniing
1kg.ni 44 so`mdan	1 kg.ni 46 so`mdan
sotish	sotish

sentyabr

5000 kg. burdoyniing	5000 kg. burdoyniing
1 kg.ni 38 so`mdan	1 kg.ni 41 so`mdan

sotish

sotib olish

Zarar: 30.000 so'm Foyda: 25.000 so'm

Sof natija: -5.000 so'm (zarar)

Misoldan ko'rinib turibdiki, dehqon har ikkala fyuchers shartnomasi bo'yicha sentyabr oyida bug'doyning har 1 kilogrammidan 5 so'm miqdorida foyda oldi. Sentyabr oyida u bug'doy bozorida bug'doyning har 1 kilogrammidan 6 so'mdan zarar ko'rdi. Lekin fyuchers shartnomalari bo'yicha olingan foyda dehqonning zararini qisman qoplaydi. 1 kg. bug'doyning sentyabr oyidagi sof bahosi 38 Q 5 q 43 so'mga teng bo'ladi. Miboldan ko'rinib turibdiki, dehqon shartnomaning bajarilishidan uncha ko'p miqdorda zarar ko'rmagan: 43-44q-! so'm qar bir kg. burdoy uchun. Shunday qilib, ikkita fyuchers shartnomasi orqali himoyalaniş o'z samarasini berdi, chunki dehqonning zarari sezilarli darajada kamaydi.

Sotib oluvchi. Faraz qilaylik, don mahsuloti korxonasi sentyabr oyida tuzilgan shartnoma bo'yicha 3 oydan so'ng, ya'ni dekabr oyida 5000 kg. bug'doyni shu oydagi narxda sotib olmoqchi. Bozordagi burdoyning 1 kilogrammi bahosi sentyabr oyida 10 so'm bo'lgan.

Korxona narxning oshib ketishidan himoyalaniş mvqsadida fyucherslar bozorida sentyabr oyidagi narx bo'yncha xuddi shunday miqdordagi burdoyning 1 kgni dekybr oyida 12 so'mdan sotib olish uchun tuzilgan fyuchers shartnomasini sotib oladi.

Faraz qilaylik, dekabr oyida 1 kg burdoyning bahosi 13 so'mgacha oshib ketdi. Lekin korxonada bajarilishi shart bo'lgan fyuchers shartnomasi (bug'doyni sotib olish) bo'lgani sababli, korxona vaziyatni yopish uchun xuddi shuncha miqdordagi bug'doyning 1 kg.ni 15 so'mdan sotish to'grisidagi qarama-qarshi fyuchers shartnomasini sotib oladi.

Natija quyidagicha bo'ladi:

Bug'doy bozori sentyabr

5000 kg. bug'doyning 1 kg.ni 10 so'mdan sotib olish

Dekabr 5000 kg. bug'doyning 1 kg. 13 so'mdan sotib olish Zarar: 15.000 so'm

Fyuchers bozori 5000 kg. burdoyning

1 kg.ni 12 so'mdan sotib olish

5000 kg. bug'doyning 1 kg.nn 15 so'mdan sotish

Sof natija: 0.00 so'm

Bu misol ko'rsatadiki, korxona bug'doy bozorida 5.000 so'm zarar ko'rdi. Lekin fyuchers bozorida shartnomalarni sotib olib xej qilish natijasida korxona shuncha miqdorda foyda olishga erishdi va bu bilan zararni qopladi.

Shunday qilib, fyucherslar bozorida quyidagi shartlar amal qiladi:

- fyuchers shartnomalari albatta bajarilishi shart;
- sotib oluvchilar va sotuvchilar teng xuquqga ega;

ularning har biri k.arama-qarshi fyuchers shartnomalarini sotib olish yo'li bilan ayni paytda ham sotuvchi, ham haridor sifatida ishtirok etadi.

Fyuchers operatsiyalarining asosiy vazifasi -bu real tovar bozorlarida baholar xataridan himoya etishdir. Fyuchers. operatsiyalari orqali sotib oluvchilar narxning

oshishidan, sotuvchilar esa narxning pasayishidan xej qilish yo`li bilan himoyalanaadi.

Premiya (premium) - opsiion qiymatini tashkil etadi. Bu sotib oluvchi opsiion uchun to`lagan narx bo`ladi. Sotib oluvchi mukofotdan tashqari o`ziga xech bir majburiyat olmaydi. Maksimal dollarli opsiion xatari, shunday kilib mukofot xajmiga teng bo`ladi. Opsiion sotuvchisi potentsial foyda olinadigan mukofot xajmi bilan chegaralangan, potentsial zarar chegaralanmagan. Shu uchun opsiion sotuvchisidan marja ta`minotini kiritish talab qilinadi. Mukofot xajmini hisoblashda turli modellar qo`llaniladi, ular ichki qiymatni nazarga olgan xolda, shartnoma muddati tugashiga necha kun qolganligi va o`zgarish qiymatini hisobga olinishi shart.

(masalan, fyuchers shartnomasi qiymati usib boradi, fyuchers shartnomasi bo`yicha sotish qiymati esa avvalgiday qoladi).

Qisqacha xulosalar.

Faqat fyucherli kontraktlar asosida birja savdosini olib borilishi fyucherli birja deyiladi. Bunday birjalarini paydo bo`lishi muomala harajatlarini kamaytirish, nokulay kon yunktura oqibatidagi narxlarni noxush tebranishlarini oldini olish, faoliyat uchun zarur bo`ladigan aylanma sarmoya miqdorini kamaytirish va pul ko`rinishidagi sarmoya qo`yilmalarini ko`paytirib olshish imkoniyatlarini oshirish bilan bog`liq.

Fyuchersli birjalar baholarni aniqlash, axborotni okilona oshirish, kontrakt shartlarini bajara olmaslik xavfini bartaraf qilish, kontrakt shartlarini bajarish samaradorligi, bajarish imkoniyatlarini oshirish kabi funktsiyalarni bajaradi.

Fyuchersli birja savosi real mavjud tovarlar birjasi quyidagilar bilan farq qiladi; bitimlarni fiktiv (tovarsiz) harateri, real mavjud tovar bozori bilan xejirlash bilangina bog`liqlik , tovar narxi va yetkazib berish muddatidan tashqari kontrakt shartlarini to`la unifikatsiyalaganligi , kontrakt sotuvchi va haridor o`rtasida emas, balki hisob palatasi bilan bitilib, hisob palatasida ro`yxatdan o`tkazilganligi uchun fyucherli bitimlar tovarlarsiz bitilib, xom real tovar ham valyuta, xom aktsiya indeksleri, xom foiz stavkalari yuzasidan bo`lishi mumkin.

Xejirlash bu mavjud tovarlar bozoridagi narx (tavakkalchiligi) katisliklaridagi bahoni tushib ketishini oldini olish maqsadida fyuchersli yuoordan foydalanishga asoslangan harakatni ifodasi deb tushunish mumkin.

Bajarilishi texnikasi bo`yicha ikki xil xejirlash mavjud;

Qisqa xejirlash - fyuchers kontraktlarini sotish;
Uzun xejirlash – fyuchersli kontraktlarni sotib olish.

8-mavzu. Fond birjalari faoliyati

O`quv moduli birliklari:

1. Qimmatli qogozlar bozori.
2. Birlamchi fond bozori.
3. Ikkilamchi fond bozori.
4. Fond birjalarining asosiy vazifalari va funktsiyalari.
5. Qimmatli qogozlar tushunchasi va ularning turlari.

Xar hil turdagi qimmatbaxo qog'ozlarning paydo bo'lishi qimmatli qog'ozlar oldi - sotdisi ushbu qog'ozlar bozorini boshlanishiga olib keldi. Asosiy ma'no shundaki, bu bozorda sotilgan va sotib olingan qog'oz mulkdorlik xuquqi va shu mulk ba'dalidan ma'lum daromad olish xuquqini berar edi. Ana shu xuquq qog'ozda mujassamlangan bo'ladi.

Qimmatbaxo qog'ozlar bu mulkiy ma'nodagi xujjat bo'lib, mulkdorlik xuquqi ushbu xujjatsiz amalga oshirilmaydi va biror boshqa kishiga o'tib qolmaydi. qimmatli qog'ozlarning asosiy xillari hissador - aktsiyadorlar jamiyatlari sarmoyasida qatnashish xuquqini beruvchi va ma'lum dividend olish xuquqini beradigan guvoxnoma. Aktsiya va obligatsiyalar elementlarini aktsiya va obligatsiya egalariga ma'lum avvaldan belgilangan yillik foiz miqdorida daromad to'lash majburiyati oladilar. Aktsiya va obligatsiyalarni fond birjalari va birjadan tashqaridagi bozorda sotiladi va sotib olinadi.

Qimmatli qog'ozlarga yana tovar va pullik xujjatlar kiradi. Ular o'zlarida mujassamlashgan xuquqiy qiymatini amalga oshirishlari mumkin. Bundan tashqari qimmatli qog'ozlar qatoriga cheklar, veksellar, depozit sertifikatlar, obligatsiya kuponlari, konosamentlar, ombor guvoxnomalari, varrantlar va boshqalar kiradilar.

Qimmatli qog'ozlar ikki xilga bo'linadi:

- birlamchi, ya'ni qimmatli qog'ozlar emissiyasi vaqtida paydo bo'lgan bozor ;
- ikkilamchi, ya'ni qog'ozlar qayta sotiladigan bozor.

Emitent-qimmatli qog'oz yoki pullarni emissiya qiluvchi sub'ekti. Pul belgilarini emitenti faqat davlat bo'lishi mumkin. Qimmatli qog'ozlar emitenti sifatida davlat, aktsioner jamiyatlar, banklar va aynan shunday xuquqiy maqomga ega boshqa shaxslar bo'lishlari mumkin.

Qimmatli qog'ozlar ikkilamchi bozori birjada va birjadan tashqarida bo'lishi mumkin. Birjadan tashqarida oldi-sotdi operatsiyalari biror bir sabab tufayli birjadan tashqarida, oldi-sotdi operatsiyalari biror bir sabab tufayli birjada kotirovka qilinmayotgan qog'ozlar xarakatda bo'ladilar (masalan banklar orqali).

Avvallari qimmatli qog'ozlar bilan birja operatsiyalari tovar birjalarida olib borilar edi. Birinchi fond birjalari XVIII asrda Buyuk Britaniyada, AQSh, Germaniyada paydo bo'ldigan. XIX - XX asrga kelib fond birjalari milliy xo'jalik hayotining muxim markazlariga aylandilar.

Birja xuquqiy nuqtai nazardan zavod yoki magazin yoki bank kabi korxona bo'lib u xususiy yoki davlat tasarrufida bo'lishi mumkin. Frantsiya, Italiya, Ispaniya, Belgiya, Lyuksemburg kabi davlatlarda fond birjalari davlat mulki bo'lib, ya'ni davlat tashkilotlari tashabbusi bilan olib boriladi va tartibga solinadi. AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya kabi mamlakatlarda asosan aktsiyadorlar jamiyatlari korinishidagi xususiy birjalar faoliyat korsatadilar. qizigi shundaki shu birjalarning aktsiyalari ko'pincha institutsion investorlarga - bank va xar xil fondlar kabi kompaniyalar-davlat tashkilotlariga tegishli bo'ladi.

Fond birjalari fond bozorlari hisoblanadi. Birlamchi fond bozorida aktsiyadorlar jamiyatlari, hukumat munitsipal tashkilotlari tomonidan chiqarilgan yangi qimmatli qog'ozlar joylashtiriladi.

Fondli qiymatni hamma oladi: yakka tartibdagi investorlar, moliya-kredit institutlari, pensiya fondlari, davlat muassasalari va korporatsiyalari, sug'urta kompaniyalari, investitsiya qiluvchi fondlar va qimmatli qog'ozlarni joylashtirish bilan (xukumat obligatsiyalaridan tashqari) odatda emissiya sindikatlarini barpo qiluvchi investitsion banklar shug'ullanadilar. Sindikat qatnashchisi o'ziga ajratilgan xajm-miqdor doirasida chiqariladigan qimmatli qog'ozlarni mijozlar orasida avvaldan obuna qilish yo'li bilan tarqatadilar.

Investitsion bank yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni joylashtirishda sarmoya resurslarini mobilizatsiya qilishni istovchilar aktsiyadorlar jamiyati va investorlar ortalarida vositachi vazifasini bajaradilar. Investitsiya banki raxbariyati jamiyat raxbariyati xamkorligida mobilizatsiya qilinishi zarur bo'lgan pul miqdorini muomilaga chiqarilishi moljallangan qimmatli qog'oz hilini, ularni chiqarish va joylashtirish usullarini aniqlab oladilar.

Kopgina xollarda investitsiya banklari yangi chiqarilgan qimmatli qog'ozlarni hammasini sotib olib, keyinchalik o'zlari qayta sotadilar. Bunday xollarda aktsiyaner jamiyat va investitsiya banklari ortasida emissiya bitimi imzolanadi. Bu bitimga muvofiq yoki xaridor yoki qimmatli qog'ozni sotuvchi agent bo'lishi mumkin. Agar xaridor sifatida xarakat qilsa aktsiyador jamiyat emitentga qimmatli qog'oz sotuvidan tushgan xamma pulni berish kafolatini bank o'z zimmasiga olishi kerak. Boshqacha qilib aytganda bank sotilmay qolgan xar qanday qog'oz uchun masuliyatni o'z zimmasiga oladi.

Investitsiya banki agent sifatida, u boshqacha harakat qilishi mumkin. Emissiya bitimiga muvofiq o'z zimmasiga mumkin qadar kop yangi chiqarilgan qog'ozlar sotish majburiyatini olsada, hech qanday moliyaviy javobgarlikni o'z zimmalariga olmasliklari ham mumkin. Yangi chiqarilgan aktsiyalar sotishni bitimda korsatib otilgan ma'lum (bir necha kun yoki hafta) muddat ichida amalga oshiriladi. Xullas bank yangi chiqarilgan qogozlarni sotishni rezerv kanali vazifasini bajarish majburiyatini olishi mumkin. Bunday hollarda aktsiyador jamiyat emitent yangi chiqarmani o'zi joylashtiradi, lekin bank bilan kelishuvga muvofiq bu ishga jalb qilish mumkin. Hamma emissiya bitimlarida odatda bozordan chiqish qoidalari ko'zda tutiladi. Unda bitim noxushliklar oqibatida bekor qilinishi, fond bozorida ahvol keskin yomonlashuvi, korxona moliyaviy ahvolini yomonlashuvi, xukumat tomonidan emitent yoki investitsiya bankini xarakatini cheklovchi qonunlar qabul qilinishini ko'zda tutiladi.

Bitta investitsiya bankiga yangi chiqarilgan aktsiyalar miqdori xaddan tashqari koplik qilgan xollarda, bank boshqa investitsiya banklari bilan emissiya sindikatlari tuzishi mumkin. Bunday sindikatlar ikki xil printsiptda xarakat qilishlari mumkin. Birinchisi (kop tarqalgan) aloxida xisob printsipti, bunda sindikat a'zolari sotgan qismi va xissalari doirasidagina mas'uldirlar. Masalan yangi chiqarilgan 100 mln. som aktsiyani 20 % ni sotish uchun bitim imzolangan bolsa firma faqat 20 mln. somlik miqdordagi aktsiyalar uchungina javobgar, shuning uchun 20 mln. somdan tashqari aktsiyalardan keladigan daromaddan hech qancha xissa ololmaydi.

Ikkinchi printsiptda sindikat a'zosi o'zini xissasi, xam ushbu sindikatning boshqa a'zolari xissalari uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga oladi.

Kop kompaniyalar birga markazashtirilgan yig'ilish orniga mamlakatning turli qismlarida brifing va aborot yiqilishlarini otkazib, ularda kompaniya raxbariyati investitsiya qilishi mumkin bolgan potentsial investorlarni savol va shartlariga javob beradilar.

Yangi chiqarilgan aktsiyalarni sotish aktsiyalarga, qiziqish bildirgan investolarga oz buyurtmalarini yuborishlarini iltimos qiluvchi xatlar jonatishdan boshlanadi.

Butun obuna investitsiya banki yoki emissiya sindikatiing menedjeriga kelib tushadi. Agar yangi chiqarilmaning hammasiga obuna qilinsa, sindikat sotuvini toxtatadi. Dillerlar xama chiqarilgan aktsiyalar uchun obuna bolishgan bolsa xam, bu xali xamma qog'ozlar sotildi degan gap emas.

Agarda potentsial investorlarni qiziqishlari kutilganidek yuqori bolmasa, chiqaruvni (meyorlash) stabilash choralari qabul qilinadi. Emissiya shartnomasiga muvofiq aktsiyalarni joylashtirishga kafillik beruvchi sotilmagan qog'ozlarini yoki sotib bolingan qog'ozlarni ozi sotib olishga tayyor bolish kerak.

4. Qimmatli qog'ozlar bozoridagi kon'yunktura xolatini xar kuni yirik ommaviy axborot agentliklarning ma'lumotlaridan bilib olish mumkin. Jahonning yirik fond birjalari ozlarining birja listinglarini deyarli xar kuni nashr ettiradilar. Bu ma'lumotlarning axamiyati xaqida bozor munosabatlari – kuchli raqobatchilik sharoitida xamma uchun bag'oyat muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun birja faoliyatini amalga oshirish shartlaridan biri birja byulleteni va birja listingi kabi tushunchalar bilan bevosita boqliqdir. Respublika "Toshkent" fond birjasining tasdiqlangan birja byulleteni haqidagi nizomida quyidagi tushunchalar oz aksini topgan:

- Birja rasmiy byulleteni – qimmatli qog'ozlari birjada muomalada bolgan emitentlar royxati.

Ushbu byulleten oz tarkibiga birja rasmiy listingi (varaqasi) va listingdan tashqaridagi qimmatli qog'ozlarni ham kiritadi;

Birja rasmiy listingi – listing talablariga javob beruvchi qimmatli qog'ozlar emitentlari royxati;

Birja rasmiy listing toifasi (kategoriyasi) – maqsadi xojalik – moliyaviy korsatkichlari asosida (statusi) maqomi aniqlanadigan qimmatli qog'ozlarning turlari (klassifikatsiyasi);

Listing talablari – emitent xojalik-moliyaviy faoliyatini baholash mezonlari bolib, ular asosida qimmatli qog'ozlar rsmiy birja listingi biron toifasiga kiritiladi;

Birja rasmiy listingining A toifasi – oddiy aktsiyalari listing jarayonidan otgan va mazkur toifa talablarini qoniqtiradigan emitentlar royxati.

Birja rasmiy listingining V toifasi – oddiy aktsiyalari listing jarayonidan otgan, lekin xojalik-moliyaviy faoliyatlari korsatkichlari A toifa talablarini qoniqtirmaydigan emitentlar royxati.

Listingga kiritilmagan korxonalar – qimmatli qog'ozlari listing jarayonidan otmagan yoki birjada ekspertizadan otkazilmasdan muomalada bolgan emitentlar.

Joylashtirish – muomalaga chiqrailgan qimmatli qog'ozlarni birinchi (birlamchi bozor) haridorlarga (investorlarga) realizatsiya qilish;

Muomala – joylashtirilgan qimmatli qog'ozlarni savdo jarayonidagi oldi-sotdisi;

Listing – emitentni birja rasmiy listingga kiritish va ushbu nizom talablari shartlari bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish jarayonlari yig'indisi;

Delisting – emitentni “Toshkent” RFB rasmiy listingidan chiqarib tashlash boyicha jarayolar yig'indisi;

Relisting – emitenlarni birja rasmiy listingga ularni chiqarib tashlangandan song qaytadan kiritilishi;

Markaz (yoki markazning hududiy bolimi) – O'zbekiston Respublikasi davlat mulk qomitasi va uning xudidiy bolimlari qoshida qimmatli qog'ozlar bozori ustidan nazorat va muvofiqlashtirish boyicha markaz;

Ekspert-taxliliy markaz – “Toshkent” RFB tarkibiy bolinmasi bolib, birja rasmiy listingiga kiritilishi va listing royxatida bolishi chog'ida emitent xojalik-moliyaviy faoliyati ko'ffitsentilarini hisoblash va ekspertizasini amalga oshiruvchi markaz.

Listing komissiyasi – Emitentni birja rasmiy limtingiga kiritish muolajasida va royxatda bolgan davri mobaynida uning xojalik – moliyaviy faoliyatining taxlilini amalga oshiruvchi komissiya.

Ekspertiza - birja ichki xujjatlariga muvofiq emitent iqtisodiy holatini tadqiqi boyicha muolajalar yig'indisi.

Kotirovka komissiyasi - birja rasmiy listingida bolgan qimmatli qog'ozlar boyicha narx shakllanishi ustidan nazoratni amlga oshiruvchi komissiya.

Birja rasmiy byuleteniga kiritish shartlari har bir birjada oziga hos tomonlariga ega bolsa-da ularning umumiyliklari ham mavjud. Masalan, “Toshkent” RFB nizomida quyidagi tartib tasdiqlangan;

- Birja rasmiy byuleteniga, chiqarilgan qimmatli qog'ozlari O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunlari talablariga muvofiq chiqarilib, davlat tashkilotlarida royxatdan otgan va ushbu nizom talablariga javob beruvchi emitentlar kiritiladi.

- “Toshkent” FB savdo muomalasida, joylashtirish xamda muomala jarayonlarida bolgan qimmatli qog'ozlarning kiritilishiga ruxsat etiladi.

- “Toshkent” FB sida savdolar olib borish umumiy tartib va shartlari qimmatli qog'ozlar birja savdosi qoidalari asosida aniqlanadi.

Birja rasmiy byulleteniga kiritish talablari.

Emitentni birja rasmiy listingga kiritish uchun quyidagi shartlarni bajarilishi zarur:

a) Markazda emitentning amaldagi qonunchilikka muvofiq davlat royxatidan otganligini tasdiqdovchi xujjat mavjudligi;

b) Ta'sis xujjatlari va qimmatli qog'ozlarni muomalaga chiqarish xaqida qabul qilingan qarorlarda qimmatli qog'ozlar muomalasidagi erkinliklarining cheklanmasligi;

v) Amaldagi qonunlar doirasida emitent ma'lumotlarining ochiqligi;

g) Emitent ustav fondi miqdorining 200 mln. somdan kam bolmaganida;

d) Aktsiyanerlar soni 50 tadan kam bolmaganida;

e) Emitentning kamida oxirigi 2 yil mobaynida faoliyatining zararsizligi shartlari bajarilganda amalga oshiriladi.

Emitent birja rasmiy listingining biron toifasiga kiritilgandan song listing muolajasidan o'tgan xisoblanadi.

Emitentni qimmatli qog'ozlari listing muolajasidan o'tmasa, listing toifasiga kiritilmagan – listingdan tashqari qimmatli qog'ozlar sifatida muomalada bolishlari ham mumkin. Buning uchun nizomning boshqa bandida albatta aloqida tartibga ishora qilinishi shart.

Emitentni birja rasmiy listingiga kiritish tartibi quyidagilardan iborat;

Emitent oz aktsiyalarini birja rasmiy listingiga kiritish muolajasi olib borish boyicha sorovnoma – ariza berishdan boshlanib, sorovnomaga qoshimcha aktsiyaner jamiyat xaqida qisqacha tavsilotnoma (barpo etilishi tarixi, joriy xolati va rivojlanishi istiqbollari, ishlab chiqarayotgan maqsulotlari, kosatayotgan xizmatlarining tarkibi) haqidagi ma'lumotlarni taqdim etadi.

Aktsiyanerlik jamiyatining moliyaviy aniqlash maqsadida boshqa hujjatlar ham taqdim etilishi ko'zda tutiladi.

Shundan song, emitent hujjatlarini ekspertiza qilish jarayoni boshlanib, taqdim etilgan hujjatlar qimmatli qog'ozlar ekspertiza qilish qoidalariga muvofiq, ekspertiza markazi tomonidan amalga oshiriladi. Ekspertiza chog'ida birja boshqaruvi ekspertiza to'lovlari (100 minimal ish haqidan ko'p bolmagan miqdorda) ni undirishga xaqlidir.

Ekspertiza natijalari boyicha ekspert-taxlil markaz birja rasmiy byulletenining u yoki bu toifa mezonlariga muvofiq oz xulosasini, emitent moliya-xojalik korsatkichlari asosida ishlab chiqadi va birja listing komissiyasiga taqdim etadi. Birja listing komissiyasi ekspertiza – taxlili markazi xulosasi asosida birja boshqaruvi emitentni birja byulletenining u yoki bu toifaga kiritish xaqidagi qaror qabul qilishi uchun tavsiya kiritadi.

Birja rasmiy listingiga kiritish tartibi.

- Birja boshqaruvi qaror qabul qilgach 5 ish kuni mobaynida emitent birja boshqaruvi bilan qimmatli qog'ozlarini birja rasmiy listingiga kiritish haqidagi shartnoma imzolaydi.

- Shartnoma imzolangandan song 5 kun ichida emitent listingga kiritilishi uchun a'zolik badalini tolashi kerak, tolov emitentning birja rasmiy listingi royxatiga kiritilgani haqidagi habarni ommaviy axborot vositalarida nashr ettirish xamda u haqida zarur axborotni bayon etishi bilan bog'liq monitoringni tashkil etish uchun sarflanadi.

- Kirish badalining joriy yil uchun miqdori birja boshqaruvi tomonidan aniqlanib, 100 minimal ish haqi miqdoridan kam bolmasligi ko'zda tutiladi.

- Birja boshqaruvi emitentni kirish badalidan vaqtinchalik ozod etishi mumkin. Bu haqda ushbu masala boyicha boshqaruv alohida qaror qabul qiladi.

- Listing toifasiga kiritish emitent qimmatli qog'ozlari bilan birja savdolari birja listingiga kiritilish badalining tola qiymati tolangandan va pul mablag'ining birja xisob raqamiga kelib tushganadn songgina boshlanadi.

- Listing komissisi birja rasmiy listinggiga kiritilganda ornatilgan tartibda emitentga guvohnoma beradi.

Emitentlarni birja rasmiy listingida turishlari tartibi.

Listingda turish uchun zarur bo'lgan axborotlarni ochiqqligi katta ahamiyatga egadir, chunki potentsial investorlar emitent haqidagi o'zlarini qiziqtirgan barcha ma'lumotlarni olishga haqlidirlar.

Shuning uchun emitentlarni birja listingida bolishlari uchun emitent haqidagi axborotlarini ochish tartibi quyidagilardan iborat:

a) Emitent axborotlarni ochish uchun o'rnatilgan barcha uchun barobar tartiblari bajarishi shart;

b) Emitent moliyaviy ahvoli "Toshkent" FB sida qimmatli qog'ozlarni ekspertiza qilish nizomi me'yoriy talablariga muvofiq bolishi shart.

Birja rasmiy listingining A toifasi emitentlari uchun quyidagi qoshimcha talablarni bajarilishini taqazo etiladi:

Birja savdolarida emitent aktsiyalari boyicha miqdor:

1. Yilning bir kalendar choragi uchun (aktsiyadorlik-tijorat banklari uchun) 5 million som.

2. Yilning bir kalendar choragi uchun (boshqa emitentlar uchun) 1 mln. som miqdorida bolishligi talab etiladi.

Birja rasmiy listingiga kiritilgan emitentlar uchun birjaga quyidagilarni taqdim etiladi;

Yil choragi tugsagach 30 ish kun ichida yil choragi boyicha moliyaviy hisobotlar.

Yil tugagach esa, yillik moliyaviy hisobotlarni soliq inspeksiya qabul qilgandan keyin 5 ish kuni ichida taqdim etishlari shart.

A toifa emitentlari "qimmatli qog'ozlar bozori qatnashchilari qaqidagi axborotlarni ochish tog'risida" gi nizomga muvofiq birjaga axborot taqdim etadilar.

Agar emitent chiqargan qimmatli qog'ozlar fond birjasi listingining oliy toifasiga kiritilgan bolsa, emitent 2 ish kuni ichida fond birjasiga yuz bergan ahamiyatli (emitent moliyaiy ahvolini keskin ozgartiruvchi) voqea dalil haqida habar berishi kerak.

A toifasi emitentlari birjaga axborotni "qimmatli qog'ozlar bozori qatnashchilarining axborotlarini ochishlari haqidagi nizom" ga muvofiq taqdim etadilar.

Xamma xujjatlar toliq rasmiylashtirilgan bolishi, emitent birinchi rahbari (yoki uning movuni) va bosh hisobchisi tomonidn imzolangan bolishi kerak.

Moliyaviy xisobot xujjatlari soliq inspeksiya tashkilotlari tomonidan tasdiqlanadi. Yillik moliyaviy xujjatlari tarkibida auditor va taftish komissiya xulosalari bolishlari lozim.

Birja rasmiy listingiga kiritilgan emitentlar oz aktsiyalarini "Toshkent" RFB qimmatli qog'ozlar birja savdosi qoidalari va fond birjasida qimmatli qog'ozlar kotirovkasi tartib-qoidalariga muvofiq kotirovka qilinadi.

Katirovkalash shartlrining bajarilishi ustidan nazoratni, spread minimal miqdorini ornatis xamda aktsiyalarning savdo sektsiyalari davomidagi narx ozgarishlari yuqori chegaralarini ornatis kabi vazifalar kotirovka komissiyasining tasarrufidadir.

Kotirovka komissiyasining tarkibi va vakolatlari “Toshkent” RFB ichki xujjatlari doirasida tartibga solinadi.

Birja rasmiy listingida turgan davrida, emitent xisob (schet)-faktura asosida yilning choraklari boyicha listing badallarini;

- yilning 1-choragi uchun - otgan yilning 28 dekabrigacha,
- yilning 2-choragi uchun – joriy yilning 28 martigacha,
- yilning 3-choragi uchun – joriy yilning 28 iyunigacha,
- yilning 4-choragi uchun esa joriy yilning 28 sentyabrigacha to'lab boriladi.

Yillik listing badallari birja tomonidan, emitent moliyaviy holatini yil choraklari boyicha taxlil qilish xamda, emitentning birja listingidagi maqomi xaqidagi ma'lumotlarni muntazam nashr ettirish uchun undiriladi.

Listing badalining yillik xajmi joriy (kalendar) yil uchun birja boshqaruvi tomonidan 100 minimal ish xaqi miqdoridan kam bo'lmagan miqdorda ornatiladi.

Emitenlarni boshqa listing toifasiga otkazish.

Emitentlarni birja rasmiy listingining A toifasidan V toifasiga otkazish haqidgi qarorini birja listing komissiyasining taklifi bilan birja boshqaruvi emitent moliyaviy – xo'jalik korsatkichlarini A toifasi talablari me'yoridan pasayganda, ekspertiza qoidalarini asosida qabul qiladi.

Birja rasmiy listingining toifasidan V toifasiga otkazilganda, listingga kiritish - a'zolik badali emitentga qaytarilmaydi V orni toldirilmaydi. Emitentdan listing A toifasiga qaytarilganda, bir kalendr yil davomida listingga kiritish badali undirilmaydi.

V toifa emitentlarini, A toifaga otkazish haqidagi qarorini birja boshqaruvi listing komissiyasining taklifi asosida moliyaviy-xo'jalik faoliyatining korsatkichlari A toifa me'yorlari darajasiga yetganda “Toshkent” FB ekspertiza otkazish qoida-tartiblariga muvofi amalga oshiriladi.

Birja rasmiy listingining V toifasidan A toifasiga otkazganda listingga kiritish badali summasining o'ralgan miqdorining 50 foizi undiriladi.

Boshqa toifaga otkazilganligi haqidagi qaror chiqqandan e'tiboran emitent va birja o'zaro imzolagan shartnomaga muvofiq qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingiga kiritish haqida tegishli o'zgartirishlar 5 ish kuni mobaynida kiritiladi.

Emitentni birja rasmiy listingidan chiqarish (delisting) qilish tartibi.

Rasmiy listingdan chiqarish (delisting) asoslari.

Qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingidan chiqarish haqidagi qaror birja boshqaruvi tomonidan qabul qilinadi.

Birja rasmiy listingidan quyidagi xollarda:

- emitent moliyaviy-xo'jalik korsatkichlari o'ralgan me'yorlardan pasayganda “Toshkent” RFB ekspertiza qoidalariga muvofiq;
- emitent tugatilishi yoki qayta tashkil etilishi natijasida chiqarilma bekor qilinganda;
- mazkur nizomning emitentga ta'lluqli axborotlarni ochishi xaqidagi shartlari muddatlari boyicha bajarilmasa;
- emitent tomonidan badallar belgilangan muddatda tolanmaganda delisting amalga oshiriladi.

Birja delisting xaqida birja boshqaruvining qarorini qabul qilgandan song 3 ish kuni mobaynida emitentni uning (qimmatli qog'ozlarini) birja rasmiy listingidan chiqarilganligi haqida yozma habardor qiladi.

Birja agar emitentga soliq imtiyozlarini berilgan bolsa, birja boshqaruvi delisting xaqidagi qaror qabul qilingandan song 3 ish kuni mobaynida soliq tashkilotlarini yozma ravishda delisting xaqida habardor qiladi.

Birja 5 ish kuni mobaynida qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingidan chiqarilganligi haqidagi habarni OAV da nashr ettiradi.

Delisting qimmatli qog'oz aylanmasini toxtatmaydi va ular birjada birja rasmiy listingiga kiritilmagan korxonalar qimmatli qog'ozlari toifasida muomalada bolishlari mumkin.

Delisting roy bergan holda emitentdan undirilgan avvalgi tolov va yillik badallari qaytarilmaydi va orni toldirilmaydi.

Kelishmovchiliklarni hal etish tartibi.

Kelishmovchiliklarni hal etish tartibi birja va emitent ortalarida qimmatli qog'ozlarni birja rasmiy listingiga kiritish haqidagi shartnoma doirasida belgilanadi.

Agar kelishmovchiliklarni muzokaralar orqali hal qilishni imkoniyati bolmasa, kelishmovchiliklarni bartaraf etish Ozbekison Respublikasi amaldagi qonunlari doirasida hal etiladi.

Emitentlarni qayta birja rasmiy listinggiga kiritish – relisting.

Relisting yoki emitentni birja rasmiy listingiga listingdan chiqirilgandan keyin qaytadan kiritilishi faqat ushbu nizomning "Umumiy holat" (1-qism) ga muvofiq amalga oshiriladi.

Relistingda ushbu nizomga muvofiq emitent belgilangan tolovlarning barchasini to'lagicha amalga oshiradi.

Emitentlarning birja listingidan tashqaridagi toifa qimmatli qog'ozlarini muomalasi.

Emitentlar qimmatli qog'ozlarini listingdan tashqaridagi toifaga kiritish va ularning muomalasi tartibi.

Birja byulleteni rasmiy listingidan tashqaridagi toifaga joylashtirish va muomalasiga aktsiya va obligatsiyalar uchun ruqsat etiladi.

Birja rasmiy listingidan tashqaridagi toifaga kiritilgan aktsiyalar birjada avvaldan ekspertiza qilinmasdan muomalaga qoyiladi.

Emitentlarni listingdan tashqaridagi toifaga kiritish uchun asos bolib quyidagilar hisoblanadi:

Brokerlarning mazkur emitent qimmatli qog'ozini sotib olishlari va sotishlari uchun bergan buyurtmasi;

Emitentni (emitent bergan vakolatli vakilini) listingdan tashqaridagi toifaga kiritish haqidagi arizasi;

Davlat mulkini boshqarish qomita yoki emitentning yuqori tashkilotining aktsiya va obligatsiyalar haltasini birja savdolariga qoyish haqidagi buyrug'i;

Birja boshqaruvining emitent qimmatli qog'ozlarini listing talablariga mos kelmasligi haqidagi qarori.

Emitent qimmatli qog'ozlari emitentni o'zi (vakolatli vakilining) bergan arizasiga muvofiq listingdan tashqaridagi toifa qimmatli qoqozlar savdosiga qoyilishi ham mumkin.

Bu holda emitentni arizasiga royhatdan o'tkazilib, emissiya loyihasi, soliq inspeksiyasisi tasdiqlagan oxirigi yil moliyaviy hisoboti hamda auditorning hulosasi ilova qilinadi.

Emitentni qimmatli qog'ozlarini listingdan tashqaridagi toifa qimmatli qog'ozlar muomalasiga kiritish va joylashtirish tartibi "Toshkent" FBda qimmatli qog'ozlar birja savdosini tashkil etish qoidalari doirasida tartibga solinadi.

Emitentlarni birja rasmiy byulleteni listingidan tashqaridagi toifada muomalasini vaqtinchalik tohtatish va toifadan chiqarish tartibi

Emitentlarni birja rasmiy byulleteni listingidan tashqaridagi toifada muomalasini vaqtinchalik tohtatish haqidagi qarorni birja boshqaruvi markazining ta'lluqli qaroriga muvofiq qabul qiladi.

Emitentni birja rasmiy byulletenidan chiqarish haqidagi qarori birja boshqaruvi quyidagi;

Emitentni qayta tuzilishi yoki qayta tashkil etilishi natijasidagi qimmatli qog'ozlarning bekor qilinishida;

Markazning qimmatli qog'ozlardan chiqarilishi toqtalishi haqidagi qarori qabul qilganda;

Sud organlarining emitent qimmatli qog'ozlari muomalasini tohtatilishi haqidagi qarori asosida qabul qilinadi.

Birja boshqaruvining qarori qabul qilingandan song:

3 ish kuni mobaynida birja qatnashchilarining e'tiboriga emitentni birja rasmiy byulletenidan chiqarilganligi haqidagi axborotni yetkaziladi;

7 ish kuni mobaynida ushbu axborotni OAV da nashr ettiriladi.

Emitentni birja rasmiy byulleteniga qayta kiritish ushbu nizomda ifoda etilgan barcha bozor qatnashchilari uchun umumiy hisoblangan qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi.

Listing muolajasini muvofiqlashtirish va nazorat qilish

Birja rasmiy listinggiga kiritilgan qimmatli qog'ozlar emitentining ushbu nizom talablarini rioya qilishlari ustidan nazorat quyidagi maqsadlar:

qimmatli qog'ozlar bozoridagi investorlar xuquqlarini himoya qilish;

emitentlar faoliyatlarini amaldagi qonunlar va ushbu nizom talablariga muvofiq monitoringi uchun;

qimmatli qog'ozlar emitentlariga amaldagi qonunlar talablarini bajarilishini ta'minlovchi o'zaro maslahatlashib turishlari uchun amalga oshiriladi.

Nazorat muolajasi quyidagi:

Birja rasmiy listingga kiritilgan emitentlar va qimmatli qog'ozlarning muomalasi shartlari haqidagi axborotlarni yig'ish va qayta ishlash sohasidagi chora-tadbirlar;

Ushbu nizom talablariga muvofiq o'rnatilgan qimmatli qog'ozlar muomalasi shartlarini bajarilishi ustidan o'rnatilgan nazorat qilish choralari oz ichiga oladi.

Ushbu nizom talablarini bajarilishi nazorati har bir kalendar yil choragi tugagandan song muntazam amalga oshiriladi.

Birja huquqlari

Emitentga uning harkatlari oqibatida, chiqarilgan qimmatli qog'ozlar egalarining huquq yoki manfaatlari buzulishi mumkinligini eslatib qoyuvchi yozma habarni yetkazish;

Emitentni birja fikricha qimmatli qog'ozlar egalarini huquqlarini, manfaatlarini suiste'mol qilishiga olib keluvchi harakatlar yuzaga kelishi mumkinligini, patentsial investorlarga investitsiya ob'ektlari haqidagi tola axborotlarni olishlari zarurligini eslatib qoyishlari;

Huquqni tartibga soluvchi oraganlarga habarnomalar yollash;

Emitentni qimmatli qog'ozlari bilan savdoni vaqtinchalik tohtatib qoyish;

Emitentni birja rasmiy listingidan chiqarib tashlash huquqiga egadir.

Nizomni kuchga kiritish, unga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish tartibi

Ushbu nizom markaz bilan kelishgandan va tasdiqlangandan song o'rnatilgan tartibda kuchga kirdi.

Barcha o'zgartirishlar va qo'shimchalar haqidagi qarorni birja boshqaruvi tomonidan taklif etiladi va markaz bilan avvaldan kelishilib olinadi.

“Toshkent” RFB va markaz o'zaro munosabatlarini listing muolajasini kelishib olish yoli, birja faoliyatiga standartlar hamda savdo qatnashchilari malakalariga bolgan talablar o'rnatish orqali amalga oshiriladi.

Qisqacha xulosalar:

Qimmatbaho qog'ozlar bu mulkiy ma'nodagi hujjat bo'lib, mulkdorlik xuquqi ushbu hujjatsiz amalga oshirilmaydi va biror boshqa kishiga o'tib qolmaydi. Qimmatli qog'ozlarning asosiy hillari hissador aktsiyadorlar jamiyatlari sarmoyasida qatnashish xuquqini beruvchi va ma'lum dividend olish xuquqini beradigan guvohnoma.

Qimmatli qog'ozlar ikki hilga bo'linadi:

- birlamchi, ya'ni qimmatli qog'ozlar emissiyasi vaqtida paydo bo'lgan bozor;
- ikkilamchi, ya'ni qog'ozlar qayta sotiladigan bozor.

Fondli qiymatni hamma oladi: yakka tartibdagi investorlar, moliya-kredit institutlari, pensiya fondlari, davlat muassasalari va korporatsilari, sug'urta kompaniyalari, investitsiya qiluvchi fondlar va qimmatli qog'ozlarni joylashtirish bilan (hukumat obligatsiyalaridan tashqari) odatda emissiya sindikatlarini barpo qiluvchi investitsion banklar shug'ullanadilar.

9-mavzu. Valyuta birjalari

O'quv moduli birliklari:

1. Xalqaro valyuta tizimi.
2. Valyutalar kurslari.
3. Valyuta operatsiyalari.

Valyuta birjalaridagi faoliyat olib borilganda ham milliy valyutada, xam horijiy valyutalarda ishlashga to'g'ri keladi.

Valyuta jahon moliya tizimiing muhim komponenti (tarkibiy qismi) bolib mamlakatlar orasida tovarlar hizmatlar va sarmoyalari bir biriga otishiga xizmat qiladi.

Valyuta xalqaro iqtisodiy ayriboshlash va boshqa xalqaro aloqalarda qatnashib ular natijasida pulli hisob kitob zaruriyatiga olib keladigan mamlakat bir birligidir. Miliy pul birligi valyuta sifatida uning kursi boyicha foydalanuvchi xalqaro narxiga egadir. Amaliyotda valyuta milliy banknot shaklida foydalaniladi, hamda tolov vositasi va kredit omillari xisobi (cheklar, trattalar, pul otkazish vositasi) bolishi mumkin.

Valyutalarga xalqaro shartnomalar asosida xisob - kitob pul birligi sifatidagi xisob - kitob raqamlaridagi yozuvlar ham kiradi. Xamma milliy valyutalar qog'ozdan.

Valyutalarni bir-biriga taqqoslab muvofiqlashtirish birinchi jaxon iqisodiy inqirozigacha 1929 -1933 yil ya'ni oltin pul muomalasi tizimining q'llanishiga qadar zaruriyati yoq edi.

Bu oltin pul tizimi doirasidagi munosabatlar oz-ozini muvofiqlashtiruvchi edi. Chunki milliy valyuta birliklarini erkin oltinga almashtirish mumkin edi. Amalda haqiqiy dunyo puli sifatida oltin yurar edi. Valyuta kurslari bu sharoitda juda oson aniqlanar edi, ya'ni pul birligidagi oltin miqdori e'tirof etilgan edi.

Valyuta operatsiyalarini muvofiqlashtirishga birinchi marotaba ikkinchi jahon urushi ohirlarida xarakat qilindi.

1944 yili BMTning Bredton-vudzdagi valyuta moliya anjumanida xalqaro valyuta jamqarmasi va valyuta tizimiing qurish printsiplari haqidagi bitim ishlab chiqildi va imzolandi.

Bretton-vudz sistemasi printsplari quyidagilardan iborat edi.

- pul birligi asosida oltin yotgan va qog'oz pullar oltinga erkin almashtirilgan;
- oltin stadart ornida qat'iy cheklangan;
- oltin shiorli standart o'rnatilgan;
- oltinga erkin almashuv xuquqi faqat AQSH dollari va Angliya Funt-sterlingi uchun saqlanib qolindi.

Bu ikki valyuta tillo bilan birga xalqaro rezerv valyuta maqomini oldi va boshqa valyuta kurslarini aniqlashda asos bolib xizmat qilish kerak edi. Boshqa xamma valyutalar uchun valyuta paritetlarini aniqlashda tillaga nisbatan ma'lum miqdorda cheklangan munosabat o'rnatildi. Xamma valyutalar kursini muvofiqlashirish amalda joriy kilindi. Davlatlar oz valyutalari kurslari va valyuta paritetlarini quvvatlab turishlari kerak edi. Bretton-vudz sistemasi ancha pishiq oylanganligi bilan faqat rezerv valyutaning barqarorligi sharoitida samarali ishlar edi. Bu shart ohir oqibatda bajarilmay qoldi, avval funt-sterling keyin AQSH dollari barqarorligini yoqotdi va ajoyib tizim ishlay olmadi. 1971 yil dollarni oltinga almashishi toxtatildi. Bu Bretton-vudz tizimini tugaganligini bildirardi.

Bir qator xalqaro bitimlar natijasida yangi valyuta asosida na oltin, na rezerv valyuta bolmagan tizimi paydo boldi. Valyuta kurslari erkin (suzib yuruvchi) boldi, ular bir-birlariga ixtiyoriy bog'lanar edi. Oltinni qat'iy narxi bekor qilindi. Oltin oddiy tovarga aylandi.

Valyuta barqarorligini ushlab turish uchun mahsus qarz xuquqi -SDR sistema tizimidan foydalaniladigan bo'ldi. Bu tizim mohiyati quyidagicha. SDR - xalqaro valyuta jamg'armasi qarori bilan barpo qilingan va amalga kiritilgan maxsus shartnomaviy pul. Xalqaro valyuta jamg'armasiga a'zo davlatlar uchun maxsus xisob raqamlari ochilib, XVI o'z sarmoyalariga mutanosib ravishda o'z xissalarini SDR oladilar. SDR faqat xisob-kitob birligi sifatida muomalada bolishi ko'zda tutilgan bo'lib ma'lum bir sharoitda milliy valyutaga aylantirilishi mumkin. 1981 yil 1-yanvaridan XVI SDRni soddalashtirilgan ortacha o'lchangan valyuta haltasi asosidagi kursini joriy qildi. Bu ortacha og'irlikdagi valyuta haltasini 42 %ini - AQSH dollari, 19% ini - nemis markasi, 13% ini - Fransuz franki, Buyukbritaniya funt-sterlingi va Yaponiya iyenasi tashkil etadigan bo'ldi. Bu tizim boyicha valyutalarni solishtirma og'irligi bu valyutalarni xalqaro savdo va tolovlardagi solishtirma og'irliklariga tengdir. XVJ rasmiy ma'lumotlarida SDRdan faol foydalanadi. SDR xar yili XVJ tomonidan kotirovka qilinadi

Valyutalarni har-hil ishonchliligi, turli mintaqaviy manfaatlar muvofiq valyuta kurslarini aniqlada z xil yondashuv mavjud:

- Valyuta tebranishi har tarafga 2,25% gacha tebranishi mumkin bo'lgan valyutalar. Ushbu guruhga 1979 yil barpo etilgan Yevropa iqtisodiy hamjamiyatiga a'zo davlatlar valyutalarini barqarorligini ta'minlash uchun mo'ljallangan Yevropa valyuta tizimi ham kiradi.

Yevropa valyuta tizimi mamlakatlar valyutalarini paritet turi orqali bir-biri bilan bog'lar edi (Yagona Yevropa ittifoqi barpo etilgunga qadar).

Asosiy valyuta kursi maxsus birlik - Yevropa valyuta birligi Ekyu dan foydalanib aniqlanar edi. U qurulish tamoyili va printsiplari boyicha SDR juda oxshash edi. Milliy valyuta kursi 2,25% atrofida tebranib turishi mumkin. Italiya lirasi uchun esa 6% tebranishga ruxsat etilgan edi.

Shunday qilib Yevropa xamjamiyati davlatlari o'z valyutalari bir-birlariga bo'lgan nisbatini qat'iy nisbatda saqlab turadilar. Boshqa mamlakatlar valyutalariga nisbatan birgalikda suzadilar.

- Erkin suzib yuruvchi kursli valyutalar. Valyuta bozoridagi har kungi talab va takliflar asosida ornatiladi.

Xorijiy valyuta - bu yangi g'oya emas, u har hil pullarni ayriboshlash vositalaridan biri bo'lib, birinchi pul paydo bo'lgan paytdan boshlab mavjud. Xorijiy valyutalar bilan bitim birinchi bor (1550 yillarda) Lombardiya boshlangan deb xisoblash mumkin. Chet el valyutalarini sotib olish 1880 yilgacha oltin standarti joriy qilingungacha butunlay bugungiga oxshamagan shaklda bo'lgan edi.

XX asrda chet el valyutalari bilan bog'liq masalalar ikki bir biriga qarshi nuqtai nazarda hal qilinardi: moliyalashtirish tizimi yoki suzib yuruvchi valyuta kursi tizimlari, koproq ikkala tizimni hisobga olib yechiladi.

Masalan, siz yapon televizori sotib oldingiz. Xaridni qanday tolaysiz albatta o'z mamlakatingiz valyutasida, lekin ishlab chiqaruvchi firma o'z mehnati uchun o'z mamlakati valyutasida haq olgan. Ishlab chiqaruvchi mamlakati o'z valyutasida pul olish uchun sizning mamlakatingiz valyutasini uning mamlakati valyutasiga almashtirish bitimi valyuta birjasida amalga oshirilgan.

Valyuta birjasi-milliy valyutalarni tashkil etilgan bozori.

Unda miliy valyutalarni bozordagi talab va taklif ta'sirida shakllangan bir-biriga bo'lgan nisbati-kursi boyicha erkin oldi-sotdisi amalga oshiriladi.

Valyuta birjasidagi kotirovka almashtirilayotgan valyutani harid qobiliyati asosida aniqlanib, u o'z navbatida emitent mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat bilan chambarchas bog'liqdir. Valyuta birjalaridagi operatsiyalar almashinayotgan valyutani boshqa valyutaga erkin almashuviga asoslanadi. Bu hil tipdagi birjalar qadimdagi savdo birjalariga ko'p jihatdan o'xshashdir.

Xorijiy valyuta birjasi bu butun dunyoni qamrab olgan valyuta sotuvchi va haridorlari tizimi bo'lib dunyoning son sanoqsiz moliya markazlarida faoliyat ko'rsatadilar. Xar kuni butun dunyoda taxminan 500 mlrd AQSH dollari miqdorida valyuta bitimlari tuziladi. Ammo amalda haqiqatdan xam valyuta almashinuvi juda kam bo'ladi. Telefon, teleks va kompyuterlar laxza ichida bitimlarni muvofiqlashtirib amalga oshirishga yordam beradi.

Qisqacha xulosalar.

Valyuta jahon moliya tizimining muhim komponenti (tarkibiy qismi) bo'lib mamlakatlar orasida tovarlar xizmatlar va sarmoyalari bir biriga o'tishiga xizmat qiladi.

Valyuta xalqaro iqtisodiy ayriboshlash va boshqa xalqaro a'loqalarda qatnashib ular natijasida pullik xisob - kitob zaruriyatiga olib keladigan mamlakat pul birligidir.

Amaliyotda valyuta milliy banknot shaklida foydalaniladi. Xamda to'lov vositasi va kredit omillari xisobi (cheklar, trattalar, pul otkazish vositasi) bo'lishi mumkin.

Vositalarga xalqaro shartnomalar asosida xisob - kitob pul birligi sifatidagi xisob - kitob raqamlaridagi yozuv, xamma milliy valyutalar qog'ozdan.

Valyuta operatsiyalarini muvofiqlashtirishga birinchi marotaba ikkinchi jahon urushi ohirlarida xarakat qilindi.

1944 yili BMTning Bredton-vudzdagi valyuta moliya anjumanida xalqaro valyuta jamgarmasi va valyuta tizimining qurish printsplari haqidagi bitim ishlab chiqildi va imzolandi.

Valyutalarni solishtirma og'irligi bu valyutalarni xalqaro savdo va to'lovlardagi solishtirma og'irliklariga tengdir. XVJ rasmiy ma'lumotlarida SDRdan faol foydalanadi. SDR har yili XVJ tomonidan kotirovka qilinadi

Valyutalarni har-hil ishonchliligi, turli mintaqaviy manfaatlar 3 asosiy valyuta va valyuta kurslarini aniqladi;

Valyuta tebranishi xar tarafga 2,25% gacha tebranishi mumkin bo'lgan valyutalar.

Valyuta birjasi-milliy valyutalarni tashkil etilgan bozori.

Unda milliy valyutalarni bozordagi talab va taklif ta'sirida shakllangan bir-biriga bo'lgan nisbati-kursi boyicha erkin oldi-sotdisi amalga oshiriladi.

Biron bir yoki bir nechta kuchli konvertatsiya qilinuvchi valyutalarga bog'langan valyutalar va erkin suzib yuruvchi kursli valyutalar. Valyuta bozoridagi har kungi talab va takliflar asosida o'rnatiladi.

10-mavzu: FOREX birjasi

O'quv moduli birliklari:

1. FOREX birjasining valyuta bozoridagi o'rni.
2. FOREX bozoriga ta'sir etuvchi omillar.
3. FOREX bozorida bitim bitishning o'ziga hosligi.

Jahon moliyaviy – iqtisodiy sharoitida FOREX birjasining valyuta bozoridagi qo'shimcha imkoniyatlari.

Keyingi paytlarda hayotimizga kirib kelayotgan yangi iboralar-atamalar orasida bozor iqtisodiyotining ko'pgina tavsifini o'zida aks ettiruvchi atamalar ham anchagina, bular orasida Foreks (FOREX) atamasi alohida o'rin tutadi desak yanglishmasak bo'ladi. Chunki u birinchi navbatda xalqaro valyuta bozori bo'lmish FOREX bilan birinchi bor tanishayotganlarda katta qiziqish uyg'otishi tabiiydir. Binobarin, xalqaro valyuta bozori FOREX jahon valyuta bozoridagi narx tebranishlaridan yuqori foyda olish imkoniyatini beruvchi eng katta moliyaviy vositadir. Jahon valyuta bozori nufuzi juda katta, har kuni bu bozorda 4 trillion AQSh dollari atrofida valyutalar oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshirilib, bu ko'rsatkich xar yili 5 - 7% ga o'smoqda. Ta'kidlash joizki, bu ko'rsatkich jahonda amalga oshiriladigan tovar, qimmatli qoqozlar, fyuchers birjalarining birgalikda qo'shib hisoblagan ko'rsatkichidan ham ko'pdir.

Taqqoslash uchun qimmatli qoqozlar bozorida 300 milliard AqSh dollari, valyuta fyuchersi bozorida esa 40 milliard AqSh dollari atrofida oldi-sotdi operatsiyalari amalga oshiriladi. Ya'ni Nyu-york fond birjasi – NYSE ning 1 kunlik 27 dekabr 1995 yil ko'rsatkichi 347 million AqSh dollarni tashkil etgan bo'lsa, FOREX ning 1 kunlik ko'satkichiga tenglashishi uchun NYSE ga 8-10 hafta kerak bo'lar ekan. Bundan tashqari Bank of Amerika e'lon qilgan tadqiqot natijalariga bir nazar tashlasak, FOREX xalqaro valyuta bozoridagi kunlik savdo qajmi 10 yilda 8 trillion AqSh dollarigacha o'sishi mumkinligi bashorat qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

Valyuta bozori o'z mohiyatiga ko'ra aniq shartlar asosida amalga oshiriluvchi konversiya operatsiyalari majmui bo'lib, ularda bozor qatnashchilari, tomonlar oralarida amalga oshiriluvchi valyuta miqdori, ayriboshlash kursi, summasi, kuni xamda valyutalashuv sanasi o'z ifodasini topadi.

Konversiya operatsiyalariga nisbatan ingliz tilida Foreign exchange operations qisqacha FOREX yoki FX atamasi qabul qilingan. FOREX, tom ma'nodagi bozor emas. Uning biron - bir markazi yo'q. FOREX da savdo telefon aloqa yordamida va kompyuter tizimi terminallari vositasida amalga oshiriladi.

Valyuta kurslari davlat tomonidan tartibga solish siyosatining barbod bo'lishi (bu siyosat kutilgan natija berishi qiyin) FOREX bozoriga ko'plab professional birja ishtirokchilari bilan bir qatorda boshqa soha tadbirkorlarining ham shiddat bilan kirib kelishlariga sabab bo'lmoqda. Bu o'rinda Bretton-Vuds shartnomasining barbod bo'lganligini eslashning o'zi kifoya.

FOREX bozoridagi valyuta tebranishlari kishilar, ya'ni bozor qatnashchilarida turli his-ehtirolarni keltirib chiqaradi. Professional treyderlar uchun bu mo'maygina daromad manbai bo'lsa, korporatsiya yoki investitsiya

fondlari menejerlari uchun esa birmuncha qaltislik, kutilajak daromadlar bobida esa noaniqlikdir.

Fikrimizning mohiyatini tushunish uchun esa FOREX bozoriga ta'sir etuvchi omillarga bir nazar tashlaymiz:

to'lovlarning o'zaro muvozanatli bo'lishi zarurati;

iqtisodiy vaziyat;

texnikaviy tahlil - grafiklar asosidagi prognoz – bashoratlar;

siyosiy va ruhiy omillar va boshqalar.

FOREX bozoridagi joriy qolatga ta'sir etuvchi bosh omil, davlatlararo sarmoya - kaptalning harakati zaruratidir. Valyuta operatsiyalarining eng ko'p hajmi ayni davlatlararo konversiya operatsiyalariga to'g'ri keladi.

FOREX bozori turli investorlarni ham o'ziga tortadi, keyingi yillarda professional investorlarning bozordagi nufuzi ancha ortdi. Bu bozorning barcha qatnashchilar, jumladan xususiy tadbirkorlar uchun xam barobar huquqiy asos yaratilganligi xususiy tadbirkor - investorlarning FOREX bozoridagi soni barcha qatnashchilarga qaraganda sezilarli darajada oshgan. Bu valyuta bozoriga kirish uchun xar bir tadbirkor internet tarmog'iga ulangan kompyueri bilan birga o'ziga maqqul diling firmasi bilan tuzilgan shartnomasi bo'lsa bas, FOREX bozorida bemalol faoliyat olib borishi mumkin. FOREX nimasi bilan jozibali ekanligini bilish uchun uning xususiyatlarini sanab o'tishning o'zi kifoya qilsa kerak.

FOREX quyidagi xussiyatlarga ega:

likvidlilik, ya'ni konversiya operatsiyalarini amalga oshirish kafolati – har bir operatsiya albatta oxiriga yetadi, ochilgan pozitsiya albatta yopiladi va u yoki bu natija bilan tugatiladi;

barcha bozor qatnashchilari uchun qatnashish imkoniyatining yuqoriligi, FOREX da savdolar xaftada 5 kun, sutkasiga 24 soat davomida amalga oshirish imkoniyati natijasida qatnashchi istalgan voqealar rivojiga o'z ta'sirini ko'rsata olishi. Savdolarni ochilishi va yopilishi vaqti yo'q;

Savdolarning egiluvchan tizimda tashkil etilganligi. Investitsiya menejerlari u yoki bu pozitsiyani ocha turib, o'z xarakatlarini hohlagan vaqtda amalga oshirishlari mumkinligi. FOREX valyuta bozorida pozitsiya ochib investorlar, hohlagan vaqtlarida yopishlari mumkin, vaqt borasida hech bir cheklanishning yo'qligi investorlarni so'zsiz o'ziga tortadi;

Bitimlar uchun to'lovlar strategiyasining egiluvchanligi, talab va taklif oralaridagi tafovutdan boshqa hech qanaqa xarajatning yo'qligi;

FOREX bozorining yo'naltirilganligi, valyutalar xarakatlarini aniq va tushunarli ko'satkichlar - grafiklar yordamida ko'rinib turishi. Bozor qatnashchilari istagan vaqtda yetarli vaqt mobaynida(5 daqiqalik, 15 daqiqalik, 1 soatlik, 4 soatlik, 1 kunlik, 1 haftalik, 15 kunlik, 1 oylik va yil chorakli va yillik grafiklarining doim kompyuter tizimida mavjudligi va uzluksiz yangilanib borishi) valyutalar kurslarini monitorda kuzatib borishlari imkoniyatining barcha uchun tengligi;

-marja miqdorining pastligi. FOREX bozoridagi kredit - “elka” miqdori faqat mijoz va bank yoki brokerlik firmasi oralaridagina kelishilganligi, mijozga

kam mablag' bilan bozorga kirish imkoniyatini beradi. Odatda treyderlar uchun kredit "elka" 1/1, 50/1, 100/1 nisbatlarda berilishi mumkin.

FOREX valyuta bozorining ijobiy xususiyatlarini tariflabgina qolmay, unga jiddiy yondashadigan bo'lsak quyidagilarni ko'rishimiz mumkin.

Birinchidan, FOREX ruletka-qimor o'yini emas, bu yerdagi valyutalar kurslarining tebranishlari zahirida ma'lum qonuniyatlar yotganini ko'rishimiz mumkin. Valyutalarning kurslari mamlakatlardagi iqtisodiy ko'satkichlar bilan bevosita bog'lig'.

Ikkinchidan, bozor qatnashchilarining qaysi valyuta bilan ishlashning o'zlari hal qiladilar va o'zaro aloqalarning mushkulligiga qaray, valyuta kurslarini tahlil etish va prognozlash mumkin. Chunki jahon valyuta bozoriga shubha bilan qarovchilar odatda, bu bozor haqida butunlay bexabar kishilar ekanligi keyingi paylarda o'tkazilgan kuzatuv, so'rov va boshqa taqiqotlar natijalarida ma'lum bo'lmoqda. Valyuta bozoridagi bevosita faoliyat bunday qarashlarni bartaraf etadi, chunki texnikaviy tahlil – grafiklar o'zida valyuta kurslariga ta'sir etuvchi omillarni yaqqol ko'satib turadi.

Tadbirkorlarning ayrimlari valyuta bozoridagi yutuq faqat boshqa qatnashchilarning yutqazuvlari tufayligina vujudga keladi, deb o'ylaydilar. Aytish kerakki, FOREX valyuta bozori qatnashchilarining hammasi xam valyuta kurs o'zgarishlari doirasidagina savdo qilmasdan, ko'pincha yirik qatnashchi guruhlar uchun amalga oshiruvchi konversiya operatsiyalarini amalga oshirish, hamda boshqa maqsadlar uchun valyuta operatsiyalarini ayriboshlash uchun xizmat qiladilar. Masalan eksport-import operatsiyalari to'lovlari, yirik investitsiya loyiqalari, sayyoqlar uchun kurs tebranishlari hal qiluvchi ahamiyatga ega emas.

Mahsulotlarini xorijga sotgan tovar ishlab chiqaruvchilar xaridor mamlakat valyutasini oladilar, o'z mamlakatlaridagi ishchi xizmatchilarga ish haqini o'z mamlakatlari valyutasida to'lashlari kerak. Buning uchun esa chet el valyutasini ayriboshlashga to'g'ri keladi. Ayni shunday yirik kompaniyalar buyruqlariga muvofiq banklar yoki broker firmalar konversiyali valyuta operatsiyalarini amalga oshiradilar. Jahonning nufuzli-etakchi valyutalari suzib yuruvchi kurslar bo'yicha erkin konvertatsiyalanishi evaziga bunday operatsiyalarning o'zi mo'maygina daromad manbai bo'lishi mumkin. Jahon uzra kechayotgan moliyaviy inqiroz valyuta bozoriga ham o'z ta'sirini ko'rsatmasdan qolmaydi, lekin bozordagi yangi savdo texnologiyalarini qo'llashni kengaytirilishi bozor qatnashchilari uchun keng qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Bu imkoniyatlarining biri xorijda keng tarqalgan lekin bizda, kam foydalanilayotgan valyuta bozorining tez o'sib boryotgan FOREX birjasi imkoniyatlaridir. Respublikamiz yosh tadbirkorlari uchun yana bir saboq bo'lur deb, birinchi navbatda valyuta oldi – sotdi bitimini tuzish texnologiyasi xaqida quyidagilarni ma'lum qilmoqchimiz.

Avvalo FOREX bozorida faoliyat ko'rsatmoqchi bo'lgan yosh tadbirkorlar qanday qilib bitim bitish uchun pozitsiyalar ochilar mumkin?

Monitorda o'z aksini topgan texnik taxlil valyuta juftligining o'sishini ko'rsatsa, sotib olish kerak bo'ladi. Doimo ask narxda sotib olish kerak bo'ladi. Valyutani sotib olish deganda abbreviaturada birinchi turgan valyutani sotib olinishini bildirsa, abbreviaturada ikkinchi turganini esa sotilyotganini bildiradi.

Bu holda bitim bitib, sotib olinayotgan valyutangizni o'sishiga umid qilasiz, sotayotgan valyutangizni esa pasayishiga, ya'ni ikkinchi valyuta birligiga ko'proq birinchi valyuta birligi berilishini bildiradi, boshqacha qilib aytganda siz, valyutani qimmatroq sotib, arzonroq narxda sotib olishingiz mumkin, demak valyuta juftligi kursi o'sadi.

Agar valyuta juftligi kursi monitordagi jadvalda pasaysa, sotish kerak. Doimo Bid narxida sotiladi. Valyuta juftligi sotish – abbreviaturada birinchi turgan valyutani sotilishini bildirsa, abbreviaturada ikkinchi turganini sotib olinganini bildiradi. Bu holda bitim bitib, ikkinchi valyutani qimmatroq sotib, birinchisini arzonroq sotib olinganini bildiradi, ya'ni valyuta juftligi kursi pasayadi.

FOREX savdolarida qatnashchi yangi pozitsiya ochishi uchun, diling firmasi bilan shartnoma shartiga muvofiq savdo platformasiga kirib, o'z hisob varaqingizga kirib, monitordagi valyutalar savdo qilinishi mo'ljallangan juftlik kurslarining real vaqtda o'zgarib turuvchi jadvali diqqat bilan kuzatib boriladi. Monitorga birinchi navbatda Yangi order – «Novi`y order» darchasi chiqariladi, buning birnecha usullari mavjud:

“obzor ri`nka” da, yoki «Terminal» darchasida sichqonni o'ng tugmasini bosib “Torgovlya” va menyu kontekstida “novi`y order” ni tanlaysiz;

F9 tugmasini bosasiz;

Menyu punktida “Servis-> novi`y order»ni tanlaysiz;

Jadvalda sichqon o'ng tugmasini bosasiz va menyu punktida paydo bo'lgan “Torgovlya”->novi`y order”ni tanlaysiz;

sichqon chap tugmasini 1 lahzada ikki marotaba bosib “ obzor ri`nka»da valyuta juftligini chiqarasiz.

Yuqorida sanab o'tilgan xarakatlarning qaysi birini amalga oshirishingizdan qat'iy nazar monitorda «Novi`y order» darchasi paydo bo'ladi. FOREX da bitim bitishning ikkita “Instant Excecution”va «Ispolnenie po zaprosu» texnologiyalari mavjud.

“Instant Excecution” - “Zudlik bilan ijro etilishii”ni bildiradi, ya'ni bitimni ijro etish uchun diling markazidan hech qanday valyuta kotirovkalar so'rab o'tirilmaydi. Sizning o'zingiz ularni «Novi`y order» darchasida real vaqt tartibida ko'rib turasiz, monitordagi kotirovka sizga maqquul bo'lsa, “Buy” – sotib olish, yoki “Sell” – sotishga sichqon tugmasini bossangiz, siz sotish yoki sotib olish uchun pozitsiya ochishingiz mumkin bo'ladi.

«Obzor ri`nka» dagi kotirovkalar “Instant Excecution” texnologiyasida savdo qilinganda “ erkin suzib yuruvchi” xarakteriga ega, ya'ni diling markazi bitimlar bitish uchun taklif etayotgan kotirovkalar hisoblanadi. «Ispolnenie po zaprosu» texnologiyasi bo'yicha savdo qilinganda, esa «Obzor ri`nka» da aks etgan kotirovkalar indikativ bo'lib, ular bo'yicha bitimlar diling markazidan so'rab amalga oshiriladi. Bu qolda «Novi`y order» darchasi aktivlashtirilgandan so'ng “Buy” – sotib olish, yoki “Sell”- sotish tugmalari darhol ishlamaydi, qo'shimcha “ So'rov” - “Zapros” tugmasi bosilgach, diling markazi sizga bitim bitish uchun kotirovka taklif etadi. Diling markazi taklif etgan kotirovka bir necha soniya ichida kuchga ega bo'ladi. “Buy” yoki “Sell” tugmasi bosilgandan so'ng, sizga sotish yoki sotib olish uchun pozitsiya ochiladi.

Bir oz bo'lsada tajribaga ega valyuta qatnashchisi uchun odatda, «Ispolnenie po zaprosu» texnologiyasi qulayroq hisoblanadi. Chunki, bozor qatnashchisi haqiqiy - real hisob schyoti ochganda bitimni amalga oshirish uchun bir necha soniya kifoya qiladi. «Ispolnenie po zaprosu»da savdo operatsiyasini amalga oshirish uchun sarflanadigan vaqt 30 - 40 soniyagachan cho'zilishi mumkin, bundan tashqari «Ispolnenie po zaprosu»da «Obzor ri`nka»dagi kotirovkalar indikativ – ko'rgazmagina bo'lib, sizning so'rovingiz bo'yicha bitim bitish uchun diling markazi taklif etgan kotirovkadan farq qilishi mumkin.

Demak, savdo bitimlarini “Instant Excecution” texnologiyasida amalga oshirish imkoniyati diling markazlaridan qaysi birini tanlashda muhim shart hisoblanadi.

Bitimni amalga oshirgunga qadar «Novi`y order» darchasida siz o'zgarishlar maydonida qator, o'zgarishlar qilinishi mumkin:

“Simvol” – bitim bitishingiz mumkin bo'lgan valyuta juftli;

“Ob'em” – bitim lotlari hajmi (miqdori);

“Stop loss” – orderdagi “Stop loss” darajasi;

“teyk profit” – orderdagi “Take profit” darajasi;

“Kommentariy” – bitimdagi sizning sharhingiz.

Ochiq pozitsiyani “Terminal” darchasi, “Torgovlya” vkladka - qo'yilmasida yopish uchun esa, sichqon o'ng tugmasini bosamiz, - Monitorda paydo bo'lgan kontekst menyudan “Zakro`t order”ni tanlab sichqon tugmasini bossangiz bas!. “Terminal” darchasidagi ochiq pozitsiyada sichqon chap tugmasini 1 lahzada ikki marotaba bosilsa, ham xuddi yuqoridagi natijaga olib keladi. Paydo bo'lgan «Novi`y order» darchasidagi “Zakri`t # nomer pozitsii...”ni tanlaysiz. Agar “Ispolnenie po zaprosu” texnologiyasida ishlanganda avval, “Zapros” tugmasini bosib, bitim bitish uchun diling markazidan kotirovka darajasini bilib olishingiz zarur bo'lar edi. Faqat shundan keyingina “Zakri`t # nomer pozitsii...” tugmasi aktivlashadi.

Sokin bozor sharoitda bitimlarni odatda, diling markazi taklif etgan kotirovkalar asosida amalga oshiriladi. Biroq muhim iqtisodiy yangiliklar ma'lum bo'lishi bilanoq, bozor o'zgarishlari shiddatli bo'ladi. Treyder bir to'htamga kelishi va qaror qabul qilishi uchun zarur bo'lgan bir soniya ichida diling markazi taklif etgan kotirovka tez eskiradi va treyder zarur xarakatlarni amalga oshirolmaydi. Bunday hollarda taklif etilgan kotirovka bekor qilinib, “Requote” – qayta kotirovkalash darchasi paydo bo'lib, unda diling markazi treyderga bitim uchun yangi kotirovka taklif etadi.

FOREX valyuta bozorida bitimlar bitish jarayonida treyderlar uchun bitimlardagi pozitsiyani ochiq qoldirib – “tashlab” qo'yish, narx tebranishlaridagi qulay vaziyatda yana savdolarda qatnashish imkoniyatni beruvchi “Rending order” – “Otlojenni`y order” bitim - shartnomasining mavjudligi treyderlarning uzoq vaqt monitor oldida o'tirib toliqishlaridan holos etuvchi muhitning yaratilganligi FOREX valyuta bozori jozibadorligini yanada oshiradi.

Buning uchun “Rending order” – “Otlojenni`y order” bitimining 4 xili bo'lib, ularning barchasi treyderni qoniqtiruvchi foyda ”Take profit” yoki ”Stop

loss” zarar chegarasida pozitsiyasini yopish imkoniyatini beradigan “modifikatsiya” – chegarali order ochishiga xizmat qiladi.

Yuqorida sanab o'tilgan FOREX valyuta bozori imkoniyatlaridan foydalanish, respublikamiz tadbirkorlari imkoniyatlarining chegaralarini kengaytiribgina qolmay, ularning jahon moliyaviy kengliklariga yanada chuqurroq kirib borishlariga ko'maklashdi. Ohir oqibatda, tadbirkorlarimizning FOREX ga bo'lgan qiziqishlari ortishi va bu bozorda faoliyatlarini har tomonlama kengaytirishlari Prezidentimiz tomonidan 2008 yilgi ustivor iqtisodiy masalalar, jumladan, aholi bandligini ta'minlash, shuningdek uning farovonligini oshirishning eng muhim yo'nalishi bo'lgan kichik biznes va hususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish sohasi va kasanachilikni qo'llab-quvvatlash va rahbatlantirish vazifalarini hal etishga xizmat qiladi.

11-mavzu. Bozor tizimida savdo uylari va birja moddiy-texnik bazasi

O'quv moduli birliklari:

1. Birja savdosida savdo uylarining ahamiyati.
2. Savdo uylari klassifikatsiyasi
3. Birjalarning asosiy fondlari.

Savdo uylarini jahon bozor infratarkibi tizimida paydo bo'lishi XIX - asrning 2- chi yarmiga to'g'ri keladi.

Bu davrga kelib sanoat gurrakib rivojlandi, ishlab chiqarishga ilmiy-texnika taraqqiyoti yutuqlari keng ko'lamda tadbiriq etilishi va hamda raqobatchilik kurashining avj olishi bilan harakterlidir. Bunday sharoitda tovar sotish va uni yetkazib berishning o'zi kamlik qilardi. Kuchli raqobatchilikka bardosh berish uchun, savdo korxonalari xaridorlarni jalb qilish maqsadida savdoni yangi usuli va shakllarini izlab topishlari zarur edi. Tovar sotish yukni tashib berish, uni sug'urta qilish, yuk kemalariga yetkazib berish, transport dispecherlik hizmati, axborot xizmati, tovarlarni jamlab sotish kabi xizmat turlari bilan toldirildi.

Yuqorida zikr etilgan xizmatlarni rivojlanishi tovar ishlab chiqaruvchilar bilan birgalikda ishlash zaruriyatini tug'dirdi. Bu aytib otilgan xizmatlarni kengaytirishgina emas balki, xaridorning shaxsiy extiyoj - hoxishini qondirishga qaratilgan maxsulot texnik xarakteriga ma'lum o'zgaririshlar kiritish orqali amalga oshirish imkoniyatini yaratdi. Savdo xodimlari shu yo'l bilan ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir eta boshladilar. Ta'sir samarador bo'lishi uchun savdogarlar o'z pullarini ishlab chiqarishga sarflay boshladilar.

Shu tariqa savdo uylari savdo vositachi tarkib sifatida paydo bo'lib ishlay boshladilar. 1917 yilgacha Rossiyada yuzlab savdo uylari faoliyat korsatar edilar. Ularni asoschilari kopchilikka tanish savdogar va tadbirkor kishilar edilar. Rossiya savdo uylari ayniqsa toqimachilik, oziq-ovqat va boshqa iste'mol mollari bozorida faoliyat korsatar edilar.

Savdo uyi yirik savdo tashkiloti bo'lib uning muhim xususiyatari; - tovar ishlab chiqarish sohasiga faol kirib borish, ishlab chiqarish kooperatsiyalarini tashkil etish va moliyaviy kredit operatsiyalarda qatnashishidir.

Dunyodagi savdo uylarining asosiy maqsadlari quyidagilar :

- vositachilik operatsiyalarini ijobiy takomillashtirish va kengaytirish asosida tashqi iqtisodiy aloqalarni faollashtirish;
- jahon tovar bozorlaridagi konyuktura o'zgarishlariga tezlik bilan javob choralari ishlab chiqish;
- raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va sotuvni tashkil qilish;
- kichik va o'rta firmalarini birlashtirib ulardagi mollar sotuvini moliyalashtirish;
- reklama marketing xizmatlari xarajatlari va muomala xarajatlarini kamaytirish ;
- mijozlarga keng ko'lamda qo'shimcha xizmat korsatish;
- sotish bilan oldi-sotdi jarayonini boyitish;
- ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir korsatish jumladan, savdo sarmoyasini ishlab chiqarishga investitsiya qilish orqali.

Savdo uylari iqtisodiyot taraqqiyotining o'tish davrida bir tarafdin egalariqa eng kop savdo foydasini keltirib boshqa tarafdin bozorni xilma-xil tovarlar bilan boyitib o'z mamlakatlarini eksport pozitsiyalarini mustaxkamlab, ayniqsa samarali faoliyat korsatadilar.

Savdo uylarini rivojlanish tarixini ko'zdan kechirib birinchi galda qonunchilikka e'tibor qaratishmiz mumkin. Bir qator Braziliya, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xindiston, Frantsiya va boshqa davlatlarda savdo uylarinig mamlakat eksport siyosatini va iqtisoddagi katta ahamiyatini xisobga olib maxsus qonunchilik aktlari va me'yoriy xujjatlar qabul qilingan. Ularda savdo uylari faoliyati muvofiqlashtirilib, ularga nisbatan ma'lum ustunlik va imtiyozlar ko'zda tutilgan. Rossiya qonunchiligida savdo uyi degan tushuncha yo'q. Shu bilan birga amaldagi qonunlar savdo uylari tashkil etish va ko'pqirrali savdo faoliyati olib borishlarini taqiqlamaydi.

Sobiq SSSR qonunchiligida savdo uylari birinchi bor SSSR Ministrlar Sovetining 1988 yil 2-dekabrdagi 1405 - raqamli , "Davlat korxona, muassasa va tashkilotlari tashqi iqtisodiy aloqalarni yanada rivojlantirish borasida" gi qarorida tilga olingan edi. SSSR Ministrlar Sovetining 1990 yil 20-iyuldagi 712-raqamli "SSSR xududida xorijiy valyutaga chakana savdo xizmatini yanada takomillashtirish haqida" gi qarori chiqishi bilan savdo uylari tuzish uchun ancha jiddiy va xuquqiy asos paydo bo'ldi.

Turli davlatlarda bir-biridan quyidagilar bilan farq qiluvchi savdo uylar ishlashlari uchun imkoniyat beradi:

- Tashkiliy xuquqiy makomi ;
- Faoliyat tasnifi ya'ni maqsadi;
- Xarakat ko'lam;
- Aloqalari shakli;
- Savdo operatsiyalari tasnifi bilan.

Tashkiliy xuquqiy maqomi boyicha yopiq xildagi aktsiyadorlar jamiyatiga, rejashtirilgan masuliyati, cheklangan, ortoqchilikka va ochiq yoki yopiq turdagi aktsiyadorlar jamiyatlar qatoridagi savdo uylari ularga:

- O'z xisobidan o'z xisobiga savdo qiluvchi yirik savdo firmalari;

- Jahon savdo operatsiyalari bilan birga o'z xisobi uchun ishlovchi an'anaviy vositachi yirik brokerlik firmalari. Ular broker firmalarining aloxida xili bo'lib, birjaviy va birjadan tashqaridagi mollar bilan ulgurji, mayda ulgurji va chakani savdo operatsiyalarini olib boradilar.

- Kuchli birjalarning hosila tashkilotlari - brokerlik idoralar ishtirokida mustaqil savdo faoliyati va davlat royxatidagi tovarlar bilan faoliyat olib boruvchi savdo tashkilotlarini kiritish mumkin. Bunday xil savdo uylari birja royxatiga kirmagan tovarlar birjasiga aylanib qolishi mumkin. Bunaqa savdo uylari tovar xom ashyo birjasida mijozlar bilan aloqalarini uzmay, brokerlar manfaatlariga sherikchilik qilmasdan birja royxatiga kiritilmagan tovarlarni birjani o'zidan olib chiqish uchun tashkil etilgan edilar.

Ixtisoslashgan savdo uylari jahon bozoridagi qattiq raqobat, ichki bozordagi talab to'lovlarini cheklanganligi va narxlar erkinligi sharoitida texnik murakkab maxsulotlarni sotish qiyinchiliklariga javob xarakati maxsulidir.

Savdo operatsiyalari (tovar sotish va yetkazib berish, jumladan o'z omborlaridan to'g'ridan – to'g'ri tezkor operatsiyalarni amalga oshirish va x.k).

Moliyaviy operatsiyalar (tijorat, kredit, qarzlar berish, innovatsion investitsiyalar qilish, lizing, qo'shma korxonalar tuzish kafolatlari berish v x.k.)

Axborot xizmati. (bozorni tadqiq etish, axborot yig'ish taxlil etish va berish).

Universal savdo uylari savdo uylari bo'lib, o'zlari mustaqil maxsulot ishlab chiqarmaydilar. Ular faqat tovar sotadilar. Universal savdo uylari moliya tashkiloti funktsiyasini bajaradi, lekin bu bank emas, axborot bilan ishlasada, lekin axborot agentligi emas, ya'ni uni savdo faoliyatini moliyaviy axborot sohasidagi faoliyatlar bilan toldiradilar.

Xarakat ko'lami bo'yicha savdo uylari mintaqaviy, maxalliy, federal, umummanfatli va munutsipial ya'ni biror boshqarish tashkiloti yoki xudud tasarrufida.

Savdo shakli bo'yicha savdo uylari ulgurji mayda ulgurji va chakana komission muqobil konsegnatsiya asosida savdo qiluvchi va boshqalar.

Aloqa shakllari bo'yicha savdo uyini boshqa xojalik sub'ektlari bilan agenlik bitimi, xamkorlik bitimi, hamda oldi - sotdi kontraktlari, konsegnatsiya bitimlari ya'ni kontraktdagi bir taraf boshqa tarafga o'z nomidan xorijdagi ombori konsegnat tovarlari hisobidan tovar sotadi va aloqani boshqa shakllari bilan shug'ullanadilar.

Savdo uylari o'z faoliyatlarida biron-bir tovar guruhi, shartnoma hili bilan chegaralanmay xaridorlarga kompleks savdo xizmati korsatishga asoslanadi. Shuning uchun xam ular samaradorligi turlicha bo'lgan xojalik aloqalaridan foydalanadilar.

3. Birja va birja tizimi korxonalarining moddiy texnika manbalari ularning samarali faoliyat korsatishlari uchun zarur bo'ladigan asosiy, aylanma fondlari va xamda boshqa turdagi mulklaridan iborat bo'ladi.

Birja va birja tizimi korxonalarining asosiy fondlariga, ularning imoratlari, inshootlari, transport, komunikatsiya-kompyuter vositalarini kiritish mumkin. Keyingi davrda muvofaqqiyatli faoliyat olib borish uchun asosiy fondlar tarkibida kommunikatsiya-kompyuter vositalarining salmog'i ortib bormoqda.

Xo'jlik aloqalar intensivligi oshgan hozirgi davrda kompyuter-kommunikatsiya vositalari quyidagi asosiy vazifalarni bajaradilar:

Prognozlash uchun statistika ma'lumotlarini jamlash;

Birja vedomostlari (Price list, bulletene)ni shakllantirish;

Kotirovka ma'lumotlari (Birja listingi) ni tayyorlash;

Bitimlarni royxatga olib-qayd qilish;

Elektron tablodan foydalanish;

Boshqa birjalararo buyurtmalari xarakatini ta'minlash;

Auktsion (kim oshdi) savdolarini o'tkazish;

Brokerlararo bitim shartlarini muvofiqlashtirish;

Turli-tuman erkin mazmundagi axborot-informatsion ma'lumotlarni tayyorlash va xakazo.

Birjalarning ichki faoliyatlarini amalga oshirishda brokerlarning avtomatlashtirilgan ish joylarini (ruscha talqini – avtomatizirovannoe rabochee mesto brokera, qisqach –ARM) ahamiyati benixoya kattadir. Demak, birja asosiy fondlari tarkibida shaxsiy kompyuterlar, har bir shaxsiy kompyuterlarni bir-birlari bilan bog'lovchi aloqa vositalrining nufuzi kattadir. Chunki, zamonaviy birjalar elektron savdo tizimi orqali butun sutka davomida, kecha-yu-kunduz, aniq vaqtda amalga oshiriladi. Yer kurrasining qayerida joylashganiligidan qat'iy nazar savdo aloqalarini o'rnatish imkoniyati faqat kompyuter-kommunikatsiya vositalari yordamidagina amalga oshirilishi mumkin.

Birja va birja tizimi korxonalarining aylanma fondlariga ularning nizomida aylanma mablag' sifatida foydalanishi ko'zda tutilgan mablag'lari (hissalari - paylari) ni kiritish mumkin. Bunday korxonalarining aylanma mablag'lari manbalari quyidagilar xisobiga shakllanadi:

Birja savdosi qatnashchilarining a'zolik badallari (ta'sis va yillik badallari);

Bir marotaba savdo qilish xuquqini beruvchi-kirish to'lovlari;

Birja bitimlaridan yig'iladigan yig'im tushumlar;

Tovar variantlari (olib ketilmagan tovarlar) savdosidan tushgan tushumlar;

O'z aylanma mablag'lari hisobidan berilgan kredit-qarzlaridan tushadigan foiz tushumlari;

Ixtiyoriy badallar, to'lovlar va boshqa qonuniy taqiqlanmagan tushumlar.

Birja va birja tizimi korxonalarining aylanma mablag'lari qatoriga ular tasarruflaridagi tovar zaxiralarini ham kiritish mumkin.

Qisqacha xulosalar:

Savdo uyi yirik savdo tashkiloti bo'lib uning muxim xususiyatari; tovar ishlab chiqarish sohasiga faol kirib borish, ishlab chiqarish kooperatsiyalarini tashkil etish va moliyaviy kredit operatsiyalarda qatnashishidir.

Dunyodagi savdo uylarining asosiy maqsadlari quyidagilar :

vositachilik operatsiyalarini ijobiy takomillashtirish va kengaytirish asosida tashqi iqtisodiy aloqalarni faollashtirish;

jahon tovar bozorlaridagi konyuktura o'zganishlariga tezlik bilan javob choralari ishlab chiqish;

raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarish va sotuvni tashkil qilish;

kichik va o'rta firmalari birlashtirib ulardagi mollarni sotuvini moliyalashtirish;

reklama marketing xizmatlari xarajatlari va muomala xarajatlarini kamaytirish;

mijozlarga keng ko'lamda qo'shimcha xizmat ko'rsatish;

sotish bilan oldi-sotdi jarayonini boyitish;

ishlab chiqarish tarkibiga ta'sir ko'rsatish jumladan savdo sarmoyasini ishlab chiqarishga investitsiya qilish orqali.

Savdo uylari iqtisodiyot taraqqiyotining o'tish davrida bir tarafdin egalariqa eng kop savdo foydasini keltirib boshqa tarafdin bozorni xilma-xil tovarlar bilan boyitib o'z mamlakatlarini eksport pozitsiyalarini mustahkamlab ayniqsa samarali faoliyat ko'rsatadilar.

Amaldagi qonunchilik bir-biridan quyidagilar bilan farq qiluvchi savdo uylar ishlashlari uchun imkoniyat beradi:

- Tashkiliy xuquqiy maqomi;

-Faoliyat tasnifi ya'ni maqsadi;

-Xarakat ko'lami;

-Aloqalari shakli;

-Savdo operatsiyalari tasnifi bilan bir – birlaridan farq qiluvchi savdo uylari.

Birja va birja tizimi korxonalarining moddiy texnika manbalari ularning samarali faoliyat ko'rsatishlari uchun zarur bo'ladigan asosiy, aylanma fondlari va hamda boshqa turdagi mulklaridan iborat bo'ladi.

12- Mavzu. Yarmarka savdosini tashkil etish

O'quv moduli birliklari:

1.Yarmarka savdosini moxiyati va evolyutsiyasi.

2.Yarmarka savdosini o'ziga xos xususiyatlari va Markaziy Osiyo xalqlari xayotidagi roli.

3.Yarmarkada savdolashuv turlari va tartibi.

Yarmarka so'zining lug'aviy ma'nosi Yar nemischa – yil, marka esa – tovar, maxsulotdir. Demak yarmarka xar yili otkaziladigan tovarlar savdosi degan xulosa chiqarish mumkin. Chunonchi, yarmarka savdosining kelib chiqish va rivojlanishi masalalariga keng ma'noda e'tibor beradigan bolsak, yarmarkalar, yarmarka savdo printsiplari qadim-qadimlardan sharqda, qolaversa o'zimizning O'zbekistonimizda shakllangan desak hech bir mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, Vatanimizda koplak saqlanib qolgan me'morchilik yodgorliklari ichida karvonsaroylarni deyarli barcha shahar, xatto qishloqlarda uchratishimiz mumkin. Yarmarka savdosi tog'ridan-tog'ri karvon savdosining taraqqiyoti natijasida paydo bo'lgan deyish mumkin. Tasavvur qiling bir mamlakat bilan ikkinchi mamalakat, bir xudud bilan boshqa bir xudud ortalridagi savdo-sotiq aloqalari asosan karvon savdosi vositasida

amalga oshirilgan. Savdogarlar ortalaridagi aloqalar muvofaqqiyatli olib borilishi albatta, tovar-mol namunalarini korib, oldindan kelishilgan manzilda, ma'lum savdolashuv tartibida tashkil etilishi odatiy shartlardan biri hisoblar edi.

Xozirgi zamonaviy adabiyotlarda yarmarka atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi:

“Yarmarka savdosi keng xalq iste'mol tovarlari va sanoat - texnika maxsulotlarini qisqa muddatli, vaqti-vaqti bilan qaytarilib turuvchi, oldindan namunalarini korib, tanlab olish orqali amalga oshiriladigan xamda oldi-sotdi kontraktlari tuzish bilan yakunlanadigan ulgurji savdoning turidir”.

Yarmarka savdosining printsiplari tashkil etiladigan xar bir yarmarka korgazmalarni tuzilishi va faoliyatlarini tashkil etilishi maqsadlari bilan chambarchas bog'liklikda olib boriladi, shuning uchun yarmarka savdosi korgazmali savdo bilan birgalikda, bog'lik holda yaxlit tushuncha sifatida talqin etilmoqda.

Yarmarka savdosi biz yashab turgan makonda uzoq tarixiy ildizlarga egadir: Masalan Rossiyada bu savdo usuli an'anaviy savdo usuli bo'lib kelganliga juda ko'p dalillar mavjud. 1641 yildayoq Podshox Ivan Fedorovich farmoni bilan Makarev ibodatxonasi (Nijniy Novgorod shaxri yaqinida) devorlari yaqinida birinchi butun Rossiya savdo yarmarkasi tashkil etilgan edi.

Yarmarka qatnashchilari orasida badavlat Rus savdogarlari, Xitoy, Xindiston, Buxoro, Toshkent savdogarlari bo'lib, ular oltin, moyna, ipak, kumush, marvarid, zig'ir va boshqa ko'p noyob tovarlar bilan savdo qilar edilar. 1816 yilgi mexmonlar uchun mo'ljallangan saroyning yong'in natijasida barbod bo'lganidan song, yarmarka savdosi azim shaxar nijniy Novgorodda ataylab Toshidan qurilgan saroyda otkaziladigan boldi. Va aynan 1822 yildan e'tiboran Nijniy Novgorod yarmarkasi yilnomasi boshlandi. Nijniy Novogroddagi yarmarka faqat savdo markazi bo'libgina qolmay, u Rossiya saltanatining sanoat va madaniyat chorrohasiga aylandi. 1896 yili Buyuk Rossiya tadbirkori bo'lmish Savva Timofeevich Morozov raisligida birinchi butun Rossiya savdo-sanoat korgazmasi ish boshladi.

XIX asrning boshlarida yana bir mashxur Irbit (Perm guberniyasida) yirik yarmarka paydo boldi. Bu davrda Sibiriya oltinqazishsanoati gurkirab rivojlanishi bilan e'tiborni oziga tortdi va bu oz navbatida yarmarka savdosini rivojini tezlashtirdi.

Markaziy Osiyoda avvaldan keng tarqalgan savdo turlaridan xisoblangan, ushbu xududda XIX asrda 450 dan ortiq turli tuman yarmarkalar faoliyat korsatib kelganlar. Ularni shartli ravishda 3 guruhga bolish mumkin boladi:

Uzoq tarixiy ildizga ega bo'lgan hozirda unutilgan, Markaziy Osiyo va Rossiya xonlari ortalarida tovarlar ayriboshlashning asosiy kanali bo'lib xizmat qilgan, Irbit va Buxoro yarmarkalari;

XIX asr oxiri, XX asrining boshida paydo bo'lgan Qarqara yarmarkasi. Bu yarmarka qarbiy Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari ortalarida tovar ayriboshlash uchun xizmat qilgan.

XIX asrning boshlarida, xojalik tiklanishi va taraqqiyoti bilan bog'lik, shaxar bilan qishloq aholilari ortalarida tovar ayriboshlash vositasi vazifasini o'tagan Qizilorda va Suvsamir yarmarkalaridir.

Yarmarka savdosini qayta tug'ulishi 1991 yilga tog'ri keladi. 1993 yilni o'zidayoq Butun Rossiya aktsiyadorlar jamiyatiga aylangan Nijniy Novgorod yarmarkasiga Madriddan, ilgari faqat dunyoning Yaponiya, Germaniya, Meksika, Ispaniya kabi mamlakatlar kompaniyalari sazovor bo'lgan "Yevropa Arki Oltin Yulduzi" oliy mukofoti topshirildi.

Yarmarka savdosi tijorat aloqalarining tashkiliy shakli sifatida keng quloch yozdi. An'anaviy yarmarka savdosi "Korgazma savdo" va "Korgazma salon"lar ko'rinishidagi tashkiliy shakl orqali bozorda o'z o'rniga ega bola boshladilar.

Yarmarka savdosining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

- Namoysh etilayotgan namunalar boyicha tovarlarni ulgurji sotish;
- Savdoni ma'lum muddatda takrorlanib turishi;
- Avvaldan savdo o'tkazish joyi va muddatini kelishib olinishi;
- Ommaviy bir vaqtda sotuvchi va haridorlarni savdoda qatnashishi.

Odatda savdoni bir vaqtda va ommaviy o'tkazilishi yarmarka (korgazma) ta'sischi'lari va maxalliy xokimiyat tashkilotlari kelishuviga muvofiq amalga oshiriladi. Natijada savdo muddati, sharti va tartibi ko'rsatlagan maxsus xujjat imzolaniadi, hamda o'tkaziladigan tadbir mas'ul shaxslari tayinlanadi.

Korgazmali va birja savdosini amalga oshirishda uchta muhim bosqich mavjud; Savdolar boshlanishidan oldingi, tashkiliy va songgi - savdolar tugagandan keyigi xulosalar chiqarish bosqichi.

Savdo boshlanishidan oldingi bosqich savdo haqidagi qaror va buyruqni qabul qilish kabi ishlar bilan boshlanib, yarmarka komiteti va ishchi guruhi shakllanadi. Bu bosqichda yarmarka haqida nizom ishlab chiqilishi va qatnashchilarga yarmarkada qatnashish shart-sharoitlari haqida axborot jonatilishi ko'zda tutiladi.

Ishchi gurux shuningdek reklama materiallari, yarmarkaga taklifnomalar, mehmonlarni joylashtirish kabi tashkiliy masalalar bilan shug'ullanadilar.

Yarmarkada qatnashish shartlari haqida reklama prospektlari, broshyuralar nashr ettirilib, unda yarmarkada qatnashish narxleri, pavilonlarni ijara narxleri, reklama materiallaridan foydalangan xolda sirtqi qatnashish shartlari o'z aksini topadilar.

Yarmarka qatnashchilari qatnashishlari shaklidan qat'iy nazar yarmarka ochilishidan 15 kun ilgari qatnashish haqida rekvizitlari va o'zlari haqidagi zarur, batafsil ma'lumotlar ko'rsatilgan ariza berishlari va ro'yxatdan o'tkazish uchun badal to'lashlari kerak boladi. Arizada o'zlarining talablari ya'ni qancha pavilon kerakligi, qancha maxsulot namoysh etishlari haqida xam zarur ma'lumotlar bolishi kerak.

Yarmarka o'tkazishdagi asosiy daromad manbai bolib, yarmarka qatnashchilarining badallari, omborlar, transport vositalari va ekspozitsiyalar ijarasi to'lovlari, ko'rsatiladigan boshqa xizmat turlari uchun (texnik-informatsiya hizmati, transport-ekspeditsiya ishlari, ortish-tushirish va boshqa tijorat xarakteridagi ishlar uchun) to'lovlar bolishi ko'zda tutiladi.

Yarmarkalar ichida savdo-sanoat yarmarkasi o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa yarmarkalardan ajralib turadi. Savdo –sanoat yarmarkalarida tovar ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalari takliflari benihoya kengligi va qatnashchilar sonini cheklanmaganligi bilan ko'proq, korgazmaga o'shab ketadi. Bunda ma'lum vaqtda notijorat tashkilotlari va boshqa barcha fuqarolarni ham korgazmaga bemalol kiritilishi yarmarka xarakterini va shartlarini o'zgartirmaydi. quyidagi jadvalda tijorat yarmarkasi va savdo-sanoat yarmarkalarining bir-birdan farqi va o'xshashliklari xarakteri krsatilagan:

№	Xususiyatlar	Savdo yarmarkasi	Savdo-sanoat yarmarkasi
1	Xuquqiy va jismoniy shaxslar tomonidan tashkil etilib,tashkil etilgan bozor katnashchilari uchun muljallangan	Xa	Xa
2	Faoliyat muddati cheklangan	Xa	Xa
3	Faoliyati muqum joyda va vaqti-vakti bilan takrorlanib turadi	Xa	Xa
4	Yarmarkaga kirish faqat maxsus taklifnoma-pattalar bilan tartibga solinadi.	Xa	Xa
5	Ko'p sonli eksponatlar uchun muljallangan.	Xa	Xa
6	Takliflar xakikiy_ob'ektivligim bilan ajralib turadi.	Xa	Xa
7	Takliflar faqat bir tarmok korxonalari tomonidan takdim etiladi.	Xa	Yoq
8	Namunalar buyicha tugridan-tugri shartnomalar vazifasi quyiladi.	YOQ	Xa
9	Axborot tarkatishdan privard maksad namunalar buyichasavdoni ragbatlantirishdir	Xa	Yoq
10	Odatda xamma jismoniy shaxslar, kizikkan fukarolar uchun bemalol yarmarkaga kirish ruxsat etiladi.	Yoq	Xa
11	Yarmarkaga kirish kizikkan fukarolar, xususiy shaxslar uchun faqat ba'zi aloxida ruxsat etilgan xollardagina ruxsat etiladi.	Yoq	Xa
12	Bevosita oxirigi iste'molchiga tovar sotish odatdagi oddiyxol	Xa	Yoq
13	Tovar kup xollarda oralik iste'molchilarga sotiladi	Xa	Yoq

- Yarmarka tugagandan keyingi uning salbiy va ijobiy taraflarini aks ettirib xulosalar chiqarish ishlarini tashkil etish juda muhim, mas'uliyatli bosqich xisoblanadi. Chunki, aynan mana shu yarmarkalar otkazishdagi ohirigi bosqich ishlari kelgusi yarmarkalar otkazish strategiyasini belgilash uchun asos bolib xizmat qiladi.

Yarmarkalarni tashkiliy tuzilishi yarmarka komitetini uning ishchi organi boʻlgan ijrochi guruhi bilan doimiy aloqada ishlashini taqazo qiladi. Xar bir yarmarka komiteti a'zosi hal qiluvchi ovozga ega boladi. Tashkiliy komitet rais boshchiligida faoliyat korsatadi. Ba'zi ulkan yarmarkalarda raxbarlik funktsiyasi ijrochi direktsiya tamonidan, bosh direktor boshchiligida amalga oshiriladi. Bosh direktor yarmarkaning barcha operativ boshqaruvini o'z qoliga olib, uning ish tartibi, turli xizmatlar ishlarini boshqarish bilan bir qatorda yarmarakaga namuna tovarlarini olib kelish, joylashtirish va saqlash masalalarini hal qilish bilan shug'ullanadi. Bosh direktor tasarrufida bir qator yarmarka faoliyati uchun zarur boʻlgan, texnik, yuridik-xuquqiy, meditsina, transport, moliya, reklama-axborot va nashriyot, mehmonxona va umumiy xo'jalik bo'limlari bo'lishi mumkin.

Yarmarkaga keltirilgan namunaviy tovarlarning eng yaxshisini tallab olish uchun yarmarka komiteti tanlov komissiyasini tashkil etishi mumkin va bu ishga sanoatchilar, olimlar va biznesmenlar, davlat boshqaruvi tashkilotlari vakillarini taklif etishlari mumkin. Bu zikr etilgan yarmakalarini tashkil etish tartibi taxminiy bo'lib ma'lum sharoitda, yarmarka oldiga qo'yan aniq vazifalarni hisobga olgan xolda, uning shakli va mazmuniga zarur o'zgartirishlar kiritish mumkin.

Yarmarka savdosini asosiy maqsadi - sotuvchi va haridor ortalarida tog'ridan-tog'ri aloqalar ornatisn yoki kontraktlar imzolash va tovarlarni ulgurji savdosidir.

Yarmakalar faoliyatining predmeti bo'lib, shartnoma tuzuvchi haridor va tovar sotuvchi tomonlarni ishchan aloqa ornatisnlari uchun har taraflama kompleks xizmat korsatish, kon'yunktura axborotni tayyorlash, taxlil etish, reklama xizmatini tashkil etish orqali ulgurji savdoni tartibga solib turishdir.

Korgazma savdoni – yarmarka savdosidan farqi, uning ilmiy mavzuviy yonalishga egaligidadir.

Jahonda xar yili koplal mavzular - yonalishlar boyicha turli tuman shaklda korgazma va korgazma-savdolar otkaziladi. Ular ichida Gonnover, Nijniy Novgorod shaxarlardagisi ekologiya masalalariga bag'ishlangan bolsa, Moskva va Dyusseldorf shaxarlarida otkaziladigan korgazmalar metallurgiya va mashinasozlik sanoati yutuq va muammolariga bag'ishlangandir.

Korgazma savdosini bosh maqsadi aniq bir korxona yoki soxa korxonalari ishlab chiqargan yangi tovarni taqdimoti, korxonaning kelgusidagi rejalari, imkoniyatlari haqida axborot tayyorlash, ularni namoyishini tashkil etish bilan bir qatorda sotuvchi va haridor ortalarida doimiy, ishchan aloqalarni ornatisnha yordam berishdan iboratdir. Korgazma savdo bozorga yangi kirib kelayotgan tovarlarga bo'lgan talab va taklif munosabatlarini sinab korish shakli bo'lib, uni hayotiylik davrini aniqlash, ommaviy ishlab chiqarishga tayyorlash uchun boshlaqich axborotlar manbai bo'lib xizmat qiladi.

Korgazma-savdoning predmeti bo'lib, yangi ishlab chiqarilayotgan tovarlar yuzasidan namoysh-taqdimot ishlarini amalga oshirish, ushbu tovarlar boyicha savdo bitimlarini tuzish va xamda sohaning yetakchi mutaxassislarini jalb qilib, tijorat va ilmiy-texnika axborotini tayyorlab berish hisoblanadi.

Yarmarka (korgazma) savdoning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Biror bir tovar va biror bir soha maxsulotga ixtisoslashgan maxsus yarmarka (korgazma) va yarmarkaning xam sanoat, xam qishloq xojalik maxsulotlari bilan savdo qiluvchi universal xarakterga ega bo'lishi.

Xalq xojaligi tarmoqlari boyicha yarmarka (korgazma)lar tarmoq, tarmoqlararo yarmarkalarga bo'linadi. Tarmoqlararo yarmarkalar bir tarmoq emas balki, birnecha tarmoqlar birgalikda ishlab chiqargan maxsulotlari yuzasidan faoliyat korsatadilar. Masalan: Meditsina texnikasi, mashinasozlik, biokimyo, kosmosni tadqiq etish sanoati va boshqa birlashgan sanoat kompleksi maxsulotlarini namoyish etilishi mumkin. Texnik murakkab maxsulotlar savdosi, soxa mutaxassislari ishtiroki va maslahatisiz tashkil etilishi ancha qiyinchiliklar tug'dirib, yarmarka samaradorligini pasayishiga olib keladi.

Yarmarka va korgazmalar hududiy xususiyatlari va faoliyat ko'lami, tovar ayrboshlash xajmiga qarab, xalqaro, butun mamlakat, xududlararo, maxalliy-regional (xududiy) bo'lishlari mumkin.

Bozor iqtisodi sharoitida tashkiliy yangi yarmarka-korgazmali savdo tashkilotlari vujudga kelmoqdalar. Masalan: "O'zkorgazmasavdo", "O'zekspomarkaz" aktsionerlik jamiyatlari shular jumlasidandir.

Bu borada mamlakatimizning eng muhim iqtisodiy hamkori bo'lmish Rossiya Federatsiyasining tajribalari ayniqsa, diqqatga sazovordir; Nijniy Novgorod shahridagi "Butun Rossiya yarmarka -korgazma kompleksi" aktsioner jamiyati, "LenEkspo" Tashqi savdo birlashmasi, "Sibirskaya yarmarka" xududiy tijorat markazi shular jumlasidan.

"Ekologiya", "Resurslartejamkorligi", "Metrologiya", "Meditsina", "Avtoservis", "Tara, tovarlar orami, ombor" va boshqa nomlar bilan atalgan mavzuvii kabi xalqaro korgazmali – savdo tadbirlari amaliy, ilmiy va tijorat manfaatlarini o'zida aks ettirdi. Masalan "Tara, tovar orami, ombor" deb nomlangan korgazmada 98 qatnashchi ishtirok etib, ular orasida Avstriya, Germaniya, Frantsiya, AQSH, Gollandiya kabi mamlakatlardan xorijiy firmalar qatnashdilar. Korgazma ekspozitsiyalari tovarlarni iste'mol oramiga o'rovchi mashina va avtomatlar, turli-tuman (polimer platmassa, qog'oz, toqima, shisha, metall) taralar, ombor jixozlari, kotarish-tushirish mexanizmlari namoyish etildi. Bunday korgazmalar turli mamlakatlar, malakatlarning alohida xududlari sanoatlari potentsiali, faoliyatlari ko'lamini, ko'pqirrali va o'zaro manfaatli xamkorlik imkoniyatlari, asosiysi xudud xo'jaligini, tadbirkorlik tashabbuslari muvafaqqiyatlik rivojlanishi istiqbollarini belgilab berishga xar taraflama yordam beradi.

Keskin raqobatlashlik sharoitida marketing va kon'yunktura tadqiqotlariga tayangan xolda, ulgurji savdo turlarini doimiy izlab topish ko'pgina tijorat firmalarga tovar bozorida mustaxkam pozitsiyani egallashining bosh omili bo'lib xizmat qiladi. Aynan ulgurji savdoni samarali shakli bo'lgan korgazma, yarmarka, birja va auktsionlarda qatnashishgina savdo bilan shug'ullanuvchi har qanday korxona va tashkilotlarga tijorat faoliyatining barcha yonalishlari va sohalarida muvafaqqiyat qozonishga imkoniyatlarni ochib beradi.

Tarixan ulgurji savdoning eng birinchi shakli deb, karvon savdosini takidlab o'tishimiz mumkin. U ahyon-ahyonda sodir bo'lishi, muqim bir joy va qonun-qoidalarining yoqligi bilan xarakterli edi.

Karvon savdosi orniga yarmarka savdosi keldi. O'rta asrlarda kichik va katta yarmarkalar paydo bola boshladilar. Yarmarka savdosining xarakterli tarafi shundan iborat ediki, savdo qatnashchilari savdo otkaziladigan vaqti va joyi haqida avvaldan kelishib olinadiganligi bilan boshqa ulgurji savdo turlaridan farq qiladigan bo'ldi.

Azaldan Markaziy Osiyoda keng tarqalgan savdo turlaridan yarmarka savdosi bo'lib, Mustaqil Davlatlar Xamdustligi (MDX) xududida XIX asrda Turkiston, Semipalatinsk, Ak-mola viloyatlarida 450 ta yarmarkalar mavjud bo'lib ularni shartli ravishda 3 guruhga bo'lish mumkin.

Uzoq tarixiy ildizga ega, 1643 yilda paydo bo'lib, Rossiya va Markaziy Osiyo xalqlari ortasida Tabiiy tovarlarni ayriboshlash faoliyatning asaosini tashkil etib, XX-asrga kelib, g'arbiy Sibir, Buxoro xalqlarining tovar bilan ozaro taminlash kanaliga aylangan Irbit va Buxoro yarmarkalari.

XIX-asrning oxiri XX-asrni boshlarida Prijivalsk atrofida paydo bo'lgan va g'arbiy Xitoy va Markaziy Osiyo oralarida savdo aloqalarida ulkan axamiyatga ega bo'lgan.

“Yarmarka” so'zining ma'nosi nemis tilidan tarjima qilinganda Yar - yil, marka – tovar hili degan ma'noni bildirib, xar yili otkaziladigan bozorni anglatadi.

Ulgurji yarmarkalar amalga oshiriladigan operatsiyalar mazmuniga qarab quyidagi turlarga bo'linadi;

- Chakana savdo korxonalari tashabbusi bilan tashkil etiladigan ulgurji xarid yarmarkalari;

- Ortiqcha tovarlarni sotish uchun tashkil etiladigan yarmarkalar;

- Ham yangi tovarlar xarid qilinishi uchun, ham ortiqcha tovarlarni sotish uchun tashkil etiladigan kop mazmundagi operatsiyalar otkazilishi mo'ljallangan yarmarkalar.

Xududiy xususiyatlariga kora yarmarkalar:

Tuman yoki viloyat miqyosidagi maxalliy yarmarkalar;

Tumanlararo, Viloyatlararo bir mamlakat miqyosidagi yarmarkalar;

Xalqaro (Xorijiy mamlakatlar, Birnecha mamlakatlarni qamrab olgan kompaniyalar ishtirokidagi) yarmarkalar.

Assortiment xususiyatlariga kora:

- Univesal yarmarkalar (ham oziq – ovqat, ham sanoat tovarlari taqdimotida);

- Bir xil tovar assorimentlariga ixtisoslashtirilgan yarmarkalar;

- Aniq maqsad va vazifalarni bajarishga yonaltirilgan mavzuviy yarmarkalar.

XII-XIII asrlarda Yevropada otkazilgan yarmarkalarda imzolangan savdo bitimlari yuzasidagi xisob-kitob ishlari darxol, shu yerning ozida yoki to'lov majburiyatilari ma'lum vaqtdan keyin kelishilgan muddat ichida amalga oshirish sharti bilan amalga oshirilar edi.

Ba'zi yarmarkalarda tovarlarga ma'lum standart talablari ornatilgan bular va keyinchalik tovar namunalarini namoyish qilish orqali, faqat mavjud - bor, naqd tovarlar yuzasidan savdo operatsiyalar amalga oshirilar edi.

U paytdagi yarmarkalarda savdo kopincha aynan shu yarmarka doirasidagi ichki qonun-qoidalar, tartib ustivorligida otkazilar edi.

Masalan: Yarmarkada bitilgan savdo bitimlarda kontragentlar ortalaridagi munosabatlar Angliya savdo kodeksida odatda boshqa savdo turlarida ko'zda tutilgan tovarlar oldi-sotdi kontraktlari standart shakllari, veksellar, ombor kvitantsiyalari kabi xujjatlar bilan tartibga solinar edi. Bu kodeksni buzgan yarmarka qatnashchilari albatta jazolanardilar, xatto savdogarlar-tijoratchilar jamiyatlaridan haydalishlari havfi ham bor edi.

Yarmarkalarda vujudga kelgan kelishmovchiliklar va qarama-qarshiliklarni odatda yarmarka sudi tomonidan xal qilish odati mavjud edi. Yarmarka sudi xozirgi Arbitrajlarining avvalgi korinishi bo'lib, xalq orasida ularni "tovoni chang kishilar sudi" deb atashardilar, chunki savdogarlar uzoq yo'l yurib, doim oyoq kiyimlarini poshnasining tovaniga kopincha loy tekkan bo'lar edi.

Xar qalay yarmarka savdosida biror bir tovar turiga ixtisoslashgan savdo qatorlari, bozordagi talab va taklif ruhini xis etuvchi, kasb maxorati sir-asrorlaridan habardor sotuvchilar, savdo operatsiyalarini tezkorligi bilan boshqa savdo turlaridan farq qilib turardi.

Yarmarkalar ma'lum vaqtdan song takrorlanib turuvchi tijoratchilar sanoatchilar, savdo xodimlarini ulgurji oldi-sotdi operatsiyalarini amalga oshirish uchungina emas, balki boshqa mavzularda ham ozaro manfaatli muzokaralar olib borish uchun oziga xos yig'ilish-qurultoy vazifasini bajarar edi.

Yarmarkalarda savdo bitimlari (oldi-sotdi, pudrat shartnomalari) asosan savdolashuv orqali bitiladi, bu yerda sotuvchi, xaridor yoki pudratchi, buyurtmachi avvaldan aniqlangan tovar xususiyatlari, ularni texnik-iqtisodiy korsatkichlari, ish ko'llamini e'lon qilib, ular yuzasidan oziga xos tanlov tashkil etadi. Kim eng manfaatli, eng qulay shartlarda taklif kiritisa, muzokaralar boshlaydi va kopincha shartnoma-bitimlar kontragenti sifatida imzolashi bilan yakunlanadi.

Yarmarka savdolashuvining quyidagi turlari mavjud:

Ochiq savdolashuv; bunda kopincha uncha murakkab bo'lmagan sanoat dastgoxlari, jixozlari, tovarlari yuzasidan bo'lib, odatda barcha qatnashish istagini bildirganlar qatnashishlari mumkin.

Malakaviy saralash sharti bilan otkaziladigan ochiq savdolashuv bo'lib, bu odatda ikki bosqichda otkaziladi, birinchi bosqichda barcha qatnashchilar qatnashib, ikkinchi bosqichga faqat tanlov me'yoriy shartlariga javob bergan qatnashchilargina taklif etiladi va savdo natijalari yarmarka qatnashchilarining barchasiga e'lon qilinadi.

Yopiq savdolashuv. Bu savdolashuv turiga faqat qatnashchilar maxsus taklifnomalar (Turli me'yor, miqyos talablariga javob bera oladigan, noyob tovar yuzasidan olib boriladigan savdolashuv bo'lib, qimmatli yuqori texnik korsatkichlarga ega dastgox, jixozlar ishlab chiqarish, murakkab loyixalarni amalga oshirish tajribasiga ega obro'li firma va kompaniyalar) asosida kiritiladilar.

Bir marotaba otkaziladigan savdolashuv turi, bunda faqat shu yarmarkada yoki faqat ma'lum tovar yuzasidan bir marotaba savdolashuv xuquqiga (litsenziyaga) ega qatnashchilar oralardagi savdolashuvdir.

Qisqacha xulosalar:

Yarmarka savdosi keng xalq iste'mol tovarlari va sanoat texnika maxsulotlarini qisqa muddatli, vaqti-vaqti bilan qaytarilib turuvchi, oldindan namunalarini korib, tanlab olish orqali amalga oshiriladigan xamda oldi-sotdi kontraktlari tuzish bilan yakunlanadigan ulgurji savdoning turidir.

Yarmarka savdosi biz yashab turgan makonda uzoq tarixiy ildizlarga egadir: Masalan Rossiyada bu savdo usuli an'anaviy savdo usuli bo'lib kelganliga juda ko'p dalillar mavjud. 1641 yildayoq Podshox Ivan Fedoroviya farmoni bilan Makarev ibodatxonasi (Nijniy Novgorod shaxri yaqinida) devorlari yaqinida birinchi Butun Rusiya savdo yarmarkasi tashkil etilgan edi.

Markaziy Osiyoda avvaldan keng tarqalgan savdo turlaridan hisoblangan, ushbu xududda XIX asrda 450 dan ortiq turli tuman yarmarkalar faoliyat ko'rsatib kelganlar. Ularni shartli ravishla 3 guruhga bo'lish mumkin bo'lgan.

Uzoq tarixiy ildizga ega bo'lgan xozirda unutilgan , Markaziy Osiyo va Rossiya xalqlari ortalarida tovarlar ayriboshlashning asosiy kanali bo'lib xizmat qilgan. Irbir va Buxoro yarmarkalari;

XIX asr oxiri XX asrining boshida paydo bo'lgan qarqara yarmarkasi. Bu yarmarka g'arbiy Xitoy va Markaziy Osiyo xalqlari ortalarida tovar ayriboshlash uchun xizmat qilgan.

XIX asrda xo'jalik tiklanishi va taraqqiyoti bilan bog'liq, shaxar bilan qishloq axolilari ortalarida tovar ayriboshlash vositasi vazifasini o'tagan Qizilorda va Suvsamir yarmarkalaridirlar.

Yarmarka savdosining o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar:

Namoysh etilayotgan namunalar boyicha tovarlarni ulgurji sotish;

Savdoni ma'lum muddatda takrorlanib turishi;

Avvaldan savdo otkazish joyi va muddatini kelishib olinishi;

Ommaviy bir vaqtda sotuvchi va haridorlarni savdoda qatnashishi.

Odatda savdoni bir vaqtda va ommaviy otkazilishi yarmarka (korgazma) ta'sisichilari va maxalliy xokimiyat tashkilotlari kelishuviga muvofiq amalga oshiriladi. Natijada savdo muddati, sharti va tartibi korstilgan maxsus xujjat imzolanadi, hamda otkaziladigan tadbir mas'ul shaxslari taynlanadi.

Korgazmali va birja savdosini amalga oshirishda uchta muxim bosqich mavjud: Savdolar boshlanishidan oldingi, tashkiliy va songgi savdolar tugagandan keyingi hulosalar chiqarish bosqichi.

Yarmarka savdolashuvining quyidagi turlari mavjud:

1.Ochiq savdolashuv; bunda kopincha uncha murakkab bo'lmagan sanoat dastgohlari, jixozlari, tovarlari yuzasidan bo'lib, odatda barcha qatnashish istagini bildirganlar qatnashishlari mumkin.

2.Malakaviy saralash sharti bilan otkaziladigan Ochiq savdolashuv bo'lib, bu odatda ikki bosqichda otkaziladi, birinchi bosqichda barcha qatnashchilar qatnashib, ikkinchi bosqichga faqat tanlov me'yoriy shartlariga javob bergan qatnashchilargina taklif etiladi va savdo natijalari yarmarka qatnashchilarining barchasiga e'lon qilinadi.

2.Yopiq savdolashuv. Bu savdolashuv turiga faqat qatnashchilar maxsus taklifnomalar (turli me'yor, miqyos talablariga javob bera oladigan, noyob tovar yuzasidan olib boriladigan savdolashuv bo'lib, qimmatli yuqori texnik korsatkichlarga ega dastgox, jixozlar ishlab chiqarish, murakkab loyixalarni amalga oshirish tajribasiga ega obro'li firma va kompaniyalar) asosida kiritiladilar.

2.Bir marotiba otkaziladigan savdolashuv turi, bunda faqat shu yarmarkada yoki faqat ma'lum tovar yuzasidan bir marotaba savdolashuv xuquqiga (litsenziyaga) ega qatnashchilar oralardagi savdolashuv.

13-mavzu. Yarmarka savdogani tashkil etish tarixi va rivojlanishi tamoyillari

O'quv moduli birliklari:

- 1.Yarmarka savdoganing asosiy vazifalari.
- 2.Yarmarka savdogani tartibga soluvchi me'yoriy xujjatlar tavsiloti.
- 3.O'zbekistonda yarmarka savdogani takomillashtirish tamoyillari.

Mamlakatimiz mutaqillikka erishgach, olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar natijasida yarmarka savdosi misli korilmagan darajada rivojlanish yo'lini bosib o'tmoqda, u sifat korsatkichi bo'yicha yangi bosqichga chiqdi. Masalan Respublikamiz Prezidenti tashabbuslari bilan tashkil etilgan "O'zkorgazmasavdo" xalqaro yarmarka savdo markazi mamlakatimiz eksport soloxiyatini oshirish va bozor infratarkibini rivojlanishiga xizmat qilishi kerak. Xalqaro yarmarka savdo markazi ochiq turdagi aktsiyanerlik jamiyati korinishidagi xo'jalik sub'ekti bo'lib, uni ta'sischi "Karvon bozori" Yopiq turdagi aktsiyanerlik jamiyati, O'zbekiston Respublikasi Davlat mulk qo'mitasi va Toshkent shahar xokmiyati hisoblanadi.

Ta'sis xujjatlarida xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma va yarmarkalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga xamkorlar topish va xamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Maxsulotlar va kataloglar yarmarka taqdimotini, reklama - namoyishini tashkil etish;

Tashqi savdo, informatsiya, konsalting, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish bo'yicha turli xizmat turlarini korsatish;

Imzolangan kontraktlar yuzasidan statistika xisobini olib borish, ularni royxatdan otkazib - qayd qilish, xulosalar chiqarish kabi ishlarni bajarish;

Maxsulotlarni bojxona to'lovlaridan tozalash va boshqa bojxona rasmiyatchilik ishlarini bajarish;

Mijozlarga bank xizmati korsatish;

Yarmarka qatnashchilariga turli transport - ekspeditsiya xizmatlarini korsatish;

Mahsulotlar transportirovkasi, saqlash, yetkazib berish jarayonida sug'urtalash;

Zamonaviy aloqa va telekommunikatsiya vositalari bilan ta'minlashni tashkil etish;

Zamonaviy namoysh honalaridan tortib, to qabul marosimlari, banket - ziyofat prezentatsiya tadbirlarini tashkil etishga komaklashishi va boshqalar.

“Özkorgazmasavdo” xalqaro yarmarka savdo markazi öz faoliyatini toliq amalga oshirish uchun ihtisoslashgan shōba korxonalari tashkil etgan va Markaziy Osiyoda tengsiz soloxiyatga ega yarmarka kompleksiga egadir.

Kompleks quyidagi bolim va inshoatlardan tarkib topgan:

Umumiy maydoni 10000 kv. metr ikkita yopiq korgazma pavilonlar;

Umumiy maydoni 2500 kv.metr bolgan bitta ochiq korgazma paviloni;

Bojxona ombori;

Konferents-zal;

Ma'muriy va ofis xonalari;

VIP-mexmonlar uchun restoran;

Tantanavor choralar uchun banket zali;

Internet-kafe;

Sport zalari;

Avtoulovlar uchun toxtash va vaqtinchalik saqlash uchun maxsus ajratilgan joy.

“Özkorgazma savdo” xalqaro yarmarka savdosi markazining butun xudud maydoni 7 hektarni tashkil etadi.

Toshkent shaxri va Respublikamiz viloyatlaridagi xususiy, aktsiyanerlik jamiyatlari, davlat va qōshma korxonalar tomonidan ishlab chiqarilayotgan mebellar namoyshi uchun “O'z Mebel” tarmoq korgazmasi;

Sabzavot, meva va ularni qayta ishlash maxsulotlari namoyishi “Agromaxsulot” Xalqaro yarmarka - savdosi;

Toshkent shaxar Tovar ishlab chiqaruvchi va tadbirkorlar palatasi bilan hamkorlikda eng yaxshi tadbirkor va xunarmand tanlov-konkursi tashkil etildi va uni a'lo darajada otazganligi uchun “Öz-Ekspo” sho'ba korxonasi maxsus diplom bilan taqdirlandi.

Toshkent shaxri Xokimiyati va Germaniyaning Gyote instituti tashabbusi bilan “Berlin shaxri arxitekturasi va shaxar qurilishi” mavzusida korgazma-seminar otkazildi.

Respublikamizning muxim strategik ornini hisobga olib, uni tobora ortib borayotgan xalqaro aloqalarini mustaxkamlash va Sharq bilan Garb mamlakatlari ortalarida oziga xos savdo koprigi vazifagani bajaradi.

“Özkorgazmasavdo” OAJ faoliyatini kengaytirish maqsadida Respublikamiz xukumati Farmoyishi bilan xalqaro yarmarka savdosi markazining sho'ba korxonalari Respublikamizning 8 ta Viloyatlarida tashkil etildi.

Yarmakalarning xuquqiy asoslari.

Avvalgi mavzularda bir necha marotaba takidlab otkanimizdek, yarmarkalar mulkchilik shaklining turidan qat'iy nazar, qaysi mamlakat xududida tashkil etilsa, osha mamlakat amalidagi qonunlar doirasida faoliyat korsatadi.

Bizning mamlakatimizda xam mutaqillikning dastlabki yillaridayoq birja va yarmarka savdogani tartibga soluvchi turli qonun va xukumat qarorlari qabul qilingan ulardan ba'zilarini sanab o'tishimiz joiz boladi.

Masalan: O'zbekiston Respublikaganing "Birja va birja faoliyati haqida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi "Birja va ulgurji savdonging yanada takomillashtirish haqida" gi, 2001 yil 1 may 198 raqamli "Birja va ulgurji savdo tizimini takomillashtirish haqida" gi Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamaganing 2002 yil 13 noyabrida 391 raqam bilan qabul qilingan "Yarmarka savdogani tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'qrisida" gi qarorlari shular jumlasidandir.

Jaxondagi kopchilik mamlakatlar qonunchiligida Birja va yarmarka savdogani tartibga solishda kop ohshash va tola mos tushadigan bandlari mavjud. Masalan O'zbekiston Respublikasi va Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodekslari bandlarida xuquqiy va jismoniy shaxslarga berilgan tariflar tola bir-biriga mos tushadi; Xuquqiy shaxs deb – xojalik tasarrufida mulki bolgan va uni operativ boshqarish xuquqiga ega, hamda ular natijalari yuzasidan oz mulki doirasida javobgarlikni oz zimmalariga olgan tashkilot tushuniladi. Bunday tashkilot oz nomidan mulkiy va nomoddiy majburiyatlar olishi va ular yuzasidan sud organlarida davogar va javobgar bolishlari xuquqiga egadirdar.

Xuquqiy shaxsning xuquqiy shaxs sifatida oz zimmalariga olgan xuquq va majburiyatilari ta'sis xujjatlarida oz akgani topgan maqsadlariga mos bolishi kerak. Mulkchilik shakllariga muvofiq, bu xuquq va majburiyatlar Davlat, xususiy va munitsipal bolishlari mumkin.

Bu xolda Davlat va munitsipal xuquqiy shaxs mulklari shu shakl korxonalari mulki bolib, ularning xojalik yuritishi ixtiyorida boladi.

Faoliyatlari yonalishlari boyicha xuquqiy shaxslar tijorat yoki notijorat xuquqiy shaxslar bolishlari mumkin.

Asosiy maqsadlari foyda olish bolgan yarmarkalar quyidagi tashkiliy-xuquqiy shakllarda tashkil etilishlari mumkin.

Xojalik sherikchiligi (tola sherikchilik, ishonchga asoslangan sherikchilik).

Xojalik jamiyatlar (ochiq va yopiq turdagi aksionerlik jamiyatlari, mas'ulyati cheklangan yoki qoshimcha mas'ulyatli jamiyatlar);

Ishlab chiqarish shirkatlari (kooperativlari);

Biror bir yuqori tashkilotga boysunuvchi (davlat, munitsipal) korxonalar.

Bizning mamlakatimizda mas'uliyati cheklangan tijorat jamiyatlari koproq rivojlangan mulkchilik shakllari hisoblanandi.

Notijorat tashkilotlari (matlubot jamiyatlari, ijtimoiy, diniy, insonparvarlik tashkilotlari, jamiyatlari, fondlari va boshqalar) asosiy maqsadlari foyda olish bolmay, balki yarmarka va korgazmalar tashkil etishlaridan maqsad nizomlarida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirishdir.

Yarmarka va korgazma markazlari ta'sis xujjatlarida taxminan quyidagi korinishda bolishi maqsadga muvofiqdir:

Xuquqiy shaxsning nomlanishi (tashkiliy xuquqiy shakli korsatilishi shart), joylashgan mazili, asosiy faoliyati turi, boshqarilishi tartibi, boshqaruv

tashkilotlarini taynlash yoki saylash tartibi, ular hal qilishlari mumkin boʻlgan masalalar doirasi, korxonani tugatilishi tartibi va boshqalar;

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamaganing qarori bilan tashkil etilgan ochiq turdagi aktsionerlik “Oʻzkorgazmasavdo” xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma - yarmakalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga hamkorlar topish va hamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Tashqi savdo, informatsiya, maslahat, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish boyicha xizmat turlarini korsatish;

Mamlakatimiz ilgʻor texnologiya, ilm-fan, ishlab chiqarish - sanoat sohalaridagi yutuqlarni informatsiya va reklama taʼminotini amalga oshirish;

Xalqaro korgazma va yarmakalarda mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchilarini ishtirokini tashkil etish;

Keng spektrli bojxona xujjatlarini rasmiylashtirish, transport-ekspeditsiya xizmati, suqurta, bank operatsiyalari va boshqa xizmat turlarini korsatish.

Respublika xalqaro yarmarka savdo markazi “Oʻzkorgazmasavdo” infratarkibiga quyidagi talablar qoyilgan:

- Infratarkib, mijozlar boshqa talablarini qoniqtiruvchi va uni sotuvchisi (mulk egasi)ga foyda keltiruvchi maxsulot bolishi kerak.

Infratarkib mamlakatimiz sanoat ishlab chiqaruvchisi va ularni xorijiy hamkorlari ortasidagi savdo-vositachiligi faoliyatida mintaqaviy koʻlamida oʻz ornini tola hajmda toldirishi kerak.

Infratarkib raqabatbardosh bolishi, oʻz mijozlariga jahon andozalariga mos xizmatlar korsatishni taminlashi kerak.

Infratarkib tovar va xizmatlar taxchilligiga tosqinlik qilishi va raqabotchilik muxitini vujudga keltirishi kerak.

Infratarkib mamlakat xoʻjalik sub'ektlari va ularni xorijiy xamkorlari ortasidagi aloqalarni yoʻlga qoyishi va mustaxkamlashiga komaklashishi kerak.

“Oʻzkorgazmasavdo” OTAJ barpo etishdan asosiy maqsad, turli maxsulot va xom ashyolar, jixozlar va texnologiya xamda xalq isteʼmol tovarlari yarmarka savdogani otkazish boyicha zamonaviy tizimni tashkil etishdir.

Yarmarka savdogani tashkil etish mamlakatda vujudga kelgan siyosiy iqtisodiy vaziyat, mamlakatning iqtisodiy salohiyati bilan chambarchas bogʻliqlikda bolishi tabiiy xoldir. Bunga yaqqol misol sifatida 2002 yil 13 noyabrya Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamaganing 391 raqamli “Yarmarka savdogani tashkil etishni takomillashtirish chora tadbirlari toqrisida” gi qarorini korsatish mumkin.

Qarorda jumladan shunday iboralar mavjud;

Axolining tolovga qodir talabini yanada tolaroq qondirish, ichki isteʼmol bozorining barqaror faoliyat korsatishini taʼimnlash, uni vatanimizda ishlab chiqarilgan yuqori sifatli raqobatbardoshli tovarlar bilan toldirish, ishlab chiqaruvchi korxonalar bilan savdo tashkilotlari ortasida barqaror aloqalarni ornatish maqsadida, Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamaganing Isteʼmol

tovarlari ishlab chiqarish va savdo kompleksi huzurida yarmarka savdolari otkazish boyicha Respublika kengashi tashkil etilgan.

Respublika kengashi tomonidan uning vakolotlari doirasida qabul qilingan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, barcha xojalik yurituvchi sub'ektlar uchun majburiy hisoblanadi.

Quyidagilar yarmarka savdolari otkazish boyicha Respublika kengashining asosiy vazifalari etib belgilangan:

Respublikaning iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalari bilan savdo tashkilotlari ortasida mustahkam, uzoq savdo-iqtisodiy aloqalarni o'rnatishda, ular ortasidagi o'zaro munosabatlari mexanizmini takomillashtirish boyicha takliflar tayyorlashda komaklashish;

Iste'mol tovarlari sotish boyicha doimiy ishlovchi va mavsumiy ulgurji yarmarkalar faoliyatini muvofiqlashtirish;

Ichki iste'mol bozorining ahvolini taxlil qilish va iste'mol tovarlarining axoli ko'plab talab qiladigan, ilgari Respublikada ishlab chiqarilmagan yangi turlarini ishlab chiqarishni tashkil etish boyicha tavsiyanomalar ishlab chiqish;

Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan yangi texnologiyalarni, asbob-uskunalarni va "nou-xau" larni namoyish qilish boyicha korgazmalar xamda korgazma – savdolar tashkil etish;

Oziq-ovqat tovarlari, yengil sanoat buyumlari, boshqa nooziq-ovqat tovarlar sotish boyicha yarmarka qomitalarining faoliyatini muvofiqlashtirish;

Ishlab chiqaruvchi korxonalar tomonidan o'zi ishlab chiqargan iste'mol tovarlarining firma savdosi shaxobchalarini yanada rivojlantirish boyicha takliflar kiritish;

Respublika ulgurji yarmarkalarni otkazish muddatlari va tartibini, yarmarkalar ishida qatnashish uchun jalb etiladigan ishlab chiqaruvchi korxonalar doiragani aniqlash.

Respublika kengashi tarkibida asosiy tovar guruxlari - oziq-ovqat tovarlari, yengil sanoat tovarlari va nooziq-ovqat tovarlari boyicha doimiy ishlovchi yarmarka qomitalari tashkil etilgan.

Yarmarka qomitalariga:

Doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar hamda iste'mol tovarlari korgazma-savdolarini tashkil etish va otkazish;

Savdo tashkilotlari bilan tovar yetkazib berish shartnomalari tuzish maqsadida iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarning, shu jumladan kichik va orta biznes korxonalarining keng doiragani ulgurji yarmarkalarda qatnashishi uchun jalb qilish;

Iste'mol tovarlarining tegishli nomenklaturasi boyicha Respublika axolisi extiyojlarini aniqlash xamda ularni Respublika korxonalarida ishlab chiqarish yuzasidan buyurtma nomalarni joylashtirishga komaklashish;

Viloyat xokimliklari bilan birgalikda iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchilar va ularni xarid qiluvchilarning ulgurji yarmarkalarda ishtirok etishi bilan bog'liq tashkiliy masalalarni xal etish;

“O‘zbeksavdo” aktsiyadorlik kompaniyasi ijro apparati tarkibida yarmarka faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi tashkil etilgan, unga yarmarka savdolari otkazish boyicha Respublika kengashining ishchi organi funktsiyasi yuklangan.

Vazirlar Maxkamaganing iste'mol tovarlari ishlab chiqarish va savdo kompleksi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi va boshqa mafaatdor tuzilmalar bilan birgalikda yarmarka savdolari otkazish boyicha respublika kengashi tog‘risidagi nizomni hamda yarmarka qomitasi tog‘risidagi namunaviy nizomni ishlab chiqqan va belgilangan tartibda tasdiqlagan.

Yarmarka otkazish boyicha Respublika kengashi, yarmarka qomitalari, vazirliklar, idoralar, uyushmalar, korporatsiyalar, kompaniyalar, xo‘jalik birlashmalari va mulkchilik shakllaridan qat’iy nazar korxonalar ishtirokida:

Iste'mol tovarlari yetkazib berish yuzasidan shartnomalar tuzish boyicha ulgurji yarmarkalar otkazish jadvalini ishlab chiqqanlar va tasdiqlaganlar;

2003 yidan boshlab doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar bilan bir qatorda mavsumiy (kuz-qish, baxor-yoz) xamda ixtisoslashtirilgan yarmarkalar otkazilishini ta'minlaganlar;

Xaridorgir iste'mol tovarlarining aniq turlari va nomenklaturagani ishlab chiqarish yuzasidan buyurtmalarni shakllantirish va Respublika korxonalarida joylashtirish ishlarini faollashtirganlar.

Toshkent, Urganch, Buxoro, Samarqand va Farg‘ona shaxarlarida doimiy asosda iste'mol tovarlari sotish boyicha mintaqaviy ulgurji-chakana savdo yarmarkalari tashkil etilganligi ma'lumot uchun qabul qilingan.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyat va Toshkent shaxar xokimliklari, O‘zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligi mintaqaviy ulgurji-chakana savdo yarmarkalari faoliyatini tashkil etishda har tomonlama komaklashganlar, ularni zarur binolar, zamonaviy savdo-texnologiya asbob-uskunolari, aloqa tizimlari bilan ta'minlaganlar.

Uyushmalar, korporatsiyalar, kompaniyalar, xo‘jalik va jamoat birlashmalariga, iste'mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalarga:

Doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalar va iste'mol tovarlari korgazma-savdolarini tashkil etish va otkazishda faol qatnashish:

Shartnomalarning ustivor ravishda doimiy ishlovchi ulgurji yarmarkalarda tuzilishini va o‘z maxsulotlari sotilishini ta'minlash tavsiya qilingan.

Qisqacha xulosalar:

Respublikamiz Prezidenti tashabbuslari bilan tashkil etilgan “O‘zkorgazmasavdo” xalqaro yarmarka savdo markazi mamlakatimiz eksport soloxiyatini oshirish va bozor infratarkibini rivojlanishiga xizmat qilishi kerak.

Ta'sis xujjatlarida xalqaro yarmarka savdo markazi oldiga quyidagi vazifalar qoyilgan:

Mintaqaviy, xalqaro, milliy va mavzuviy korgazma va yarmakalarni tashkil etish;

Mamlakatimiz va xorijiy firmalarga hamkorlar topish va xamkorlik aloqa, kontraktlar tuzishga komaklashish;

Maxsulotlar va kataloglar yarmarka taqdimotini, reklama- namoyishini tashkil etish;

Tashqi savdo, informatsiya, konsalting, marketing va eksport-import operatsiyalar imzolash va ijro etish bo'yicha turli xizmat turlarini korsatish;

Imzolangan kontraktlar yuzasidan statistika hisobini olib borish, ularni royxatdan otkazib qayd qilish, xulosalar chiqarish kabi ishlarni bajarish;

Maxsulotlarni bojxona to'lovlaridan tozalash va boshqa bojxona rasmiyatchilik ishlarini bajarish;

Mijozlarga bank xizmati korsatish;

Yarmarka qatnashchilariga turli transport-ekspeditsiya xizmatlarini korsatish;

Maxsulotlar transportirovkasi, saqlash, yetkazib berish jarayonida sug'urtalash;

Zamonaviy aloqa va telekommunikatsiya vositalari bilan ta'minlashni tashkil etish;

Zamonaviy namoysh xonalaridan tortib, to qabul marosimlari, banket- ziyofat prezentatsiya tadbirlarini tashkil etishga ko'maklashishi va boshqalar.

Yarmakalarning xuquqiy asoslari.

O'quv qollanmamizda bir necha marotaba takidlab o'tkanimizdek, yarmakalar mulkchilik shaklining turidan qat'iy nazar, qaysi mamlakat xududida tashkil etilsa, o'sha mamlakat amalidagi qonunlar doirasida faoliyat korsatadi.

Bizning mamlakatimizda xam mutaqillikning dastlabki yillaridayoq birja va yarmarka savdogani tartibga soluvchi turli qonun va xukumat qarorlari qabul qilingan ulardan ba'zilarini sanab o'tishimiz joiz boladi.

Masalan: O'zbekiston Respublikaganing "Birja va birja faoliyati haqida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 27 apreldagi "Birja va ulgurji savdoning yanada takomillashtirish haqida" gi, 2001 yil 1 may 198 raqamli "Birja va ulgurji savdo tizimini takomillashtirish haqida" gi farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamaganing 2002 yil 13 noyabrida 391 raqam bilan qabul qilingan "Yarmarka savdogani tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'qrisida" gi qarorlari shular jumlasidandir.

14-mavzu. Yarmarka va xalqaro savdoni tashkil etish

O'quv moduli birliklari:

1.Yarmarka va ko'rgazmalarni tashkil etishning yangi davrdagi o'ziga xos xususiyatlari.

2.Qishlok xujaligi maxsulotlari yarmarkasi va ko'rgazmalarinng o'ziga xos xususiyatlari.

3.Savdolashuv xillari, auktsion va auktsionli savdoni tashkil etish.

Tovarlar bozorida kon'yunktura va marketing tadqiqotlari natijalaridan foydalangan xolda faoliyat ulgurji savdoning yangi shakl va usullarini qo'llashgina firma va korxonalarga mustaxkam pozitsiyalarni egallash imkoniyatini beradi. Xususan yarmarka, korgazmalarda, birja va auktsionlarda ulurji savdoning samarali usullaridan foydalanib muntazam ishtirok etish tijorat

faoliyatining barcha yonalishlarida peshqadamlik qilib borishning muxim garovidir.

Turli shakldagi ulgurji savdolar ichida eng muximi va zamonaviysi yarmarka va korgazmali savdolar bolib, ular faoliyatlari yonalishlarini Nijniy Novgorod yarmarkasi faoliyati misolida yaqqol korish mumkin.

Yarmarka va korgazmalarining samarasi kop jixatdan ularning tijorat xizmatlari tarkibida informatsiya xizmatining tashkil etilganligi, bozordagi vujudga kelgan vaziyat va xolatlar xaqida oz vaqtida va toliq axborotlarni bu axborotlarga talablari bolgan tashkilotlarga yetkazilib berish imkoniyatilariga boqliqdir.

Keng ma'noda informatsiya yoki axborot deganda, shaklidan qat'iy nazar voqea, xodisa, yuz berayotgan jarayonlar, dalillar, shaxslar xaqidagi yangilik unsuriga ega xabar, ma'lumot tushuniladi. Shuning uchun ham tovar va xizmatlar bozoridagi vaziyatni harakterlovchi xabar va ma'lumotlar tijorat ma'lumotlari ichida eng muhimi xisoblanadi.

Tijorat informatsiyasini yig'ish zaruriyati quyidagilar bilan bog'liqdir:

Axoli talabi va unga ta'sir etuvchi omillar;

Tovarlar taklifi;

Ulgurji xaridorlar;

Korxona raqobatbardoshligi va saloxiyati (potentsial) imkoniyatlari bilan bog'liq ma'lumotlar.

Qaror qabul qilish uchun aholi talabi, ularga ta'sir etuvchi omillar, yarmarka qatnashchilari va ekzebitorlari taklifi haqidagi ma'lumotlar nixoyatda muxim xisoblanadi. Talabni organish uni joriy ozgarishlarini aniqlashga, harid qilish motivlarini, taklif etilayotgan tovarlarni narxlar nehog'lik oz xususiyatlariga va yarmarka qatnashchilari xarid qudratlariga mos bolishliligi darajalarini aniqlashga yordam beradi.

Yarmarka qatnashchilari - xaridorlar talablarini belgilovchi omillar qatoriga, ularning moliyaviy imkoniyatlari va bozordagi raqobatbardoshlik ahvoli, faoliyatining ixtisoslashuvi, mutaxassislarining malaka darajasi, faoliyat korsatayotgan xudud axolisining tarkibi, ularni urf-odati, milliy an'analari, ularni daromadlari darajasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Yig'ilgan informatsiya - axborotni oz vaqtida qayta ishlash, taxlili qilish qayta realizatsiya qilish uchun xarid qilinayotgan tovar assortimenti va xajmini aniq belgilashga yordam beradi va yarmarka, korgazma qatnashchilari zarar korish qaltisliklarini kamaytiradi.

Zamonaviy yarmarka va korgazmalarining oziga xos xususiyatlaridan yana biri ular ilmiy-texnika taraqqiyoti, informatsion texnologiyalar rivojlangan bir davrda amalga oshirilmoqda, bunda har qanday faoliyat turida bolgani kabi, yarmarka va korgazmalardagi tezkor va tola informatsiyaning ahamiyati nixoyatda katta. Bunaqa informatsiyalar na milliy, na vaqt, na makon chegaralarini tan olmaydi.

Zamonaviy yarmarka korgazmalar xususiyatlarini tariflamoqchi bolsak yana bir marotaba Nijniy Novogrod yarmarkasining moljallangan tabirlar mavzusiga bir nazar tashlasak boladi:

Umumiy nomi “ Yil Forumi ” da quyidagi korgazmalar rejalashtirilgan edi.

- “Rossiya mebellar” mavzusida mamlakat mebel ishlab chiqarish sanoati mas'ul xodimlari ishtirokidagi konferentsiya.

- “Buyuk daryolar- ICEF” IV Xalqaro ilmiy-sanoat forumi, “Buyuk daryolar xavzalari va qirg'oqlari xududlarining rivojlanishi” mavzusidagi konferentsiya.

- Butun Rossiya avtoforumi “Rossiya avtomobil sanoati rivojlanishi muammolari istiqbollari” mavzusidagi konferentsiya, “Avtosalon” Rossiya avtomobillari maxsus korgazma.

Avto komponentlar, Avtotexhizmat, Motovelotexnika, Avtomobillarga yoqilg'i quyish shaxobchalari. Garajlar va toxtash joylari, Logistika, Svarka kabi mavzularda uchrashuvlar suxbatlar, anjumanlar otkazildi.

“Yagona Rossiya”, Butunrossiya ilmiy sanoat formumi.

“Interkontakt” konferentsiyaning xalqaro qismi. Dasturda degistatsiya tanlovi otkazilishi ko'zda tutilgan.

- “Tarbiya. Maorif, Karera” mavzusida 11 inchi Xalqaro forum dasturida, O'quv texnikasi, tarbiya va ta'lim berishning yangi texnologiyasi va usullari. Yangi o'quv qollanmalari, bosh lovozimlar korgazmalari.

- “Zoodunyo” mavzusidagi xayvonot va uy xayvonlari (itlar, mushuklar va b.) korgazmalari o'z faoliyatlarini olib bordilar.

Nijniy Novgorod yarmarkasining internetdagi saytidan ma'lum bo'lishicha reja tola bajarilmoqda, ustiga - ustak yanada boyitilmoqda, masalan: rejadan tashqari Xitoy Xalq Respublikasi rasmiy delegatsiyasi tashrif buyurdi; “Yarmarkada oynab qol” mavzusida Rossiya yoshlar madaniyat markazi o'zining doimiy yarmarkadagi dasturlarini boshlab yubordi. Dasturda Gala-kontsert, “Buyuk Volga” davra suxbati, A.D.Saxarov nomli san'at bayrami, davrimizning mashxur muzikachilari ishtirokidagi bayram tantanalari va boshqalar otkazildi. Bularning hammasi Nijniy Novgoroddagi yarmarka Rossiya xayotidagi axamiyati nixoyatda kattaligini korsatib turishi bilan birga uning kelajagi ham ana shu yarmarka bilan bog'liqligini yana bir bor tasdiqlamoqda.

Tadbirlarni nechog'lik jiddiy tashkil etilayotganligini faqat “Avtoforum” dasturidagi eksponatlar tasnifi bilan ifoda etish bilan tasavvur etish mumkin;

- Avtomobillar, yukbop, yengil avtomobillar, avtobuslar, maxsus va ixtisoslashtirilgan avtotexnika, elektromobillar, turli tyuning namunalari, avtodizayn, texnologiya va loyihalar korgazmasi, menejment ishlovlari-ishlab chiqarishni tashkil etish, sifatni boshqarish va boshqalar namoyish etildi.

“Avtotexhizmat” mavzusidagi dasturda esa; texnik xizmat shaxobchasi; remont xizmat, yoqilg'i quyish shaxobchalari; moy almashtirish, tozalash, g'ildirak yamash, g'ildirak protektorini tiklash, nazorat asboblari, kompressorlar, uskuna, materiallar, avtomobillarni remont qilish bo'yicha adabiyotlar, yo'l va yo'l qurulish texikalari , harakat xavfsizligi anjomlari, yo'l korsatkichlari, avtomobillar aksessuarlari va boshqalar namoyish etildi.

Yarmarka qatnashchilari uchun o'rnatilgan to'lovlar ham ramziyligi bilan mashxur bo'lib ishtirokchilar doirasini kengligini ta'minlaydi. Masalan, har bir yarmarka qatnashchisidan faqat 50 shartli AQSH dollar miqdorida to'lovlar talab

qilinadi. Ishtriokchi taxminan shu pul miqdorida baxolangan yarmarka haqidagi ma'lumotlar, qatnashchilar haqidagi ma'lumotlar, beydjik (daftar, qalam, jomadoncha), hamda yarmarkada rejalashtirilgan qatnashchilar maruzalari matnlari bilan taminlanadilar.

Xulosa qilib aytadigan bolsak, yarmarka va korgazma savdolari qatnashchilari hoxish-istaklariga, mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohatlar, iqtisodiy va siyosiy hayotda yuz berayotgan an'ana va yonalishlarga muvofiq bozor sharoitida muhim xojalik sub'ekti sifatida faoliyat korsatishi mo'ljallangan.

Qishloq xojaligi maxsulotlari ham oldi-sotdi shartnomalarining barcha ko'rinishlari predmeti bolib, ularini ulgurji savdosi, yarmarka va korgazmalari qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan qishloq xojaligi maxsulotlarining kopchiligi tez buzuluvchi maxsulotlar turiga kirib, darxol iste'mol qilishni yoki qayta ishlashni talab qiladigan maxsulotlar turiga kiradi. Shuning uchun maxsulot ishlab chiqaruvchi uni uzoq vaqt saqlab turish imkoniyatiga ega emas.

Qishloq xojaligi maxsulotlarini shartli ravishda dehqonchilik maxsulotlari yarmarkasi va chorvachilik maxsulotlariga bolish mumkin.

Dexqonchilik maxsulotlari yarmarkasini a) Meva sabzavotlar yarmarkasi; b) Texnik xom roshyo (paxta, ziqir, kanop, yog'li, dukkakli va boshqalar) maxsulotlari yarmarkalari.

Chorvachilik maxsulotlari yarmarkasi kopincha ota kamyob zotlik chorvalar (otlar, sigir, qora mol, cho'chqa, parranda, quyon va boshqalar) korgazmalari va an'anaviy yillik mavsumiy maxsuldor chorvalar korgazma-yarmarkalaridan iboratdir.

Bundan tashqari qishloq xojalik maxsulotlari ayrim hollarda boshqa tarmoq qayta ishlash sanoati maxsuloti sifatida otkaziladigan yarmarka va korgazmalar predmeti bolishi mumkin.

Qishloq xojaligi maxsulotlari yarmarkalarini tashkil etish tamoyillarini o'rganishda quyidagilarni sanab o'tish kifoya qiladi:

- Meva-sabzovotlar yarmarkasi tashkilotchilari kopincha korgazmaga yarmarkaga, savdo tashkilotlari bilan bir qatorda ushbu maxsulotlari qayta ishlovchi sanoat korxonalarining vakillarini ham taklif etadilar. Ayrim xollarda otkaziladigan yarmarka va korgazmalar tashabbuskorlari ayni qayta ishlash sanoati muaxassislari ta'sisichilari bolishlari ular uchun zarur bolgan hom ashyo manbalarini aniqlash va ular bilan uzoq mudatli shartnomalar tuzish imkoniyatini yaratadi.

An'anaviy qishloq xojalik maxsulotlari yarmarkalarida qayta ishlash sanoati korxonalari bilan bir qatorda qayta ishlash va maxsulotlarni saqlashning yangi ilg'or texnologiyalarini keng jamoatchilik va muaxassislarga tanishtirish maqsadida maxalliy davlat boshqaruvi tashkilotlari tashabbusi bilan tashkil etilib, yangi texnologiya va noyob loyihalarini tadqiq etish boyicha turli imkoniyatlar darajasini yaratadi, potentsial investorlarni jalb etish uchun reklama vazifasini o'taydi.

Ota noyob zotlik chorvachilik maxsulotlari yarmarka-korgazmalarida odatda, taklif etilganlar (badavlat kishilar, kolleksionerlar, seleksionerlar, naslchi-

Genetiklar, olimlar, soxa mutaxassislar) ishtirok etishlari mumkin. Chunki, bu yarmarka va korgazmalarni tashkil etish, chorvani ovqatlantirish tartibi, parvarish qilish va havfsizligini ta'minlash bilan bog'liq ancha qimmatli xarajatlarni talab etish bilan birga qatnashchilar tomonidan mahsus bilim va konikmalarga ega bo'lishlarini taqazo etadi.

Ulgurji savdoning xalqaro miqyosidagi keng tarqalgan usullaridan biri real tovarlarni o'ziga xos – individual xususiyatlari bilan sotishga ixtisoslashgan auktsion savdodir. Xalqaro savdoda auktsion usulda sotiladigan tovarlar nomenklaturasi bir oz cheklanganligi bilan ajralib turadi. Auktsion savdo predmeti bo'lib kopgina xollarda, moyna, choy, qoy yungi, gullar, kauchuk, teri, antikvariat bo'lishi mumkin. Jahonda ishlab chiqarilgan qoy yungining taxminan yarimi auktsion savdo yordamida sotiladi. Bu boradi Sidney shaxrida amalga oshiriluvchi Avstraliya va Yangizellandiya auktsionlarining nufuzi ayniqsa ahamiyatlidir. An'anaviy choy auktsionlari odatda, Kalkutta (Xindiston), Jakarta (Indoneziya), Mombas (Keniya), Kolombo (Shri-Lanka) da bo'lib otadi. Kauchuk boyicha auktsion markazi bo'lib Singapur tanilgan bolsa, Moyna Sankt-Peterburg, antikvariat auktsioni Londondagi Kristi (Christie) va Sotbi (sothby) auktsionlari xisoblanadi.

Auktsionda sotiladigan tovarlar ommaviy yoki noyob yagona tovarlar turlari yuzasidan bo'lishlari mumkin. Ularni hususiyatlari bobida aloxida bir tan olingan mezonni aytish mushkul bo'lganligi sababli ularni avvaldan namoysh qilib korsatish va haridorlarni sinchiklab korigidan otkazilishi bilan ajralib turadi.

Auktsion savdoni an'anaviy-muntzam va ahyon – ahyonda otkaziladigan nomuntazam savdo turlari mavjuddir.

Muntzam otkaziluvchi auktsionlar odatda ma'lum bir joyda, ixtisoslashgan firmalar tomonidan bir yilda, bir marotaba yoki bir chorakda bir marotaba otkaziladi. Odatda kopincha bunday tovarlar boshqa usulda sotish imkoniyatlari cheklanganlikda qollaniladi.

Auktsionga qabul qilingan tovarlar partiya (Lot) sifatiga qarab sortlarga ajratiladi, xar bir partiyadan namunalar olinib ularga mahsus raqamlar berib belgilanadi, song ularni katologlari chop etilib, auktsionga olindinroq kelib tovar bilan tanishuvchi potentsial xaridorlarga jonatiladi.

Auktsiondagi savdolashuv odatda yo kim oshdi savdosi, yoki narxni pasayib borishi (Golland auktsioni) usuli bilan xarakterlidir. Narxni asta sekin oshib borishi imo-ishora yoki “baqirib” amalga oshiriladi. Eng yuqori yoki sotish uchun rozilik berilgan eng past narx belgilangan daraja – optimal narh yuzaga kelguncha savdoshashuv davom ettiriladi yoki sotuvchi oz tovarini sotuvdan olishi bilan savdo tugallanadi.

Auktsion savdoda yana bir usul haridor nomi e'lon (oshkor) qilinmasdan sotilishi ham qollaniladi, bu usul qollanilaganda ota noyob yoki ota qimmat tovarlar savdosida maxsus belgilar orqali amalga oshiriladi. Bunda tovarni oxirigi baxosi e'lon qilinadi, kim xarid qilganligi pinxon qoladi.

Auktsion savdoning moxiyatini yanada chuqurroq tushunish uchun moyna savdosi misolida savdo tartibini korib chiqish kifoyadir. Moyna murakkab xususiyatli tovarlar sarasiga kiradi. Chunki, moyna sifatiga bo'lgan yondashuv

individual boʻlganligi, rangi, yungi, oʻlchamlari har xilligi sababli, uni sifat korsatkichlari baxolash faqat organoleptik usulda sub'ektiv xarakterda boʻladi. Savdoni auksion shakli kon'yunkturani belgilovchi omil boʻlib, talab va narx darajasini togʻri belgilashda juda qoʻl keladi. Auksion savdoni afzalliklaridan yana biri qisqa vaqtda katta hajmdagi tovarlarni sotish va ayni shu vaqtda bozordagi mavjud talab va taklif nisbatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Moyna savdosi auksionlari yillik jadvalini odatda, xalqaro moyna federatsiyasi (XMF) bilan auksion savdo firmalari oʻzaro kelishilgan xolda belgilaydilar. Xaridor avvaldan savdoga qoyiladigan tovarni koʻzdan kechiradi, agar haridor bozordagi moljal-narxni eng yuqorisiga rozi boʻlsa, shu zaxotiy oq tovar uning tasarrufiga oʻtishi xam mumkin.

Moyna bozori kon'yunkturasi xar mavsumda xar xil boʻlishi mumkin, shuning uchun bozor sub'ektlari strategiyasi ham har xil boʻlishi tabiiy, AQSH va uzoq Sharq mamalakatlari bu borada faollik korsatadilar, Sankt-Peterburg auksionni baxosi ta'sirini ancha vaqtgacha boshqa moyna auksion markazlarida sezilib turadi. Jahon auksionlarida ishlab chiqarilgan moynaning qariyb 90 foizi sotilib, ularni deyarli hammasi hom ashyo sifatida boʻladi. Faqat qarokol terigina oshlangan va boyolgan boʻlishi mumkin. Xar yili Sankt-Peterburg moyna auksionnini qariyb 700 haridor ziyorat qilib, savdo ishlarini amalga oshirib oʻz yurtlariga qaytadilar.

Eksport bop moynalar odatda maxsulot yetishtirib beruvchi xojaliklarda qabul qilinadi, yoki shaxar moyna saroyida, sovutkichi bor matlubot jamiyatlari xojaliklarida amalga oshirilib, sortlarga ajratiladi. Tovarni auksionga tayyorlash auksion otkazishning muxim qismi boʻlgan ixtisoslashgan beshta sektsiyalarda amalga oshiriladi.

Maxsus komissiya tovarni xususiyatlariga (rangi, oʻlchami, terini ishlovi, tashqi koʻrinishi) qarab savdo lotlariga ajratadilar. Bitta lotda tovarlar mumkin qadar bir xil xususiyatlarga ega boʻlishlari kerak.

Lotlar boyicha katologlar tayyorlanadi.

Bir hil lotlar - stringlarga birlashtiriladi va bittadan namunasi tanlab olinadi. Moyna tayyorlanishi jarayonida Bir stringda norka moynasida 40 dona, yungi uzun moynalar uchun 20 dona boʻlsa, Sobol moynasining xar biri aloxida string boʻlib shakllantiriladi.

Moyna assortimentini aniqlashda, albatta bozordagi vujudga kelgan vaziyat xisobga olinadi.

Tovarni hammasi tayyor boʻlgandan song haridorlarga auksion kataloglar va hamda auksion shartlari va boshqa zarur informatsiyalar jonatiladi.

Tovarni tayyorlash jarayonini tola tugagandan song, moyna namunalari maxsus zalda namoysh uchun qoyiladi, tovarni qolgan qismi maxsus orovlarda tovar omborlarida saqlash uchun jonatiladi. 8-10 kun mobaynida haridorlar tovar namunalari bilan tanishishlari va uni sifatiga baxo berishlari mumkin. Zarur boʻlsa, haridorlar omborda saqlanayotgan tovar partiyasining xamma stringini koʻrish istagini bildirishlari ham mumkin.

Odatda auksionlarda doimiy xaridorlar qatnashadilar va ularni auksion tashkilotchilari taklifnomalari asosida savdoga qoyilgan tovarlar bilan hech bir

tosiqsiz tanishish imkoniyati yaratiladi. Sankt-Peterburg auksionining doimiy qatnashchilari Yaponiya va Koreya Respublikasi biznesmenlari tashkil etadilar. Norka moynasi Italiyaliklar, Sobol esa AQSH liklarda katta talabga egadir.

Ochiq auksion savdo odatda 4-5 kun davom etadi. Savdo ingliz tilida olib boridi, xar 1,5-2 soatda auksionator (auksionni olib boruvchi klerk-xizmatchi almashinib turadi. Auksionatorni ong va chap taraflarida auksion zalni ma'lum sektor - bolaklarga bolib olib kuzatuvchi hodimlar-xizmatchilar joylashib kuzatadilar. Auksion jarayonida birinchi boshlanqich narxni maxsus komissiya tomonidan belgilangan limit narxdan boshlanadi. Sotuvchi oz holicha narx qoyish xuquqiga ega emas, u faqat oz vakolatlari doirasida auksion uchungina mas'uldir. Auksion narxiga ta'sir etuvchi omillar xilma-xil va murakkabdir, bozordagi talab va taklifdan tashqari, avvalgi auksion narxlari, boshqa auktsionlardagi shu tovar narx kotirovakalari hisobga olinadi va bu narx jahon narxlaridan past yoki baland bolishi oddiy holdir. Narxlar AQSH dollari xisobida xar bir teri va moyna uchun aniqlanib, tovar yetkazib berishning FOB shartida belgilanadi. Narx darajasi, sotish taktikasi, va moyna bozoridagi vaziyat, har bir auksion boshlanishidan 1-2 kun oldin muxokama qilinishi mumkin. Tovarlar sotish navbati auksionator – firma tamonidan belgilanadi. Eng yuqori narx taklif etgan xaridor tovarni sotib olgan xisoblanadi, Yog'och bolg'a zarbi tovushi esa, lot sotilganini bildiradi.

Savdo tugaganidan song auksion savdosini otkazgan tashkilot buxgalteriya va valyuta-moliya bolimi xaridor uchun zarur barcha xujjatlarni tayyorlab beradi. Sotilgan tovar tovar katologini ma'lum varrag'i (shu tovarga tegishli) buxgalteriyaga jonatiladi, u yerda haridorga chek va tovar spetsifikatsiyasi (xarid qilingan lot raqami yozilgan) beriladi.

Sankt-Peterburgdagi auksion valyuta - moliya shartlari xaridorni tolov qobiliyati haqidagi kafolotlarni talab qilmaydi, bu esa oz navbatida auktsionda barcha qatnashchilar uchun bir xil imkoniyatlar mavjudligini, kontragentlarga bolgan yuqori darajadagi ishonchni bildiribgina qolmay, auksion tashkilotchilari obro'siga obro' qoshadi.

Xarid tovarlari uchun xisob-kitob mezoni konvertatsiyalanuvchi valyutada harid kunidagi valyuta kotirovkasi boyicha aniqlanadi va asosan naqd pul hisobida tovar narxining tola miqdori tolovi va xarajatlarni transport vositasiga ortishgacha bolgan qismi olinadi. Xisob-kitob naqdsiz amalga oshirilganda, telegraf yoki chaqirib olish xuquqsiz ochilgan akkreditiv usullaridan keng foydalaniladi.

Tovar qiymati degan tushuncha quydagilarni bildiradi; harid qilingan moyna (tovar) narxi, Auksion yig'mi yoki komission yig'imi-2 foiz miqdorida, xalqaro moyna Federatsiyasiga – 0,6 foiz miqdordagi tolovlar tushuniladi.

To'lov transport-ekspeditsiya xizmati bolimiga kelib tushishi bilanoq, tovar instruktsiya - korsatmaga muvofiq xaridor manziliga jonatiladi.

Jonatiladigan tovarlarining asosiy qismi, Xelsinki avtotransporti xissasiga tog'ri keladi.

Sankt-Peterburg moyna auksionini otkazish mexanizimi oziga xos xususiyatlarga ega. Bu auktsionga boshqa auktsionlarga qaraganda ota puxta tayyorgarlik koriladi, auksion paytida va undan keyin anglashuvmovchiliklar, tovar sifatiga reklamatsiyalar mutlaqo yoq. Shuning uchun xam auktsiondagi

narxlar boshqa auksionlardagi narxlarga nisbatan bir oz yuqori bolsa xam mijozlar soni doim oshib bormoqda.

Qisqacha xulosalar:

Tovarlar bozorida kon'yunktura va marketing tadqiqotlari natijalaridan foydalangan holda faoliyat ulgurji savdoning yangi shakl va usullarini qollashgina firma va korxonalarga mustaxkam pozitsiyalarni egallash imkoniyatini beradi.

Xususan yarmarka, korgazmalarda, birja va auksionlarda ulurji savdoning samarali usullaridan foydalanib muntazam ishtirok etish tijorat faoliyatining barcha yonalishlarida peshqadamlik qilib borishning muxim garovidir.

Turli shakldagi ulgurji savdolar ichida eng muhimi va zamonaviysi yarmarka va korgazmali savdolar bolib, ular yonalishlarini Nijniy Novgorod yarmarkasi faoliyati misolida yaqqol korish mumkin...

Zamonaviy yarmarka va korgazmalarining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri ular ilmiy-texnika taraqqiyoti, informatsion texnologiyalar rivojlanagan bir davrda amalga oshirilmoqda, bunda har qanday faoliyat turida bolgani kabi, yarmarka va korgazmalardagi tezkor va tola informatsiyaning axamiyati nixoyatda katta. Bunaqa informatsiyalar na milliy, na vaqt, na makon chegaralarini tan olmaydi.

Qishloq xojaligi maxsulotlari xam oldi-sotdi shartnomalarining barcha korinishlari predmeti bolib, ularini ulgurji savdosi, yarmarka va korgazmalari qator o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Birinchidan qishloq xojaligi maxsulotlarining kopchiligi tez buzuluvchi maxsulotlar turiga kirib, darxol iste'mol qilishni yoki qayta ishlashni talab qiladigan maxsulotlar turiga kiradi.

Qishloq xojaligi maxsulotlarini shartli ravishda dehqonchilik maxsulotlari yarmarkasi va chorvachilik maxsulotlariga bolish mumkin.

Dexqonchilik maxsulotlari yarmarkasini, a) Meva sabzavotlar yarmarkasi; b) Texnik xom roshyo (paxta, zig'ir, kanop, yog'li, dukkakli va boshqalar) maxsulotlari yarmarkalari.

Chorvachilik maxsulotlari yarmarkasi kopincha ota noyob zotlik chorvalar (otlar, sigir, qora mol, chochqa, parranda, quyon va boshqa) korgazmalari va an'anaviy yillik mavsumiy maxsuldor chorvalar korgazma-yarmarkalaridan iboratdir.

Bundan tashqari qishloq xojalik mahsulotlari ayrim hollarda boshqa tarmoq qayta ishlash sanoati maxsuloti sifatida otkaziladigan yarmarka va korgazmalar predmeti bolishi mumkin.

Xalqaro savdoda auksion usulda sotiladigan tovarlar nomenklaturasi bir oz cheklanganligi bilan ajralib turadi. Auksion savdo predmeti bolib kopgina xollarda, moyna, choy, qoy yungi, gullar, kauchuk, teri, antikvariat bolishi mumkin.

Auksiondagi savdolashuv odatda yo kim oshdi savdosi, yoki narxni pasayib borishi (Golland auksioni) usuli bilan xarakterlidir. Narxni asta sekin oshib borishi imo-ishora yoki "baqirib" amalga oshiriladi. Eng yuqori yoki sotish uchun rozilik berilgan eng past narx belgilangan daraja optimal narx yuzaga kelguncha

savdoshashuv davom ettiriladi yoki sotuvchi oz tovarini sotuvdan olishi bilan savdo tugallanadi.